

JOURNAL OF SOCIAL INSURANCE

SOSYAL GÜVENCE

Sağlığın Sosyal Belirleyicilerinin Moora Yöntemi ile Analizi: OECD Ülkeleri Örneği

Analysis of the Social Determinants of Health Using the MOORA Method: The Case of OECD Countries

Arş. Gör. Osman ŞAHMAN, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜN

Yeniçağın Dengeleyicisi? Dijitalleşme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkiyi Keşfetmek

The New Age Stabilizer? Exploring the Relationship between Digitalization and Income Inequality

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Can ÇALIŞIR, Kerem GÜLEN

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele: Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin Bakış Açısı Üzerinden Bir Araştırma

Fight against Unregistered Employment: Research from the Perspective of Social Security Inspectors

Tuna ÇELİK

Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarih ve 57/83 Sayılı Kararı Hakkında Bir İnceleme)

Benefitting from Collective Bargaining Agreement by Paying Solidarity Due (A Review of the Decision of Constitutional Court Dated 30.12.2020 and No 57/83)

Av. Gizem BAL

Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Kadın İşçilerin İş ve Aile Yaşamlarına İlişkin Bir Nitel Araştırma: Manisa Örneği

A Qualitative Research on Work and Family Lives of Women Workers from the Perspective of Feminist Social Work: The Manisa Example

Dr. Güler DOYMAZ, Prof. Dr. Kasım KARATAŞ

**Sosyal Güvenlik Uzmanları
Derneği**

**Sosyal Güvenlik Uzmanları
Derneği**

Sosyal Güvence Dergisi
Sayı: 26 - Yıl: 13

Sahibi

Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği Adına
Enes UYUR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Eyüp Emre ARSLAN

Yayın Türü: Ulusal Süreli Yayın

Yayının Aralığı: 6 Aylık (Ocak-Temmuz)

Dili: Türkçe ve İngilizce

Basım Yeri: İşkur Matbaa

Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 1370. Cadde No:5 İvedik OSB / Ankara Tel: (0312) 394 52 62

Yayın Tarihi: Temmuz 2024

P-ISSN: 2146-5649

E-ISSN: 2687-332X

Dergimiz, TR Dizin tarafından indekslenmektedir.

Sosyal Güvence Dergisi - Ankara: Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği, 2023

c: tbl., şkl., 24 cm.

p-ISSN 2146-5649

e-ISSN: 2687-332X

Sosyal Güvenlik - Dergiler – Türkiye

Sosyal Güvenlik - Hukuk ve Mevzuat – Türkiye

362.05

İletişim Bilgileri

Oğuzlar Mahallesi 1397. Cad. No: 11/15 Çankaya /ANKARA

e-posta: sosyalguvence@sguder.org.tr

Tel: 0533 391 76 57

**Sosyal Güvence Dergisi Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği Tarafından Yayımlanan
Hakemli Bir Dergidir**

EDİTÖR/Editor in Chief

Eyüp Emre ARSLAN *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

YAYIN KURULU/Editorial Board

Doç. Dr. Hicran ATATANIR, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Dr. Öğr. Üyesi Nadide GÜLBAY YİĞİTELİ, *Ankara Üniversitesi*

Assistant Professor, Ankara University

Dr. Tolga BAL, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Dr. Vildan KUTAY BOZKURT, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Dr. Selim DAĞLIOĞLU, *Daire Başkanı, ÇSGB*

Head of Department, MoLSS

Dr. Varol DUR, *Genel Müdür Yardımcısı, İŞKUR*

Deputy Director General · İSKUR

Dr. Fetullah EVLİYAOĞLU, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Dr. Hülya ÖZUYSAL, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Şerife CEYLAN, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Canan DEMİR, *Sosyal Güvenlik Uzmanı, SGK*

Social Security Expert, SSI

Atiye Seda İNTEPE *Daire Başkanı, TÜRKŞEKER*

Head of Department, TURKSEKER

Tüm hakları saklıdır. Bu Dergi'nin tamamı ya da Dergi'de yer alan bilimsel çalışmaların bir kısmı ya da tamamı 5846 sayılı Yasa'nın hükümlerine tabidir. Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği Yönetim Kurulu'nun izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

HAKEM HEYETİ / JOURNAL REVIEWERS

Prof. Dr. Ali Güzel	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Mert	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Aysen Tokol	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Sevtap Kestel	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Şahin	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Berna Burçak Başbuğ Erkan	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Berna Simten Malhan	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Gümüşel	Lokman Hekim Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek Baybora	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Duncan Campbell	Cornell University, USA
Prof. Dr. Fatih Tank	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Funda Yurdakul	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk Taşçı	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Kocabaş	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Güçkan Yapar	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsevil Alpagut	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Ergün	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim Sarıoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin Yıldırım	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Nüvit Gerek	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir Arıcı	Ankara Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Kasırğa Yıldırak	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem Şenel	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Levent Şahin	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Bakır	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Merve Özyayın	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Müjdat Şakar	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Meral Sucu	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Neil Lunt	University of York, UK
Prof. Dr. Nurşen Caniklioğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Şimşek	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür Aslan	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Özlem Işığçık	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Haluk Özsarı	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Sayım Yorgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sema Oğlak	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil Aktaş Altunay	Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sevinç Serpil Aytaç	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife Türcan Özşuca	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin Akgeyik	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Erman Erkan	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Türker Topalhan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk Aydın	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Verda Canbey Özgüler	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Virginia Doellgast	Cornell University, USA
Prof. Dr. Yılmaz Akdi	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Alper	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Çalışkan	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep Şişli	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman Göksel	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bora Yenihan	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Eda Yılmaz Alarçin	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Doç. Dr. Emre Kol	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. İpek Eren Vural	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman Berna Güler	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Oğuz	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Günel	Sanko Üniversitesi
Doç. Dr. Seda Kumru	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Seda Topgül	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Selma Söyük	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Doç. Dr. Sultan Fatih Kostakoğlu	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alican Umut	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Berna Tuncay Alpanda	Özyeğin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nasuh Çağdaş Büyükkaramıklı	Erasmus Rotterdam, Hollanda
Dr. Öğr. Üyesi Salim Yılmaz	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Şahin	University of York, İngiltere
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Gençtürk	Hacettepe Üniversitesi
Av. Dr. Deniz Altay Taşçı	Sosyal Güvenlik Kurumu
Dr. Ferhat Şentürk	Sosyal Güvenlik Kurumu
Dr. Gökhan Tuna	Sosyal Güvenlik Kurumu
Dr. Güvenç Koçkaya	Yeditepe Üniversitesi
Dr. Mutlu Bankur	Sosyal Güvenlik Kurumu

SOSYAL GÜVENCE DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Sosyal Güvence Dergisi “Hakemli Dergi” statüsünde Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki defa olmak üzere, yayım dili Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmaktadır.

2. Derginin kabul edeceği makalelerin konu kapsamı sosyal politika, sosyal güvenlik, aktüerya, iş ve sosyal güvenlik hukuku, çalışma ekonomisi, çalışma sosyolojisi, istihdam, sağlık politikaları, sağlık ekonomisi, çalışma kültürü ve sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, gelir dağılımı ve sosyal güvenceye ilişkin diğer disiplin dallarıdır.

3. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4. Makale kabul tarihleri: Ocak sayısı için; Temmuz ayı başından itibaren iki ay, Temmuz sayısı için; Ocak ayı başından itibaren iki aydır. Yukarıda bahsedilen takvim dışında gönderilen makaleler, Yayın Kurulu’na ulaştığı tarih itibariyle bir sonraki sayı için değerlendirilir.

5. Makaleler üç aşamalı olarak değerlendirmeye tabi tutulur. Bunlar sırasıyla; ön değerlendirme, hakem değerlendirmesi ve son değerlendirme şeklindedir.

6. Makaleler, derginin konu kapsamına uygunluğu açısından Yayın Kurulu tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur.

7. Ön değerlendirmeden geçen makaleler, çift körleme yöntemiyle iki aylık süre içerisinde değerlendirilir. (Yazarların isimleri çalışma metninden çıkartılarak konuyla ilgili hakemlere gönderilir. Yazarlara da çalışmanın hangi hakemlere gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez.)

8. Yayınlanması uygun bulunmayan makalelere yönelik gerekçeler; hakemlerin değerlendirmeleri dikkate alınarak editör grubu tarafından yazarlara iletilir.

9. Hakemler tarafından onaylanan makaleler, varsa maddi hataların düzeltilmesi amacıyla yazarlara gönderilir.

10. Hakem raporuna istinaden, revize edilmesi gereken makaleler; yazara gönderilerek iki hafta içerisinde yeni haliyle tekrar Yayın Kurulu’na gönderilir. Hakemler tarafından yapılan ikinci değerlendirme sonucu bir aylık süre sonunda makale hakkında nihai değerlendirme yapılır. İki hakem arasındaki görüş farklılığı sebebiyle makale hakkında nihai değerlendirme; üçüncü bir hakem tarafından ya da Yayın Kurulu kararı ile yapılır.

11. Son değerlendirme aşamasında makale yazar tarafından bir hafta içerisinde maddi hatalar düzeltilerek dergiye gönderilir. Basım hataları hariç olmak üzere, yazım ve dilbilgisi açısından tüm sorumluluk yazara aittir.

12. Makaleler yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayın hakları Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği’ne aittir. Yazarlar telif haklarını Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği’ne devretmiş sayılır, ayrıca telif ücreti ödenmez.

13. Yazarlar, unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim adresleri ile telefonlarını ve e-mail adreslerini çalışmalarının başına ekleyecekleri üst kapak sayfası ile birlikte bildirmelidir.

14. Örnek makale formatına www.sguder.org.tr adresinden ulaşılabilir. Yayın ilkelerinde yer almayan hususların olması halinde örnek makalede düzenlemelerin dikkate alınması gerekmektedir. Her makalenin belirtilen şekil şartlarını sağlaması zorunludur.

15. Makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır.

16. Dergiye gönderilecek makaleler aşağıda belirtilen kurallara göre yazılmak zorundadır:

❖ Makaleler; öz, anahtar kelimeler, abstract, key words, giriş, metin(içerik), sonuç, referans ve kaynakça sırasıyla yazılacaktır. Makalenin Türkçe ve İngilizce öz kısmı en az 100 en çok 300 kelimedenden oluşmalıdır. “Abstract”ın üzerinde, makalenin o yabancı dildeki adı da bulunmalıdır. Öz yazı formatı Times New Roman ve yazı ebatı 11 punto olmalıdır.

❖ Anahtar kelimeler en fazla beş adet olmalıdır.

❖ **Başlık:** Makale başlığı, 11 punto olarak ve koyu harflerle yazılmalıdır.

❖ **Yazar Adı:** Başlığın hemen altına, sola yaslanmış olarak ve 11 puntoyla; soyadın tüm harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Yazarı adının altına 10 punto olarak unvanınız ve çalıştığınız/öğrenci olduğunuz kurum belirtilmelidir.

❖ **Yazılar:** 8000 kelimeyi geçmemeli, A5 kağıdının bir yüzüne 1,5 aralıklı, sol 3 cm., üst 2,5cm., alt 2,5 cm. ve sağ marjlar en az 2,5 cm. bırakılarak yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, 11 punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayınlanması kabul edilen yazılar Microsoft Word Programında Times New Roman 11 punto ile yazılmış olmalı ve DergiPark sistemine yüklenmelidir.

❖ **Tablo ve Şekiller:**

Tablo ve şekil açıklaması, tablo ve şeklin üzerinde 11 punto olmalıdır. Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

❖ **Referanslar:** Makalelerde referanslar, American Psychological Association’a (APA) göre hazırlanmalıdır.

PUBLICATION PRINCIPLES OF JOURNAL OF SOCIAL INSURANCE

1. Journal of Social Insurance is published twice in a year in the months of January and August as a “Peer-Reviewed Journal”. The journal’s languages are Turkish and English.

2. The journal accepts articles in the fields of social politics, social security, actuary sciences, labour and social security law, labour economics, labour sociology, employment, health politics, health economy, labour culture and social security, social assistance, income distribution and other disciplines related to social security.

3. The articles which are sent to the journal must not be published before or must not to be sent for publishing in another publication.

4. Article acceptance dates: For January volume, it is two months from the beginning of July; for July volume, it is two months from the beginning of January.

5. The articles are evaluated at three steps. These steps are pre-evaluation, peer-reviewing and final evaluation.

6. The articles are pre-evaluated by Publication Board in terms of relevancy of academic fields of the Journal.

7. The articles which passed from the pre-evaluation step are evaluated by a double-blinded evaluation method in two months. (Name(s) of the author(s) are removed from the text and the articles are sent to related peer-reviewers. The author(s) are not informed about which peer-reviewers their articles sent to.)

8. Justification of the articles which are evaluated as not suitable for the journal are sent back to the author(s) by editors and they are informed peer-reviewers’ evaluation.

9. The articles which are approved by peer-reviewers are sent to the author(s) to correct error of facts if there is any.

10. The articles which need to be revised according to peer-reviewers’ reports are sent back to the author(s). After correcting by the author(s), the articles’ new editions are sent back to Publication Board in two weeks. The second evaluation is made by peer- reviewers and final evaluations of the articles are made in one month. If any difference of opinion occurs between two peer-reviewers, third evaluation is made by a third peer-reviewer or Publication Board decision.

11. At the final evaluation step, the articles are sent in one week after correcting error of facts. All the responsibility belongs to related author(s) about grammar and misspelling except erratum.

12. If the articles are accepted for publishing, all the publishing rights including publishing full text electronically transfers to Association of Social Security Experts. The copyrights of the articles are accounted of transferring to Association of Social Security Experts; also a specific royalty is not paid to the author(s).

13. The author(s) must mention their entitles, their institutions, contacts addresses, telephone numbers and e-mail addresses with a cover page which will be

added to the starting of articles.

14. Sample format of articles can be reached from the website www.sguder.org.tr If there is any requirements missing in the Publication Principles in here, the sample format of articles must be considered. Every article must meet the format requirements.

15. The articles in Turkish language must be written according to the Turkish Language Association's (TDK) Spelling Manual.

16. The articles must be written according to the rules below:

❖ Articles must be written in order of abstract, keywords, introduction, text (content), conclusion and bibliography. The abstract part of the articles must be minimum 100 and maximum 300 words. The abstract part must contain the article's name (headline) in Turkish and/or English. The abstract must be written in Microsoft Word Times New Roman font style with 11 font size.

❖ There must be maximum 5 keywords.

❖ **Headline:** The headline of the article must be written in Microsoft Word Times New Roman font style with 11 bold font size.

❖ **Name of the Author(s):** The name(s) of the author(s) must be written in Microsoft Word Times New Roman font style with 11 bold font size and left aligned, the surname(s) must be written in capital letters. Institution/ title of the author (s) and the university of which the author (s) is (are) student must be written with 10 font size below the surname(s) of the author(s)

❖ **Text:** The text must not exceed 8000 words, must be typed to A5 size, with 1,5 row pitch and a blank must be left of 2,5 cm from up, 2,5 cm from down, 2,5 cm from right and 3 cm from left. Sub-headlines must be written in Microsoft Word Times New Roman font style with 11 bold font size and must be left-aligned. The articles which are accepted for publishing must be written in Microsoft Word Times New Roman font style with 11 font size and must be uploaded to DergiPark web site.

❖ **Tables and Graphs:** The explanation of tables and graphs must be written italic and 11 font size. Tables must be centred.

❖ **References:** References in the articles must be prepared according to the American Psychological Association (APA).

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Sağlığın Sosyal Belirleyicilerinin Moora Yöntemi ile Analizi: OECD Ülkeleri Örneği

Analysis of the Social Determinants of Health Using the MOORA Method: The Case of OECD Countries

Arş. Gör. Osman ŞAHMAN, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜN

1376

Yeniçağın Dengeleyicisi? Dijitalleşme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkiyi Keşfetmek

The New Age Stabilizer? Exploring the Relationship between Digitalization and Income Inequality

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Can ÇALIŞIR, Kerem GÜLEN

1400

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele: Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin Bakış Açısı Üzerinden Bir Araştırma

Fight against Unregistered Employment: Research from the Perspective of Social Security Inspectors

Tuna ÇELİK

1424

Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarih ve 57/83 Sayılı Kararı Hakkında Bir İnceleme)

Benefitting from Collective Bargaining Agreement by Paying Solidarity Due (A Review of the Decision of Constitutional Court Dated 30.12.2020 and No 57/83)

Av. Gizem BAL

1442

Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Kadın İşçilerin İş ve Aile Yaşamlarına İlişkin Bir Nitel Araştırma: Manisa Örneği

A Qualitative Research on Work and Family Lives of Women Workers from the Perspective of Feminist Social Work: The Manisa Example

Dr. Güler DOYMAZ, Prof. Dr. Kasım KARATAŞ

1458

SAĞLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİNİN MOORA YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Osman ŞAHMAN

Arş. Gör., Batman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

osman.sahman@batman.edu.tr

ORCID: 0009-0009-8567-5501

İbrahim GÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

ibrahim.gun@batman.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1674-9097

Başvuru Tarihi: 30/06/2024

Kabul Tarihi: 23/09/2024

DOI:10.21441/sosyalguvence.1507454

Türü: Araştırma Makalesi

Atf: ŞAHMAN, O., GÜN, İ. (2024), Sağlıkın Sosyal Belirleyicilerinin Moora Yöntemi ile Analizi: OECD Ülkeleri Örneği, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 26, s. 1376-1399. doi: 10.21441/sosyalguvence.1507454

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sağlığın sosyal belirleyicileri açısından OECD ülkeleri arasında bir değerlendirme ve sağlığın sosyal belirleyicileri değişkenlerine göre sıralama yapmaktır. Bu doğrultuda OECD veri tabanından literatürde kullanılan sağlığın sosyal belirleyicileri değişkenlerine dair veriler alınarak, eksik verisi olmayan toplam 31 OECD ülkesi çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada kullanılan sağlığın sosyal belirleyicileri değişkenleri yayımlanan son yıl verileri dikkate alınarak en güncel üzerinden veri ile çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenler; barınma maliyeti, istihdam oranı, sosyal destek ağlarının kalitesi, eğitime katılım oranı, hava kirliliği, su kalitesi, akşam yalnız yürürken kendini güvende hissetme, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Obezite ve aşırı kilo, tütün kullanımı ve alkol kullanımı olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan MOORA yöntemi ile analiz edilmiş ve ülkelerin değerlendirmesi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sağlığın sosyal belirleyicileri açısından en yüksek puanı alan 5 ülke sırası ile Norveç, İsveç, İrlanda, İsviçre ve Finlandiya olarak tespit edilirken; Türkiye, Şili, Yunanistan, Slovak Cumhuriyeti ve Polonya sağlığın sosyal belirleyicileri açısından diğer ülkelere kıyasla en düşük puana sahip olan ülkeler olarak belirlenmiştir. Bu ülkelerin, multidisipliner bir yaklaşımla, sağlığın sosyal belirleyicileri konusuna eğilmelerinin sağlık eşitsizliklerini ortadan kaldıracak ve sağlık çıktıklarına olumlu katkılar yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkın sosyal belirleyicileri, MOORA, Çok kriterli karar verme, OECD.

ANALYSIS OF THE SOCIAL DETERMINANTS OF HEALTH USING THE MOORA METHOD: THE CASE OF OECD COUNTRIES

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate OECD countries based on social determinants of health and to determine their relative ranking. Accordingly, using the OECD Statistics database, a total of 31 countries which have no missing data met the study criteria were included in the study. In the OECD database, variables such as housing cost, employment rate, quality of social support networks, education participation rate, air pollution, water quality, feeling safe walking alone in the evening, Gross Domestic Product, Obesity and overweight, tobacco use and alcohol use are included based on current data. The obtained data were analyzed with the MOORA method, one of the multi-criteria decision-making methods, and the findings were presented. According to the findings, the 5 countries with the highest scores in terms of social determinants of health are Norway, Sweden, Ireland, Switzerland and Finland, respectively; Turkey, Chile, Greece, Slovak Republic and Poland were determined as the countries with the lowest scores compared to other countries in terms of social determinants of health. It is thought that addressing the social determinants of health with a multidisciplinary approach will eliminate health inequalities and make positive contributions to health outcomes.

Key Words: Social determinants of health, MOORA, Multi-criteria decision making, OECD.

GİRİŞ

Sağlık, bireyler ve toplumlar için her zaman önemini koruyan bir kavram olmuştur. Sağlıklı bireyler üretim yapabilir ve ekonomiye katkı sağlayabilir. Bu durum, sağlığın toplumsal ve ekonomik boyutunun önemini ortaya koymaktadır (Sağlam & Kara, 2023; Manavgat, 2024). Örneğin, HIV salgını gibi sağlık krizleri, sağlığın ekonomik kalkınma ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir (Diderichsen vd., 2012). Sağlık, ulusal ve uluslararası hukuk düzeninde de temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekle birlikte, sağlığın en genel ve kabul görmüş tanımı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılmış ve bu tanıma göre sağlık: “sadece hastalık veya sakatlık durumunun olmaması değil; fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik hali” olarak tanımlanmıştır (Güneş & Demir, 2024; WHO, 2024). Sağlık, yapısı gereği birçok alanı etkilemekte ve sosyal- çevresel, politik, ekonomik, birçok faktörden de etkilenmektedir (Irwin, Scali, 2007; Viner vd., 2012; Ataguba vd., 2015). Bu nedenle sağlığın korunması, geliştirilmesi ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi için bu faktörlere ve belirleyicilere odaklanılması gerekmektedir. Sağlığın sosyal belirleyicileri (SSB) olarak adlandırılan ve kısaca bireyin içinde bulunduğu sosyoekonomik çevreyi (yaşam şartları, eğitim, stres, sosyal ilişkiler, işsizlik, yaş, cinsiyet, genetik faktörler, ırk, kültür, sosyal yardım ve destekler, ulusal zenginlik ve gelir eşitsizliği, savaşlar, aile yapısı, sağlıkla ilgili tutum ve davranışlar, sağlıkla harcamaları, cinsiyet, gelir düzeyi, işsizlik, barınma, güvenlik, küreselleşme ve kentleşme vb.) içeren bu faktörler, sağlık çıktılarını ve sağlık göstergelerini (bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı, ortalama yaşam süresi, kaliteye göre ayarlanmış yaşam yılı (QALY), sakatlığa göre ayarlanmış yaşam yılı (DALY)) etkileyerek sağlıktaki eşitsizlik yaşanmasına neden olabilmektedir (Akdemirel, 2024; Dahlgren & Whitehead, 1991; Forchuk vd., 2016; Braveman vd., 2010; Karagöz & Karagöz, 2023; Menawi vd., 2018; Manavgat, 2024; Sağlam & Kara, 2023; Viner vd., 2012). Nitekim, bazı kronik hastalıkların (örak kök hücre hastalığı vb.) ve beklenen yaşam süresinin sadece alınan sağlık hizmeti kalitesinden değil aynı zamanda, sosyal hizmetler, eğitim, istihdam gibi temel sosyal belirleyicilerden de etkilendiği ve bireylerin sağlık sonuçlarındaki eşitsizliği açıkladığı bilinmektedir (Baah vd., 2018; Kneip vd., 2018; Marmot vd., 2008; Menawi, 2015). Sağlık alanındaki eşitsizlikler, sosyal belirleyicilerin etkisini yansıtarak sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkmakta, sağlıktaki eşitlik ve kaliteli hizmet erişimi, bu sosyal belirleyicilere bağlı olarak şekillenmektedir (Manavgat, 2024; Singh vd., 2017). SSB ve sağlıktaki eşitsizlikler üzerine birtakım çalışmalar yapılsa da WHO tarafından oluşturulan Sağlığın Sosyal Belirleyicileri Komisyonu (SSBK) ülkelerdeki sağlıkla ilgili eşitsizliklerin her geçen gün arttığını, bu durumun sağlık politikaları ile ilgili hedeflere ulaşmayı zorlaştırdığını bildirmektedir (Tekingündüz vd., 2016; Marmot, 2005). Bu nedenle bireylerin yaşam

şartlarını ve her türlü çevre unsurunu içeren SSB'yi açıklamak ve somutlaştırmak, sağlığın geliştirilmesindeki ve sağlıktaki eşitsizliğin giderilmesindeki en önemli politikaları oluşturmaktadır (Akdemirel, 2024: Alpaslan & Çıraklı, 2024: Solar, Irwin, 2010).

Farklı ortam ve zamanlarda yapılan çok sayıda bilimsel çalışma, SSB'nin önlenebilir ve değiştirilebilir sonuçlara yol açtığını gösterirken bu konudaki iyileştirme çalışmaları, sağlık eşitsizliklerini ulusal ve uluslararası düzeyde daha iyi görünür kılmakta ve sağlık politikalarının şekillenmesine katkıda bulunmaktadır (Islam, 2019: Marmot, 2005: Penman-Aguilar, vd., 2016: Webb Hooper vd., 2022). Bu çalışmanın amacı sağlığın sosyal belirleyicileri açısından ülkeler arasında görece olarak bir kıyaslama yaparak ülkeler açısından bir değerlendirme yapmaktır. Yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması sonucunda OECD ülkeleri arasında MOORA yöntemi kullanılarak sağlığın sosyal belirleyicileri açısından bir değerlendirmeye rastlanmamış olması bu çalışmanın özgün yanını ortaya koymaktadır. MOORA yöntemi kullanılarak yapılan analizin sağlığın sosyal belirleyicileri literatürüne yeni katkılar sağlayarak yeni bir bakış açısını getirmesi beklenmektedir.

1. SAĞLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİ

Sağlık sadece tıbbi müdahalelerle sınırlı olan bir kavram olmayıp, aynı zamanda toplumsal faktörlerin de sağlık üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Akdemirel, 2024: Önder & Yıldırım, 2018: s.404). SSB'yi oluşturan bu faktörler, hastalık ve sağlık arasındaki ilişkileri açıklamakta ve sağlık çıktılarına etkileyen kritik unsurlar olarak nitelendirilmektedir (Bravemen vd., 2011: Ferrer, 2018). SSB, bireylerin doğup yaşadığı ortamdaki; sağlık durumlarını, yaşam kalitelerini ve vücut fonksiyonlarını etkileyen çeşitli koşulları içeren sosyal konum, güç ve sermaye farklılıklarını yansıtmaktadır (Akdemirel, 2024: HHS, 2021, aktaran Webb Hooper vd., 2022). Bu koşullar, bireylerin sağlık sonuçlarını değerlendirmek ve politika süreçlerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini çeşitli açılardan inceleme imkânı sağlamakta birlikte, SSB'deki farklılıkları anlamak, sağlık eşitsizliklerini azaltma ve toplum sağlığını iyileştirme yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Gottlieb vd., 2019: Raphael, 2006, aktaran Friedman, 2024: Taylor vd., 2016). Bu kapsamda, WHO tarafından 2005 yılında kurulan SSBK, bu faktörlerin sağlık politikalarında nasıl kullanılabileceğini ve sağlıkta yaşanan eşitsizliklerin temel nedenlerini anlamayı amaçlamaktadır (Irwin & Scali, 2007).

Literatürde SSB farklı şekillerde sınıflandırılmış ve ele alınmıştır. Bunlar arasında genel olarak; işsizlik, eğitim düzeyi, mahalle koşulları, çalışma şartları, gelir düzeyi, ırk ve etnik köken, stres, konut durumu, yoksulluk, zaman yönetimi, cinsel

yönelim, algılanan sosyal destek ve güvenlik, sosyal statü, kültürel değerler, yasalar, göç durumu, aile ve toplum yapısı, medya etkisi, yalnızlık, sağlık okuryazarlığı, nüfus yapısı, sosyal izolasyon, tarım ve gıda güvenliği, su ve sanitasyon, vatandaşlık, cinsiyet, öğrenim durumu, sağlık davranışları (alkol, uyuşturucu ve sigara kullanımı vb.), şiddet, siyaset, dil ve din, hükümet politikaları, sosyal refah, erken çocukluk dönemi, ulaşım olanakları, suç oranları, sağlık hizmetlerine erişim kalitesi, meslek grupları ve çevre kirliliği yer almaktadır. (Akdemirel, 2024; Islam, 2019; Prochaska vd., 2014; Viner vd., 2012; Palacio & Tamariz, 2021; Baah vd., 2019; Forchuk vd., 2016; Braveman vd., 2011). SSB'nin en kabul görmüş sınıflandırılmasını ise Dahlgren & Whitehead (1991) geliştirdikleri model üzerinden yapmışlardır. Bu modelde birey-çevre-sağlık ilişkisi ele alınmış olup, modelin en iç katmanında yaş, cinsiyet vb. bireysel yaşam tarzı faktörleri, sonraki katmanda toplumsal ağ faktörleri ve en dış katmanda da gıda, eğitim, gelir, çevre kirliliği, sağlık hizmetlerine ulaşım, barınma ve güvenlik vb. sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel faktörler ele alınmıştır (Dahlgren & Whitehead 1991, aktaran, Gün & Arslan Kurtuluş, 2018).

Şekil 1: Whitehead, M., & Dahlgren, G. (1991)

Bu doğrultuda bu çalışmada SSB; sosyoekonomik belirleyiciler, çevresel belirleyiciler, kişisel belirleyiciler (sağlık davranışları) başlıkları açısından incelenecektir.

1.1. Sosyoekonomik belirleyiciler

Sosyoekonomik faktörler, bir toplumun sağlıkla ilgili çıktılarına etkileyen, ekonomik, kültürel ve sosyal yapıardan oluşmakta, özellikle sağlıkla ilgili politika önceliklendirilmesi ve hükümetin ödeme düzeyi üzerine etkili olmaktadır. Bu faktörler; eğitim, işsizlik ve işgücüne katılım oranı, gıda ve barınma güvenliği, sosyal güvenlik, toplumdaki dışlanma, gelir düzeyi, kentleşme oranı, politika sistemi, meslek, cinsiyet, yaş, kültür ve sosyal değerler, sosyal sermaye, suç oranları, medeni durum, yoksulluk, küreselleşme ve medya, ırk, devlet yatırımları, nüfus, sağlık hizmetlerine erişim, sosyal statü, coğrafi bölgeler gibi sağlık çıktılarına etkileyen toplumsal ağ yapılarından

oluşmaktadır (Akdemirel, 2024: Ataguba vd., 2016: Gün & Arslan Kurtuluş, 2018, ss.405, Öner, 2014: Valentine & Bonsel, 2016). Nitekim, gelir düzeyinin yüksek olması mal ve hizmetlerin satın alınabilirlik gücünü arttırdığından, sağlık çıktılarını olumlu etkilemekte; işsizliğin artarak gelirin azalması ise bir takım psikolojik sorunların yanı sıra; bebek ölüm oranları ve yaşam beklentisi üzerinde etkili olmaktadır (Akdemirel, 2024: Gülyüz & Köse, 2017). Yine eğitim eksikliği, sağlık hizmetlerine erişememe, sosyal statü ve gelir farklılıklarının kaygıya neden olarak bireylerin sağlık durumlarını olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Minh vd., 2016: Manavgat, 2024). Diğer yandan, Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) vb. sağlık politikalarının uygulanmasının sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırıcı etkisi vardır (Alpaslan & Çıraklı, 2024). Literatürde yapılan diğer çalışmalar da sağlığın sosyoekonomik belirleyicileri ve bunların sağlık üzerindeki etkilerini incelemiştir (Akkaş & Emsen, 2022: Amarasinghe vd., 2009: Sağın & Karasaç, 2020).

1.2. Çevresel belirleyiciler

Bireyin içinde bulunduğu her türlü: hava kirliliği, kimyasal atıklar, su ve toprak kirliliği, kanalizasyon, sıcaklık, nem, iklim, zararlı mikroorganizmalar, çalışma koşulları, iş kazaları, temiz ve güvenilir elektriğe erişim, güvenli enerji kaynakları, ulaşım alt yapısı, güvenli mahalle ortamı gibi uzak ve yakın dış çevre unsurlarından oluşmaktadır. Bu unsurlar küresel ölüm ve engellilik oranlarını arttırmaktadır (Gibson, 2018). Literatürde, sağlığın çevresel belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalar farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Nitekim, çevre şartlarının iyileştirilmesinin, dünya genelinde 13 milyon ve gelişmekte olan ülkelerde 4 milyon çocuk ölümünü azalttığı, Temiz su erişiminin bebek ölüm oranlarını düşürdüğü, sanitasyon iyileştirmelerinin çocuk ölümlerini azalttığı, kırsal bölgelerde bebek ölümlerinin mevsimsel değişikliklerden etkilendiği, temiz su ve güvenilir enerjiye erişimi olan kadınlarda çocuk ölüm oranlarının düşük olduğu, bireylerin yaşadığı mahalle ortamının (yürüeyebilirlik) ve fiziksel çevre koşullarının ise yaşlılıkta yaşam kalitesini arttırdığı saptanırken; kötü yollara sahip bölgelerde ölüm oranlarının yüksek olduğu ve uzun süreli hava kirliliğinin ciddi sağlık sorunlarına yol açtığı, Sülfür Dioksit gazına maruz kalmanın doğumda beklenen yaşam süresini negatif yönde etkilediği ve bebek ölüm oranlarını arttırdığı, küresel iklim değişikliğinin insanlarda yaralanmaları, bulaşıcı hastalıkları ve göçü arttırdığı, hava kirliliğinin de hipertansif, iskemik kalp rahatsızlığı, kronik hastalıklar, astım vb. hastalıkları tetiklediği saptanmıştır (Dales vd., 2004, aktaran, Akdemirel, 2024: Demirhindi, 2019: Huda vd., 2016: Pamuk, 2007). Alan yazında sağlığın çevresel belirleyicileri üzerine yapılan diğer çalışmalar mevcuttur (de Abreu vd., 2021: Gazzienli vd., 2012: Gibson, 2018: Li, 2017: Peluso vd., 2024: Prüss-Ustün vd., 2017).

1.3. Davranış ile ilgili belirleyiciler

Davranış faktörleri, bireyin sağlığını etkileyen hayat tarzı, algısı, tavrı, çevresi ve genetik özellikleri neticesinde ortaya çıkan bir takım etkenleri ifade etmektedir (Gözüm & Çapık, 2014). Bunun yanı sıra sağlıklı cinsel hayat, güvenli sürüş, güneşe yeterli miktardan daha az ya da daha fazla maruz kalmama gibi günlük hayatın pek çok adımı bu başlığın içine dâhil edilebilir. Nitekim, sigara kullanımının sağlıkta eşitsizliğe neden olduğu ve ölüm oranlarını arttırdığı, aşırı şeker tüketiminin ise doğumda beklenen yaşam süresini etkilediği bilinmektedir (Akdemirel, 2024: Gruer vd., 2009). Diğer yandan sağlığı korumaya ve geliştirmeye yönelik birtakım davranışların (fiziksel aktivite, düzenli uyku, egzersiz, sağlıklı beslenme, sağlık eğitimleri, düzenli spor, sağlıklı kilo alımı vb.) bireylerin sağlık durumunu olumlu yönde etkilediği yapılan çalışmalarla belirlenmiştir (Belloc & Breslow, 1972, aktaran Araz vd., 2007; Jhonson & Kitleson, 2003: Mukamal vd., 2006, aktaran, Esin & Aktaş, 2012). Akademik yazında sağlığın davranışsal belirleyicilerini ele alan farklı çalışmalar yapılmıştır (Adler & Stead, 2015: Byhoff vd., 2019: Denton & Walters, 1999).

2. YÖNTEM

Çalışma verileri OECD veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir (OECD, 2024). Çalışma kriterlerini sağlayan toplam 31 ülke analize dâhil edilmiştir. OECD tarafından sunulan en güncel verilere başvurulmuş olup, verisi eksik ülkeler analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Bu ülkeler; Kolombiya, Kosta Rika, İzlanda, İsrail, Japonya, Meksika ve Yeni Zelanda'dır. Veriler, MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) yöntemi ile analiz edilmiş ve OECD Ülkeleri'nin sağlığın sosyal belirleyicileri açısından görece olarak değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Sağlık alanında kullanımının etkin sonuçlar vermesi, ülkelerin sağlığın sosyal belirleyicileri açısından sıralanması yönü ile az sayıda çalışmada kullanılmış olması sebebi ile MOORA yöntemi tercih edilmiştir (İnce vd., 2020). İlk kullanımı 2006 yılına dayanan MOORA yönteminde anlatılmak istenen daha önceden belirlenmiş birden fazla kriterin, belirli kıstaslar temelinde eş zamanla olarak optimizasyonunun sağlanmasıdır. MOORA-Oran Metodu, MOORA- Referans Noktası Yaklaşımı, MOORA- Önem Katsayısı, MOORA-Tam Çarpım Form ve MULTI-MOORA olarak çeşitleri bulunan bu yöntemin önemli avantajları arasında tüm amaçları kapsayabilmesi, alternatiflerin değerlendirilmesinde değişkenlerin birbiri ile eş zamanlı olarak ilişkilendirilebilmesi, subjektif olmayan yönsüz değerlerin kullanımı yolu ile objektif bir karar verme süreci sağlayabilmesi bulunmaktadır (Ersöz & Atav, 2011). MOORA yöntemi görece kıyaslamaları gerçekleştirebilmek için her ne kadar 2006 yılında tanıtılmış olsa da günümüzde yaygınlıkla kullanılmaktadır. Bu yöntem "ayrık alternatiflerle optimizasyon için önerilen yeni bir yöntem: MOORA" olarak ifade

edilmektedir (Önay, 2015, s. 245). MOORA yöntemi diğer yöntemlerden (AHP, TOPSIS, VIKOR, ELECTRE, PROMETHEE) güvenilirliği daha yüksek oluşu ve hesaplama zamanının daha az olması sebebiyle pozitif olarak ayrılmaktadır (Önay, 2015, s. 246). Bu sebeple bu çalışmada MOORA yöntemi kullanılmış olup, oran metoduna başvurulmuştur. Oran metodunda, kriterler temelinde alternatiflerin başlangıç verileri normalize edilir. Her kriter için her bir alternatifin değeri, o kriterin tüm alternatiflerdeki değerlerinin kareler toplamının kareköküne bölünerek normalize edilir. Bu işlem, kriterlerin tüm alternatiflerdeki temsil edici değerlerinin hesaba katılmasını sağlar. (Ömürbelek & Eren, 2016, s. 8).

MOORA yöntemi, referans nokta yöntemi ve oran yöntemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada oran yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde normalizasyon işlemi aşağıda yer alan 1 numaralı formül ile gerçekleştirilmiştir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (1) \text{ Önder \& Yıldırım, 2018}$$

Normalizasyon işleminden sonra sıralama işlemi de 2 numaralı formül kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

$$y_i^* = \sum_{j=1}^g x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n x_{ij}^* \quad (2) \text{ Önder \& Yıldırım, 2018}$$

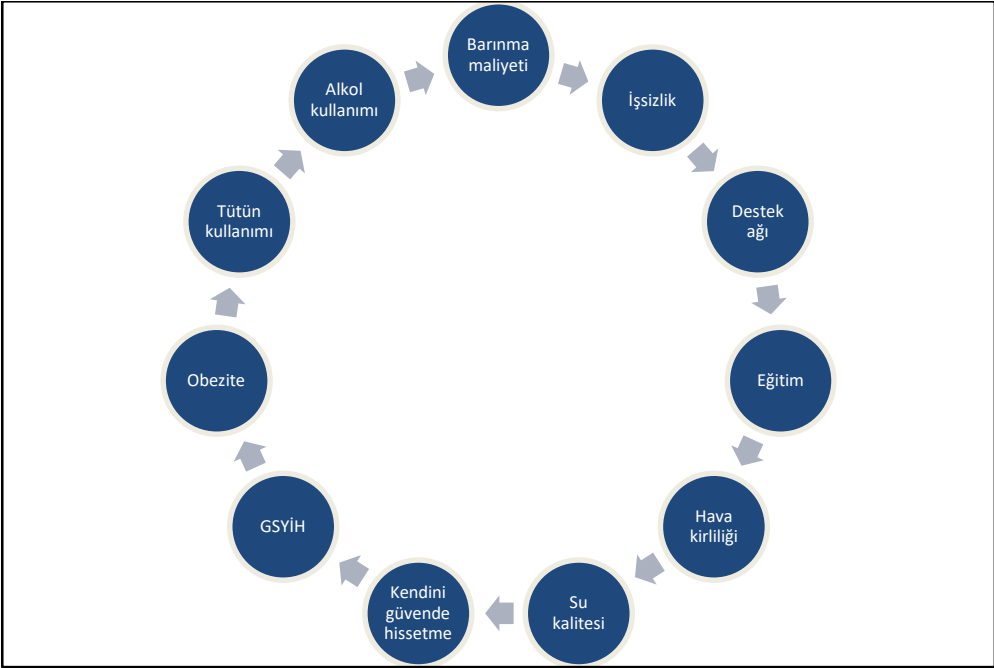
Formülde yer alan m alternatifleri, n ise kriter sayısını ifade etmektedir. $i=1,2,\dots,m$ alternatif sayısını, $j= 1,2,\dots,n$ kriter sayısını ifade etmektedir. x_{ij}^* $i. j.$ kriter için olan normalleşmiş değeridir. $j= 1,2,\dots,g$ maksimize edilecek kriteri ifade ederken, $j=g+1, g+2,\dots,n$ minimize edilecek kriteri ifade etmektedir (Önder & Yıldırım, 2018, s.247).

Kapsamlı bir literatür taraması sonucunda araştırmada sağlığın sosyal belirleyicisi olan 11 kriter belirlenmiştir (Şekil 1). Çalışmaya dahil olan bu kriterler sırası ile; barınma maliyeti, işsizlik, sosyal destek ağı, eğitim, hava kirliliği, su kalitesi, kendini güvende hissetme, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), obezite, tütün kullanımı ve alkol kullanımı şeklinde belirlenmiştir (Ataguba vd., 2016: Jhonson & Kitleson, 2003: Huda vd., 2016: Minh vd., 2016: Valentine & Bonsel, 2016). Araştırmamızda kullandığımız değişkenlerin OECD tarafından gerçekleştirilen hesaplama yöntemi ve değişkenlerin kodlamaları ve açıklamaları şu şekildedir (OECD, 2024)

- Barınma maliyeti (K1),
- İstihdam oranı (K2),

- Sosyal destek ağlarının kalitesi (K3),
- Eğitime katılım oranı (K4),
- Hava kirliliği (K5),
- Su kalitesi (K6),
- Akşam yalnız yürürken kendini güvende hissetme (K7),
- Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Harcama yaklaşımı, K8),
- Obezite ve aşırı kilo (K9),
- Tütün kullanımı (K10),
- Alkol kullanımı (K11).

Şekil 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

2. BULGULAR

Tablo 1’de eksik verilerinden dolayı analiz kapsamı dışında tutulan 7 OECD ülkesi hariç diğer tüm OECD ülkelerinin araştırma kapsamında belirlenmiş olan sağlığın sosyal belirleyicileri kriterlerine ait verileri yer almaktadır. Veriler yöntem bölümünde belirtilmiş olan 11 kriter kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 1: Sıralanacak Ülkeler ve Kriterlere Ait Veriler

Ülkeler	Kriterler										
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Avustralya	19,4	73	93	84	6,7	92	67	71804,2	47,6	11,2	9,5
Avusturya	20,8	72	92	86	12,2	92	86	70889,4	51,1	20,6	11,1
Belçika	20	65	90	80	12,8	79	56	68287,3	49,3	15,4	9,2
Kanada	22,9	70	93	92	7,1	90	78	62056,1	55,5	8,7	8,1
Şili	18,4	56	88	67	23,4	62	41	31080,1	67,7	17,6	7,1
Çekya	23,4	74	96	94	17	89	77	51625,6	58,4	17,6	11,6
Danimarka	23,3	74	95	82	10	93	85	77914,6	52,6	13,9	10,4
Estonya	17	74	95	91	5,9	86	79	48784,8	52,7	15,9	11,1
Finlandiya	23,1	72	96	91	5,5	97	88	62759,4	60	12	8,1
Fransa	20,7	65	94	81	11,4	78	74	57179,6	45,3	25,3	10,5
Almanya	20	77	90	86	12	91	76	66616,1	52,7	14,6	10,6
Yunanistan	21,8	56	78	76	14,5	67	69	38396,5	57,2	24,9	6,3
Macaristan	19,9	70	94	86	16,7	81	74	43476,0	58,2	24,9	10,4
İrlanda	20,6	68	96	85	7,8	80	76	134148,8	56	14	10,2
İtalya	22,5	58	89	63	15,9	77	73	55373,3	46,2	19,1	7,7
Kore	14,7	66	80	89	27,3	82	82	51666,5	30,6	15,4	7,7
Letonya	20,8	72	92	89	12,7	83	72	41473,7	52	22,6	12,2
Litvanya	18,4	72	89	94	10,5	83	62	50968,9	55	18,9	12,1
Lüksemburg	20,7	67	91	74	10	85	87	145971,5	48,4	20,3	11
Hollanda	19,6	78	94	81	12,2	91	83	74541,7	48,5	14,7	8,1
Norveç	17,7	75	96	82	6,7	98	93	124176,6	52	7	6,6
Polonya	21,2	69	94	93	22,8	82	71	45371,0	56,6	17,1	11
Portekiz	19,6	69	87	55	8,3	89	83	44962,9	53,5	14,2	10,4
Slovak cumhuriyeti	27,4	68	95	92	18,5	81	76	40586,5	57,7	21	9,6
Slovenya	18,2	71	95	90	17	93	91	51344,9	56,5	17,4	10,6
İspanya	21,7	62	93	63	10	76	80	48852,4	50,2	19,8	10,5
İsveç	20,1	75	94	84	5,8	97	79	68239,1	51,4	9,7	7,6
İsviçre	21,4	80	94	89	10,1	96	86	90685,4	41,8	19,1	8,5
Türkiye	18,9	48	85	42	27,1	62	59	38355,1	56,1	28	1,4
Birleşik Krallık	23,2	75	93	82	10,1	82	78	56765,8	63,8	12,7	10
Amerika Birleşik Devletleri	18,3	67	94	92	7,7	88	78	77171,7	67,5	8,8	9,5

Tablo 2’de her bir değerin kareleri, karelerinin toplamı ve karelerinin toplamının karekökü hesaplanmıştır. Bu işlemin yapılmasındaki amaç normalizasyon işlemi için veri setini hazır hale getirmektir.

Tablo 2: Verilerin Normalizasyon İşlemine Hazırlanması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Avustralya	376,36	5329	8649	7056	44,89	8464	4489	5155836498,77	2265,76	125,44	90,25
Avusturya	432,64	5184	8464	7396	148,84	8464	7396	5025311523,91	2611,21	424,36	123,21
Belçika	400,00	4225	8100	6400	163,84	6241	3136	4663159492,20	2430,49	237,16	84,64
Kanada	524,41	4900	8649	8464	50,41	8100	6084	3850965175,70	3080,25	75,69	65,61
Şili	338,56	3136	7744	4489	547,56	3844	1681	965974208,06	4583,29	309,76	50,41
Çekya	547,56	5476	9216	8836	289,00	7921	5929	2665202911,34	3410,56	309,76	134,56
Danimarka	542,89	5476	9025	6724	100,00	8649	7225	6070680353,86	2766,76	193,21	108,16
Estonya	289,00	5476	9025	8281	34,81	7396	6241	2379957243,48	2777,29	252,81	123,21
Finlandiya	533,61	5184	9216	8281	30,25	9409	7744	3938738091,89	3600,00	144,00	65,61
Fransa	428,49	4225	8836	6561	129,96	6084	5476	3269507704,61	2052,09	640,09	110,25
Almanya	400,00	5929	8100	7396	144,00	8281	5776	4437698620,29	2777,29	213,16	112,36
Yunanistan	475,24	3136	6084	5776	210,25	4489	4761	1474291290,50	3271,84	620,01	39,69
Macaristan	396,01	4900	8836	7396	278,89	6561	5476	1890161494,58	3387,24	620,01	108,16
İrlanda	424,36	4624	9216	7225	60,84	6400	5776	17995897706,34	3136,00	196,00	104,04
İtalya	506,25	3364	7921	3969	252,81	5929	5329	3066197379,37	2134,44	364,81	59,29
Kore	216,09	4356	6400	7921	745,29	6724	6724	2669426503,88	936,36	237,16	59,29
Letonya	432,64	5184	8464	7921	161,29	6889	5184	1720064100,95	2704,00	510,76	148,84
Litvanya	338,56	5184	7921	8836	110,25	6889	3844	2597831792,93	3025,00	357,21	146,41
Lüksemburg	428,49	4489	8281	5476	100,00	7225	7569	21307676963,96	2342,56	412,09	121,00
Hollanda	384,16	6084	8836	6561	148,84	8281	6889	5556462597,95	2352,25	216,09	65,61
Norveç	313,29	5625	9216	6724	44,89	9604	8649	15419834438,78	2704,00	49,00	43,56
Polonya	449,44	4761	8836	8649	519,84	6724	5041	2058524814,12	3203,56	292,41	121,00
Portekiz	384,16	4761	7569	3025	68,89	7921	6889	2021662458,96	2862,25	201,64	108,16
Slovak Cumhuriyeti	750,76	4624	9025	8464	342,25	6561	5776	1647261943,10	3329,29	441,00	92,16
Slovenya	331,24	5041	9025	8100	289,00	8649	8281	2636300016,32	3192,25	302,76	112,36
İspanya	470,89	3844	8649	3969	100,00	5776	6400	2386560762,05	2520,04	392,04	110,25
İsveç	404,01	5625	8836	7056	33,64	9409	6241	4656574276,26	2641,96	94,09	57,76
İsviçre	457,96	6400	8836	7921	102,01	9216	7396	8223843222,31	1747,24	364,81	72,25
Türkiye	357,21	2304	7225	1764	734,41	3844	3481	1471114693,70	3147,21	784,00	1,96
Birleşik Krallık	538,24	5625	8649	6724	102,01	6724	6084	3222354789,55	4070,44	161,29	100,00
Amerika Devletleri	334,89	4489	8836	8464	59,29	7744	6084	5955478099,94	4556,25	77,44	90,25
Kareler Toplamı	13207,41	148960	261685	211825	6148,25	224412	183051	150400551169,66	89619,17	9620,06	2830,31
TOPLAMIN KAREKÖKÜ	114,92	385,95	511,55	460,24	78,41	473,72	427,84	387815,10	299,36	98,08	53,20

Tablo 3'te normalize edilmiş değerler sunulmuştur. Normalizasyon işlemi yapılırken Tablo 2'den yararlanılmış ve ülkelerin kriterlerden elde etmiş oldukları değerler Tablo 2'de elde edilen kareler toplamının kareköküne bölünerek normalize edilmiş matris değerlerine ulaşılmıştır.

Tablo 3: Normalize Edilmiş Değerler Tablosu

	Normalize Edilmiş Matris										
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Avustralya	0,169	0,189	0,182	0,183	0,085	0,194	0,157	0,185	0,159	0,114	0,179
Avusturya	0,181	0,187	0,180	0,187	0,156	0,194	0,201	0,183	0,171	0,210	0,209
Belçika	0,174	0,168	0,176	0,174	0,163	0,167	0,131	0,176	0,165	0,157	0,173
Kanada	0,199	0,181	0,182	0,200	0,091	0,190	0,182	0,160	0,185	0,089	0,152
Şili	0,160	0,145	0,172	0,146	0,298	0,131	0,096	0,080	0,226	0,179	0,133
Çekya	0,204	0,192	0,188	0,204	0,217	0,188	0,180	0,133	0,195	0,179	0,218
Danimarka	0,203	0,192	0,186	0,178	0,128	0,196	0,199	0,201	0,176	0,142	0,195
Estonya	0,148	0,192	0,186	0,198	0,075	0,182	0,185	0,126	0,176	0,162	0,209
Finlandiya	0,201	0,187	0,188	0,198	0,070	0,205	0,206	0,162	0,200	0,122	0,152
Fransa	0,180	0,168	0,184	0,176	0,145	0,165	0,173	0,147	0,151	0,258	0,197
Almanya	0,174	0,200	0,176	0,187	0,153	0,192	0,178	0,172	0,176	0,149	0,199
Yunanistan	0,190	0,145	0,152	0,165	0,185	0,141	0,161	0,099	0,191	0,254	0,118
Macaristan	0,173	0,181	0,184	0,187	0,213	0,171	0,173	0,112	0,194	0,254	0,195
İrlanda	0,179	0,176	0,188	0,185	0,099	0,169	0,178	0,346	0,187	0,143	0,192
İtalya	0,196	0,150	0,174	0,137	0,203	0,163	0,171	0,143	0,154	0,195	0,145
Kore	0,128	0,171	0,156	0,193	0,348	0,173	0,192	0,133	0,102	0,157	0,145
Letonya	0,181	0,187	0,180	0,193	0,162	0,175	0,168	0,107	0,174	0,230	0,229
Litvanya	0,160	0,187	0,174	0,204	0,134	0,175	0,145	0,131	0,184	0,193	0,227
Lüksemburg	0,180	0,174	0,178	0,161	0,128	0,179	0,203	0,376	0,162	0,207	0,207
Hollanda	0,171	0,202	0,184	0,176	0,156	0,192	0,194	0,192	0,162	0,150	0,152
Norveç	0,154	0,194	0,188	0,178	0,085	0,207	0,217	0,320	0,174	0,071	0,124
Polonya	0,184	0,179	0,184	0,202	0,291	0,173	0,166	0,117	0,189	0,174	0,207
Portekiz	0,171	0,179	0,170	0,120	0,106	0,188	0,194	0,116	0,179	0,145	0,195
Slovak Cumhuriyeti	0,238	0,176	0,186	0,200	0,236	0,171	0,178	0,105	0,193	0,214	0,180
Slovenya	0,158	0,184	0,186	0,196	0,217	0,196	0,213	0,132	0,189	0,177	0,199
İspanya	0,189	0,161	0,182	0,137	0,128	0,160	0,187	0,126	0,168	0,202	0,197
İsveç	0,175	0,194	0,184	0,183	0,074	0,205	0,185	0,176	0,172	0,099	0,143
İsviçre	0,186	0,207	0,184	0,193	0,129	0,203	0,201	0,234	0,140	0,195	0,160
Türkiye	0,164	0,124	0,166	0,091	0,346	0,131	0,138	0,099	0,187	0,285	0,026
Birleşik Krallık	0,202	0,194	0,182	0,178	0,129	0,173	0,182	0,146	0,213	0,129	0,188
Amerika Birleşik Devletleri	0,159	0,174	0,184	0,200	0,098	0,186	0,182	0,199	0,225	0,090	0,179

Normalize edilmiş matris değerleri “her bir kriterin öneminin eşit olduğu varsayımına dayanarak (Toplamda 11 kriter “1/11=0,091” formülünden yararlanılarak) 0,091 katsayısı ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilmiştir. Ayrıca kriterlerin minimum ya da maksimum olma durumları Tablo 4’te sunulmuştur. Bu kapsamda kriterlere ait değerlerin arttıkça olumlu bir durum ortaya çıkması durumunda maksimizasyon (eğitime katılım oranı, sosyal çevrenin desteği, istihdam oranı, su kalitesi kendini güvende hissetme, milli gelir), verilerin sayısal olarak büyümesine rağmen sağlığın sosyal belirleyicileri açısından olumsuz bir durumu ifade etmesi durumunda ise minimizasyon olarak değerlendirme yapılmıştır (barınma maliyeti, hava kirliliği, obezite ve aşırı kilo, tütün ve alkol kullanımı).

Tablo 4: Ağırlıklı Normalize Edilmiş Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	Max Top	Min Top	yi*
Ağırlıklar	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091	0,091			
	Min	Max	Max	Max	Min	Max	Max	Max	Min	Min	Min			
Avustralya	0,015	0,017	0,017	0,017	0,008	0,018	0,014	0,017	0,014	0,010	0,016	0,099	0,064	0,035
Avusturya	0,016	0,017	0,016	0,017	0,014	0,018	0,018	0,017	0,016	0,019	0,019	0,103	0,084	0,019
Belçika	0,016	0,015	0,016	0,016	0,015	0,015	0,012	0,016	0,015	0,014	0,016	0,090	0,076	0,015
Kanada	0,018	0,016	0,017	0,018	0,008	0,017	0,017	0,015	0,017	0,008	0,014	0,100	0,065	0,034
Şili	0,015	0,013	0,016	0,013	0,027	0,012	0,009	0,007	0,021	0,016	0,012	0,070	0,091	-0,021
Çekya	0,019	0,017	0,017	0,019	0,020	0,017	0,016	0,012	0,018	0,016	0,020	0,099	0,092	0,007
Danimarka	0,018	0,017	0,017	0,016	0,012	0,018	0,018	0,018	0,016	0,013	0,018	0,105	0,077	0,028
Estonya	0,013	0,017	0,017	0,018	0,007	0,017	0,017	0,011	0,016	0,015	0,019	0,097	0,070	0,027
Finlandiya	0,018	0,017	0,017	0,018	0,006	0,019	0,019	0,015	0,018	0,011	0,014	0,104	0,068	0,036
Fransa	0,016	0,015	0,017	0,016	0,013	0,015	0,016	0,013	0,014	0,023	0,018	0,092	0,085	0,007
Almanya	0,016	0,018	0,016	0,017	0,014	0,017	0,016	0,016	0,016	0,014	0,018	0,100	0,077	0,023
Yunanistan	0,017	0,013	0,014	0,015	0,017	0,013	0,015	0,009	0,017	0,023	0,011	0,079	0,085	-0,007
Macaristan	0,016	0,016	0,017	0,017	0,019	0,016	0,016	0,010	0,018	0,023	0,018	0,092	0,094	-0,002
İrlanda	0,016	0,016	0,017	0,017	0,009	0,015	0,016	0,031	0,017	0,013	0,017	0,113	0,073	0,040
İtalya	0,018	0,014	0,016	0,012	0,018	0,015	0,016	0,013	0,014	0,018	0,013	0,085	0,081	0,004
Kore	0,012	0,016	0,014	0,018	0,032	0,016	0,017	0,012	0,009	0,014	0,013	0,093	0,080	0,013
Letonya	0,016	0,017	0,016	0,018	0,015	0,016	0,015	0,010	0,016	0,021	0,021	0,092	0,089	0,003
Litvanya	0,015	0,017	0,016	0,019	0,012	0,016	0,013	0,012	0,017	0,018	0,021	0,092	0,082	0,011
Lüksemburg	0,016	0,016	0,016	0,015	0,012	0,016	0,018	0,034	0,015	0,019	0,019	0,116	0,080	0,035
Hollanda	0,016	0,018	0,017	0,016	0,014	0,017	0,018	0,017	0,015	0,014	0,014	0,104	0,072	0,032
Norveç	0,014	0,018	0,017	0,016	0,008	0,019	0,020	0,029	0,016	0,006	0,011	0,119	0,055	0,063
Polonya	0,017	0,016	0,017	0,018	0,026	0,016	0,015	0,011	0,017	0,016	0,019	0,093	0,095	-0,002

Tablo 4 (Devamı): Ağırlıklı Normalize Edilmiş Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	Max Top	Min Top	yi*
Ağırlıklar	Min	Max	Max	Max	Min	Max	Max	Max	Min	Min	Min			
Portekiz	0,016	0,016	0,015	0,011	0,010	0,017	0,018	0,011	0,016	0,013	0,018	0,088	0,072	0,016
Slovak Cumhuriyeti	0,022	0,016	0,017	0,018	0,021	0,016	0,016	0,010	0,018	0,019	0,016	0,092	0,097	-0,004
Slovenya	0,014	0,017	0,017	0,018	0,020	0,018	0,019	0,012	0,017	0,016	0,018	0,101	0,086	0,015
İspanya	0,017	0,015	0,017	0,012	0,012	0,015	0,017	0,011	0,015	0,018	0,018	0,087	0,080	0,006
İsveç	0,016	0,018	0,017	0,017	0,007	0,019	0,017	0,016	0,016	0,009	0,013	0,102	0,060	0,042
İsviçre	0,017	0,019	0,017	0,018	0,012	0,018	0,018	0,021	0,013	0,018	0,015	0,111	0,074	0,038
Türkiye	0,015	0,011	0,015	0,008	0,031	0,012	0,013	0,009	0,017	0,026	0,002	0,068	0,092	-0,024
Birleşik Krallık	0,018	0,018	0,017	0,016	0,012	0,016	0,017	0,013	0,019	0,012	0,017	0,096	0,078	0,018
Amerika Birleşik Devletleri	0,014	0,016	0,017	0,018	0,009	0,017	0,017	0,018	0,020	0,008	0,016	0,102	0,068	0,034

MOORA yöntemi ve oran metodundan yararlanılarak elde edilen ülke sıralamaları Tablo 5'te sunulmuştur. Buna göre sağlık sosyal belirleyicileri olarak ifade edilen 11 kritere göre en yüksek puanı alan ülkeler sırası ile Norveç, İsveç, İrlanda, İsviçre ve Finlandiya olarak tespit edilmiştir. En düşük puana sahip olan ve sıralamanın sonlarında yer alan ülkeler ise sondan ileriye doğru Türkiye, Şili, Yunanistan, Slovak cumhuriyeti ve Polonya olarak tespit edilmiştir. Her bir kriterin ağırlığının eşit olarak kabul edildiği yaklaşım ile yapılan değerlendirme sonucunda özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin diğerlerine kıyasla çok daha başarılı bir performans sergilediğini söylemek mümkündür.

Tablo 5: Ülkelerin Sıralanması

Ülkeler	Puanlar	Sıralama
Norveç	0,0633	1
İsveç	0,0421	2
İrlanda	0,0401	3
İsviçre	0,0375	4
Finlandiya	0,0362	5
Lüksemburg	0,0353	6
Avustralya	0,0349	7
Kanada	0,0345	8
Amerika Birleşik Devletleri	0,0339	9

Tablo 5 (Devamı): Ülkelerin Sıralanması

Ülkeler	Puanlar	Sıralama
Hollanda	0,0318	10
Danimarka	0,0280	11
Estonya	0,0270	12
Almanya	0,0230	13
Avusturya	0,0187	14
Birleşik Krallık	0,0177	15
Portekiz	0,0155	16
Slovenya	0,0151	17
Belçika	0,0145	18
Kore	0,0126	19
Litvanya	0,0108	20
Fransa	0,0074	21
Çekya	0,0065	22
İspanya	0,0063	23
İtalya	0,0041	24
Letonya	0,0031	25
Macaristan	-0,0020	26
Polonya	-0,0023	27
Slovak cumhuriyeti	-0,0042	28
Yunanistan	-0,0067	29
Şili	-0,0207	30
Türkiye	-0,0236	31

Boz vd. (2020) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, OECD ülkeleri arasında mental hastalıkların prevalansına göre sıralamasını gerçekleştirmek için MOORA yöntemi kullanmış olup, kriterleri eşit ağırlığa sahip olarak kabul etmiştir. Bu çalışmada da sağlığın sosyal belirleyicilerine ait kriterler, benzer şekilde eşit olarak kabul edilerek referans alınmış ve analizler gerçekleştirilmiştir. Her bir kriterin aynı öneme sahip olduğu varsayımı altında ülkelerin sıralanması Tablo 5'te belirtilmiştir. Bununla birlikte kriterlerin eşit öneme sahip olmadığı varsayımı ile de analizler gerçekleştirilerek tekrar değerlendirme yapılmıştır. Davranışsal faktörlere ait kriterlerin toplam ağırlığının %30, çevresel faktörlerin ağırlığının toplamda %30 ve diğer kriterlerin ağırlığının da toplam %40 olduğu varsayımı altında ülkelerin sıralanmasının bir değişiklik olmadığı tespit edilmiş olup, ilk sıralarda olan ülkelerin benzer şekilde Norveç, İrlanda, Finlandiya gibi ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Makale bulgularının görece sonuçlar içerdiği, kullanılan kriterlere göre ve ülkelere göre sonuçların değişebileceği MOORA yönteminin özelliklerinden biridir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışma, OECD ülkelerinin SSB açısından 11 değişken (K1-K11) temelinde görece bir değerlendirilmesini içermektedir. Temel amacı, OECD ülkelerini sağlığın sosyal belirleyicileri açısından görece olarak sıralamaktır. SSB, toplum sağlığını önemli ölçüde etkileyen unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Bu unsurlar, sağlık eşitsizlikleriyle yakından ilişkilidir ve ülkelerin bu belirleyicilere yönelik yapacakları iyileştirme çabaları, sağlık sonuçlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalar, sigara ve alkol kullanımının azaltılması, sağlıksız beslenme ve fiziksel aktivitenin artırılmasının kardiyovasküler hastalıklar, felç ve kronik sakatlık gibi sağlık sorunlarını azaltıcı etkisi olduğunu göstermektedir (Kontsevaya vd., 2018).

Literatür desteğiyle belirlenen en yaygın kullanılan değişkenlere odaklanılarak, araştırma sonuçlarına göre SSB açısından en yüksek puanı alan ülkeler sırasıyla Norveç, İsveç, İrlanda, İsviçre ve Finlandiya olarak belirlenmiştir. Diğer yandan, Türkiye, Şili, Yunanistan, Slovakya ve Polonya, bu belirleyiciler açısından en düşük puanı alan ülkeler olarak saptanmıştır. Ülkelerin SSB açısından durumlarını MOORA analizi ile değerlendiren çalışma, Kuzey Avrupa ülkelerinin genellikle iyi durumda olduğunu göstermektedir. Örneğin, Norveç, İsveç, İzlanda gibi ülkelerde beklenen yaşam süresinin uzun olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, sağlık göstergeleri ile sosyal belirleyiciler arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiş ve literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu sonuçlar elde edilmiştir (İnce vd., 2020). Çalışma, sağlık düzeyi göstergeleri açısından en yüksek puanı Norveç ve İzlanda'nın aldığını ortaya koymuştur, bu da SSB ile ülkelerin sağlık düzeyi arasında doğrulanabilir bir ilişki olduğunu göstermektedir. SSB, obezite oranlarından sağlık harcamalarına, işsizlikten sigara ve alkol kullanımına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Sağın & Karasaç, 2020). Bu değişkenlerdeki artışın obezite oranlarına nasıl yansıdığı ve ülkeler arasındaki farklılıkların nasıl olduğu da araştırma sonuçlarına yansımıştır. Öte yandan, Güney & Kaya (2023) çalışmalarında çocuk refahı göstergeleri üzerine yapılan analizlerinde, farklı ülkelerin durumlarının değerlendirildiğini ancak OECD ülkelerinde bebek refahı göstergeleri ile SSB arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşıldığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Altunay, (2020) yapmış olduğu çalışmada MULTIMOORA yöntemini kullanarak, 2003-2017 yılları arasında OECD ülkelerinin sağlık göstergelerinin (alkol kullanımı, tütün kullanımı vb.) analizini yapmış, sonuçlara göre tüm yıllarda Norveç, Japonya gibi ülkelerin ilk sıralarda yer aldığı, Türkiye'nin ise tüm yıllarda son sıralarda yer aldığı buna karşın yıllar geçtikçe Türkiye'nin sıralamada ilerlediği görülmüştür. Bunda SDP'de (Sağlıkta Dönüşüm

Programı) alınan kararlar ve uygulanan sağlık politikalarının etkili olduğu etkili düşünülmektedir. Bu durum, bu çalışmanın literatürdeki çalışmalarla desteklendiğini göstermektedir. Diğer yandan, Saygın & Kundakcı (2020), OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından analizini yapmışlar ve analiz sonucunda İzlanda, Japonya, Norveç, İsviçre, Danimarka sırası ile ilk 5 ülke olarak belirlenmiştir. Sözü edilen çalışmada, verilerin analizinde EDAS yöntemi kullanılması ve farklı değişkenlerin ele alınması açısından bu çalışmadan farklılaşmaktadır. Yine Saygun & Kundakcı (2020) çalışmalarında OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından WASPAS yöntemi ile analizini yapmışlar ve sonuçlara göre; İzlanda, Norveç, İsviçre, Danimarka, Japonya ilk beş sırada gösterilirken; İsrail, Şili, Türkiye, Meksika, Lüksemburg son sıralarda yer almıştır. Başka bir çalışmada İzgüden vd., (2022) OECD sağlık gösterge ve sağlık ekipmanlarını iki farklı çok kriterli karar verme yöntemi (ARAS ve SAW) ile incelemişler iki yöntemde de sağlık göstergeleri açısından ABD, Türkiye ve Meksika ülkelerinin listenin sonlarında yer aldıkları tespit edilmiştir. Çilhoroz (2022) ise OECD ülkelerinde sağlığın yaşam biçimi belirleyicilerine bakmış çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemini kullanarak sigara içme, alkol kullanma, fiziksel aktivite yapma ve beslenme değişkenleri açısından ülkeleri analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda Türkiye (30.) ve Norveç (27.), son sıralarda yer almıştır. Bu anlamda literatürdeki benzer çalışmalarda farklı yöntem ve değişkenlerin kullanılması çalışmamızın sonuçları ve özgünlüğü açısından önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye analiz sonucunda SSB açısından en düşük puanı almıştır. Bu durum Türkiye'nin çalışmada analize dahil edilen diğer ülkelere kıyasla, sağlığın SSB daha kötü bir durumda olduğunu göstermektedir. Her ne kadar alkol tüketim oranının kişi başı litre cinsinden düşük olması Türkiye için olumlu bir durum olarak görülse de, tütün kullanım oranı, obezite ve aşırı kiloya sahip bireylerin nüfus içerisinde oranının yüksek olması, hava kirliliğinin yüksek, su kalitesinin düşük olması, istihdam oranının düşük olması, eğitime katılım oranının diğer ülkelere kıyasla daha geride olması gibi nedenlerden dolayı Türkiye'nin SSB açısından diğer ülkelere kıyasla dezavantajlı durumda olduğunu göstermektedir. SSB'ye yönelik yapılan iyileştirmelerin, sağlık çıktı ve göstergelerini de olumlu yönde etkileyeceği düşüncesinden hareketle, ülkemizde bu alanda yaşanan eşitsizliklerin giderilmesi önem arz etmektedir. Sağlığın SSB'nin sağlık çıktılarına etkisi dikkate alınmadan gerçekleştirilmiş olunması, araştırmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, gelecek çalışmalarda SSB'nin etkilediği alanlardan biri olan sağlık çıktı ve göstergelerinin OECD ülkeleri arasında değerlendirmesini yapan araştırmalar teşvik edilmektedir. Literatür incelendiğinde OECD ülkeleri arasında sağlık çıktı ve göstergelerinin farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak değerlendirildiği çalışmalara rastlamak mümkündür. Genel olarak; bulanık kümeleme analizi, panel zaman serisi analizi, TOPSİS yöntemi, çoklu

uyum analizi, VIKOR, SWARA, EDAS, WASPAS, CODAS, çok boyutlu ölçekleme analizi, veri analizi ve panel eş bütünleşme tekniklerinin kullanıldığı çalışmalarda; doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızları, yaşam yılı beklentisinde, sağlıklı yaşam yılı beklentisi, anne ölüm oranı, doğum oranları, sigara kullanım oranı, hasta günü sayısı, ayakta ve yatarak tedavi sayıları, doktor, hemşire sayıları, hasta yatağı sayıları, sağlık harcama oranları vb. sağlık göstergeleri ve çıktıları analiz edilmiş elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin bu göstergeler ve çıktılar açısından OECD ülkelerine kıyasla geride olduğu, bununla birlikte ABD, Japonya, Norveç, İsveç, Danimarka gibi ülkelerin ilk sıralarda yer aldığı, diğer yandan Polonya, Meksika, Şili, Pakistan, Bangladeş ve Türkiye gibi ülkelerin son sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir (Alptekin & Yeşilaydın, 2015: Chu, 2008: Değirmenci & Ayan, 2020: Daştan & Çetinkaya, 2015: Hermanowski vd., 2015: Linden & Ray, 2017: Murat & Güzel, 2023: Rehimli vd., 2008: Retzlaff-Roberts, Chang & Rubin, 2004: Saygın, 2019: Sayılı vd., 2017: Songur vd., 2017). Ayrıca, yapılan analiz sonucunda, her ülkenin sağlık politikalarını detaylı bir şekilde gözden geçirmesi ve bu doğrultuda gerekli iyileştirmeleri gerçekleştirmesi teşvik edilmektedir. Bu bağlamda, sağlık politikalarının mevcut durumunun analiz edilmesi, benzer sağlık profilindeki ülkelerle karşılaştırmalar yapılması ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesine yönelik stratejik düzenlemelerin uygulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, N. E., & Stead, W. W. (2015). Patients in context—EHR capture of social and behavioral determinants of health. *Obstetrical & Gynecological Survey*, 70(6), 388-390.
- Akdemirel, E. (2024). OECD ülkelerinde sağlığın sosyal belirleyicileri üzerine bir panel veri analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 27(1), 65-90. <https://doi.org/10.61859/hacettesid.1347335>.
- Alpaslanapslan, M. N., & Çıraklı, Ü. (2024). Sağlıkta Dönüşüm Programının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 15(41), 299-311.
- Alptekin, N., & Yeşilaydın, G. (2015). OECD ülkelerinin sağlık göstergelerine göre bulanık kümeleme analizi ile sınıflandırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 137-155.
- Altunay, N. (2020). Türkiye'nin sağlık statüsünün çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile analizi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Amarasinghe, A., D'Souza, G., Brown, C., Oh, H., & Borisova, T. (2009). The influence of socioeconomic and environmental determinants on health and obesity: A West Virginia case study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 6(8), 2271-2287.
- Ataguba, J. E. O., Day, C., & McIntyre, D. (2015). Explaining the role of the social determinants of health on health inequality in South Africa. *Global Health Action*, 8(1), 28865. <https://doi.org/10.3402/gha.v8.28865>.
- Baah, F. O., Teitelman, A. M., & Riegel, B. (2019). Marginalization: Conceptualizing patient vulnerabilities in the framework of social determinants of health—An integrative review. *Nursing Inquiry*, 26(1), 1-9. <https://doi.org/10.1111/nin.12268>.
- Belloc, N. B., & Breslow, L. (1972). Relationship of physical health status and health practices. *Preventive Medicine*, 1(3), 409-421. [https://doi.org/10.1016/0091-7435\(72\)90014-x](https://doi.org/10.1016/0091-7435(72)90014-x).
- Braveman, P., Egerter, S., & Williams, D. R. (2011). Social determinants of health: Coming of age. *Annual Review of Public Health*, 32(1), 381-398. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031210-101218>.
- Boz, C., Özdemir, M., & Çalgı, B. (2020). Mental hastalıkların prevalansına göre OECD ülkelerinin çok boyutlu analizi ve MOORA yöntemi ile sıralanması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(Ek), 245-256. <https://doi.org/10.36362/gumus.837924>.
- Byhoff, E., Tripodis, Y., Freund, K. M., & Garg, A. (2019). Gender differences in social and behavioral determinants of health in aging adults. *Journal of General Internal Medicine*, 34, 2310-2312.
- Chu Ng, Y. 2008."The Productive Efficiency of The Health Care Sector of China," The Review of Regional Studies, Cilt: 38/3, 381-393.
- Çilhoroz, Y. (2023). OECD ülkelerinin sağlığın yaşam biçimi belirleyicileri bakımından Topsis yöntemi ile karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*

- Fakültesi Dergisi*, 41(2), 229-250. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1108553>.
- Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). Policies and strategies to promote social equity in health. Institute of Futures Studies, Stockholm. Aktaran: OECD (2003). *DAC Guidelines and Reference Series: Poverty and Health*.
- Dales, R., Burnett, R.T., S-Dorion, M., Stieb, D., & Brook, J. (2004). Air pollution and sudden infant death syndrome. *Pediatrics*, 113(6), 628-631. <https://doi.org/10.1542/peds.113.6.e628>.
- Daştan, İ., & Çetinkaya, V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.
- de Abreu, M. H. N. G., Cruz, A. J. S., Borges-Oliveira, A. C., Martins, R. D. C., & Mattos, F. D. F. (2021). Perspectives on social and environmental determinants of oral health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(24), 13429.
- Değirmenci, N., & Ayan, T. Y. (2020). OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri Açısından Bulanık Kümeleme Analizi ve TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 229-241.
- Demirhindi, H. (2019). Fiziksel çevrenin etkileri: Sağlık tehdidi olarak gürültü, sıcaklık ve sağlık, radyasyon, iyonizan radyasyon, noniyonizan radyasyon. *Türkiye Klinikleri Public Health-Special Topic*, 5(3), 50-56.
- Denton, M., & Walters, V. (1999). Gender differences in structural and behavioral determinants of health: An analysis of the social production of health. *Social Science & Medicine*, 48(9), 1221-1235.
- Diderichsen, F., Andersen, I., Manuel, C., Working Group of the Danish Review on Social Determinants of Health, Andersen, A. M. N., Bach, E., ... & Søgaard, J. (2012). Health inequality-determinants and policies. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40(8), 12-105.
- Ersöz, F., & Atay, A. (2011), Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde MOORA Yöntemi, YAEM 2011 konferansı dahilinde Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği 31. Ulusal Kongresi. Erişim: 29.05.2024, https://www.researchgate.net/publication/315834079_Cok_Kriterli_Karar_Verme_Problemlerinde_MOORA_Yontemi
- Esin, M. N., & Aktaş, E. (2012). Çalışanların sağlık davranışları ve etkileyen faktörler: Sistematik inceleme. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 20(2), 166-176.
- Ferrer, R. L. (2018). Social determinants of health. *Chronic Disease Care: Principles and Practice*, 435-449.
- Forchuk, C., Dickins, K., & Corring, D. J. (2016). Social determinants of health: Housing and income. *Healthcare Quarterly*, 18(Spesifikasyon No), 27-31.
- Friedman, C. (2024). Disparities in social determinants of health amongst people with disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 71(1), 101-117. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2021.200429>.
- Gazzinelli, A., Correa-Oliveira, R., Yang, G. J., Boatın, B. A., & Kloos, H. (2012). A research agenda for helminth diseases of humans: Social ecology, environmental determinants, and

- health systems. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 6(4), e1603.
- Gibson, J. M. (2018). Environmental determinants of health. In *Chronic Illness Care: Principles and Practice* (pp. 451-467).
- Gottlieb, L., Fichtenberg, C., Alderwick, H., & Adler, N. (2019). Social determinants of health: What should the health system do? *Journal of Health Management*, 64(4), 243-257. <https://doi.org/10.1097/JHM-D-18-00160>.
- Gözüm, S., & Çapık, C. (2014). Sağlık davranışlarının geliştirilmesinde bir rehber: Sağlık İnanç Modeli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(3), 230-237.
- Gruer, L., Hart, C. L., Gordon, D. S., & Watt, G. C. (2009). Effect of tobacco smoking on survival of men and women by social position: A 28 year cohort study. *BMJ: British Medical Journal (Online)*, 338. <https://doi.org/10.1136/bmj.b480>.
- Gülyüz, E. H., & Köse, T. (2017). İşsizlik ve sağlık göstergeleri: Türkiye örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 633, 27-39.
- Gün, İ., & Arlan Kurtuluş, S. (2018). Sağlık göstergeleri açısından Türkiye’de bölgeler arası eşitsizlikler. *Dora Basın Yayın Dağıtım*, Bursa.
- Güneş, M., & Demir, M. (2024). Türkiye ve seçilmiş OECD ülkelerinde kamu sağlık harcamalarının gelişimi üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme (2010-2022). *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 7(1), 29-71. <https://doi.org/10.33723/rs.1414620>.
- Güney, M., & Kaya, M. (2023). UNICEF çocuk refahı göstergelerine göre OECD ülkelerinin karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 64-74. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1209799>.
- Healthy People 2030. Social determinants of health. U.S. Department of Health and Human Services. Accessed May 20, 2021. <https://health.gov/healthypeople/objectives-and-data/social-determinants-health>
- Hermanowski, T., Bystrov, V., Staszewska-Bystrova, A., Szafraniec-Buryło, S. I., Rabczenko, D., Kolasa, K. & Orlewska, E. (2015). Analysis of Trends In Life Expectancies And Per Capita Gross Domestic Product As Well As Pharmaceutical And Non-Pharmaceutical Healthcare Expenditures, *Acta Pol Pharm*, 72(5),1045- 50.
- Huda, T. M., Tahsina, T., Arifeen, S. E., & Dibley, M. J. (2016). The importance of intersectoral factors in promoting equity-oriented universal health coverage: A multilevel analysis of social determinants affecting neonatal infant and under-five mortality in Bangladesh. *Global Health Action*, 9(1), 29741. <https://doi.org/10.3402/gha.v9.29741>.
- Irwin, A., & Scali, E. (2007). Action on social determinants of health: A historical perspective. *Global Public Health*, 2(3), 235-256. <https://doi.org/10.1080/17441690601106304>.
- Islam, M. M. (2019). Social determinants of health and related inequalities: Confusion and implications. *Frontiers in Public Health*, 7, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00011>.
- İnce, Ö., Boz, C., Yılmaz, F., & Cengiz, E. (2020). Sağlık düzeyi göstergeleri açısından OECD ülkelerinin sıralaması ve gelir-sağlık harcamaları etkisi. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 17, 245-264. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.823704>

- İzgüden, D., Sezer Korucu, K., Çalışkan Söylemez, Ş., & Demir, M. (2022). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanlarının entropi temelli ARAS ve SAW yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 731-755. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1002922>
- Johnson, P. H., & Kittleson, M. J. (2003). A qualitative exploration of health behaviors and the associated factor among university students from different cultures. *Int Electronic J Health Edu*, 6(1), 14-25.
- Karagöz, M. B., & Karagöz, N. (2023). Sağlıkta Eşitsizlik. Social Mentality And Researcher Thinkers Jorunal (Smart Journal), 9(74), 4358-4363.
- Kneipp, S. M., Schwartz, T. A., Drevdahl, D. J., Canales, M. K., Santacroce, S., Santos Jr, H. P., & Anderson, R. (2018). Trends in health disparities, health inequity, and social determinants of health research: A 17-year analysis of NINR, NCI, NHLBI, and NIMHD funding. *Nursing Research*, 67(3), 231-241.
- Kontsevaya, A., Farrington, J., Balcılar, M., & Ergüder, T. (2018). Prevention and control of noncommunicable diseases in Turkey: The case for investment (No. WHO/EURO: 2018-3291-43050-60248). *World Health Organization. Regional Office for Europe*.
- Li, A. M. (2017). Ecological determinants of health: Food and environment on human health. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(10), 9002-9015.
- Linden, M., & Ray, D. (2017). Life expectancy effects of public and private health expenditures in OECD countries 1970–2012: Panel time series approach, *Economic Analysis and Policy*, 56(2017), 101-113.
- Manavgat, G. (2024). Sağlıkta eşitsizlikler ve sosyoekonomik yaklaşımlar. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 106-118. <https://doi.org/10.55050/sarad.1401337>
- Marmot, M. (2005). Social determinants of health inequalities. *The Lancet*, 365(9464), 1099-1104. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)71146-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)71146-6)
- Marmot, M., Allen, J., Bell, R., Bloomer, E., & Goldblatt, P. (2012). WHO European review of social determinants of health and the health divide. *The Lancet*, 380(9846), 1011-1029. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)61228-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61228-8)
- Marmot, M., Friel, S., Bell, R., Houweling, T. A. J., & Taylor, S. (2008). Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. *Lancet*, 372, 1661-1669.
- Menawi, W. A., Tengilimoglu, D., & Dziegielewski, S. F. (2018). Health beliefs and attitudes: A comparison between Turkey and Palestine. *Journal of Social Service Research*, 44(1), 19–29. <https://doi.org/10.1080/01488376.2017.1374316>
- Minh, H. V., Giang, K. B., Hoat, L. N., Chung, L. H., Huong, T. T. G., Phuong, N. T. K., & Valentine, N. B. (2016). Analysis of selected social determinants of health and their relationships with maternal health service coverage and child mortality in Vietnam. *Global Health Action*, 9(1), 28836. <https://doi.org/10.3402/gha.v9.28836>
- Mukamal, K. J., Ding, E. L., & Djoussé, L. (2006). Alcohol consumption, physical activity, and chronic disease risk factors: A population-based cross-sectional survey. *BMC Public Health*, 6(1), 1-9.

- Murat, D., & Güzel, S. (2023). SAARC ve OECD ülkelerinde sağlık göstergeleri yeterliliğinin ARAS ve WASPAS ile analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 53-75.
- Ömürbek, N., & Eren, H. (2016). Promethee, Moora ve Copras yöntemleri ile oran analizi sonuçlarının değerlendirilmesi: Bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 174-187. <https://doi.org/10.20875/sb.69615>
- Önay, O. (2015). MOORA. İçinde: B. F. Yıldırım & E. Önder (Eds.), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ss. 245-257). Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Önder, E., Yıldırım, B.F. (2018), Sağlık Yönetiminde Karar Verme – I, 1. Baskı, Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Öner, C. (2014). Sağlıkın sosyal belirleyicileri ve yaşam kalitesi ile ilişkisi. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*, 5(3), 15-18.
- Palacio, A., & Tamariz, L. (2021). Social determinants of health mediate COVID-19 disparities in South Florida. *Journal of General Internal Medicine*, 36(2), 472-477.
- Peluso, A., Rastogi, D., Klasky, H. B., Logan, J., Maguire, D., Grant, J., ... & Hanson, H. A. (2024). Environmental determinants of health: Measuring multiple physical environmental exposures at the United States census tract level. *Health & Place*, 89, 103303.
- Penman-Aguilar, A., Talih, M., Huang, D., Moonesinghe, R., Bouye, K., & Beckles, G. (2016). Measurement of health disparities, health inequities, and social determinants of health to support the advancement of health equity. *Journal of Public Health Management and Practice*, 22(1), 33-42. <https://doi.org/10.1097/PHH.0000000000000373>
- Prochaska, J. D., Nolen, A. B., Kelley, H., Sexton, K., Linder, S. H., & Sullivan, J. (2014). Social determinants of health in environmental justice communities: Examining cumulative risk in terms of environmental exposures and social determinants of health. *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 20(4), 980-994. <https://doi.org/10.1080/10807039.2013.805957>
- Prüss-Ustün, A., Wolf, J., Corvalán, C., Neville, T., Bos, R., & Neira, M. (2017). Diseases due to unhealthy environments: An updated estimate of the global burden of disease attributable to environmental determinants of health. *Journal of Public Health*, 39(3), 464-475.
- Raphael, D. (2006). Social determinants of health: Present status, unanswered questions, and future directions. *International Journal of Health Services*, 36(4), 651-677. <https://doi.org/10.2190/3MW4-1EK3-DGRQ-2CRF>
- Rehimli, S., Ocakoğlu, G., Sığırlı, D., & Büyükuysal, M. Ç. (2008). Türkiye ve OECD'ye üye ülkelerin kadın sağlığı göstergeleri bakımından değerlendirilmesi. *Journal of Turgut Ozal Medical Center*, 15(4), 261-266.
- Retzlaff-Roberts, D., Chang, C. F., & Rubin, R. M. (2004). Technical efficiency in the use of health care resources: a comparison of OECD countries. *Health policy*, 69(1), 55-72.
- Sağın, A., & Karasaç, F. (2020). Obezitenin sosyo-ekonomik belirleyicileri: OECD ülkeleri analizi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(21), 183-200. <https://doi.org/10.26466/opus.613617>

- Sağın, A., & Karasaç, F. (2020). Obezitenin sosyo-ekonomik belirleyicileri: OECD ülkeleri analizi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 183-200. <https://doi.org/10.26466/opus.613617>
- Sağlam, Ş., & Kara, O. (2023). Sağlık statüsündeki değişimler kamu harcama bileşimini etkiler mi? Gelişmiş ülkeler üzerine bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(3), 575-596.
- Saygın, Z., & Kundakçı, N. (2020). Sağlık göstergeleri açısından OECD ülkelerinin EDAS ve ARAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 911-938. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.664883>
- Saygın, Z. Ö. (2019). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bütünlük çok kriterli karar verme yaklaşımı ile analizi (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sayılı, U., Sayman, Ö. A., Vehid, S., & Köksal, S. S. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık harcamalarının karşılaştırılması. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-12.
- Singh, G. K., Daus, G. P., Allender, M., Ramey, C. T., Martin, E. K., Perry, C., ... & Vedamuthu, I. P. (2017). Social determinants of health in the United States: Addressing major health inequality trends for the nation, 1935-2016. *International Journal of MCH and AIDS*, 6(2), 139-164. <https://doi.org/10.21106/ijma.236>
- Solar, O., & Irwin, A. (2010). A conceptual framework for action on the social determinants of health. WHO Document Production Services.
- Songur, C., Kar, A., Teleş, M., & Turaç, İ. S. (2017). OECD üye ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından etkinliklerinin değerlendirilmesi ve çoklu uyum analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1-12.
- Taylor, L. A., Tan, A. X., Coyle, C. E., Ndumele, C., Rogan, E., Canavan, M., ... & Bradley, E. H. (2016). Leveraging the social determinants of health: What works? *PLOS ONE*, 11(8), 1-20. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0160217>
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A., & Işık Erer, T. (2016). Sağlık hizmetlerinde eşitsizlik ve etik. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 32-43.
- Valentine, N. B., & Bonsel, G. J. (2016). Exploring models for the roles of health systems' responsiveness and social determinants in explaining universal health coverage and health outcomes. *Global Health Action*, 9(1), 29329. <https://doi.org/10.3402/gha.v9.29329>
- Viner, R. M., Ozer, E. M., Denny, S., Marmot, M., Resnick, M., Fatusi, A., & Currie, C. (2012). Adolescence and the social determinants of health. *The Lancet*, 379(9826), 1641-1652. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60149-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60149-4)
- Webb Hooper, M., Marshall, V., & Pérez-Stable, E. J. (2022). COVID-19 Health Disparities and Adverse Social Determinants of Health. *Behavioral Medicine*, 48(2), 133-140. <https://doi.org/10.1080/08964289.2021.1990007>

YENİÇAĞIN Dengeleyicisi? Dijitalleşme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkiyi Keşfetmek

Yusuf Can ÇALIŞIR

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Ayaş Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı

yusufcan_calisir@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5715-7269

Kerem GÜLEN

Raportör, T.C. Cumhurbaşkanlığı

kmgulen@gmail.com

ORCID: 0009-0002-3758-8736

Başvuru Tarihi: 30/06/2024

Kabul Tarihi: 04/09/2024

DOI: 10.21441/sosyalguvence.1507517

Türü: Araştırma Makalesi

Atf: ÇALIŞIR, Y.C., GÜLEN, K. (2024), Yeniçağın Dengeleyicisi? Dijitalleşme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkiyi Keşfetmek, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 26, s. 1400-1423. doi: 10.21441/sosyalguvence.1507517

ÖZ

Bu çalışma, 2005-2020 yılları arasında farklı gelir düzeyine sahip ülkeler için öne çıkan dijitalleşme göstergeleri aracılığıyla dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Modern ekonomilerin ve toplumların önemli bir bileşeni haline gelmiş olan dijitalleşme, bilgiye erişimi kolaylaştırmakta, verimliliği artırmakta ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ancak dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri daha derinlemesine analiz edilmelidir. Çalışma kapsamında 39 yüksek ve 26 orta gelirli ülke için çeşitli panel regresyon tahminleri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Dijitalleşmeyi temsilen kullanılan değişkenlerin etkileri örneklemelere göre farklılık göstermektedir. Araştırma bulgularına göre; 100 kişi başına internet kullanımında yaşanan artış, tüm düzeylerde daha düşük Gini katsayısı değerleriyle ilişkilidir. Ayrıca 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı, küresel düzeyde ve yüksek gelirli ülkeler grubunda gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Ulaşılan sonuçlar, dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital ekonomi, Gelir eşitsizliği, Yüksek ve orta gelirli ülkeler.

THE NEW AGE STABILIZER? EXPLORING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITALIZATION AND INCOME INEQUALITY

ABSTRACT

This study aims to improve the understanding of the relationship between digitalization and income inequality through prominent digitalization indicators for countries with different income levels between 2005 and 2020. Digitalization has become an important component of modern economies and societies, facilitating access to information, increasing productivity and supporting economic growth. However, the effects of digitalization on income inequality need to be analyzed in more depth. The study analyzes 39 high-income and 26 middle-income countries using various panel regression estimators. The effects of the variables used to represent digitalization differed according to the samples. According to the findings of the study, an increase in internet usage 100 people was associated with lower Gini coefficient values at all levels. In addition, the use of mobile subscriptions 100 people reduced income inequality at the global level and in the group of high-income countries. The results showed that digitalization had a negative impact on income inequality.

Keywords: Digitalization, Digital economy, Income inequality, High and middle income countries.

GİRİŞ

Günümüzde dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, toplumların ve ekonomilerin yapısını temelden değiştirme potansiyeline sahiptir. İnternet, mobil cihazlar, bulut bilişim, yapay zekâ ve diğer dijital araçlar; iletişimden iş yapma yöntemlerine, eğitimden sağlık hizmetlerine kadar birçok alanda, devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır. Yaşanılan bu sürecin beraberinde getirdiği fırsatlar ve zorluklar ise, kaçınılmaz bir gerçekliği temsil etmektedir. Özellikle günümüz koşullarında dijital teknolojilerin küresel ekonomi ve toplumlar üzerindeki derin etkileri son derece hissedilebilir bir düzeye ulaşmıştır. Bu bağlamda toplumsal ve ekonomik yapılarda yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak, gelir eşitsizliği sorunu da önemli bir gündem maddesi haline gelmektedir.

Ülkelerin en temel sorunlarından birisi olan gelir eşitsizliği, sosyal huzursuzluk, ekonomik istikrarsızlık ve toplumsal dengesizlik gibi bir dizi olumsuz sonuçla ilişkilidir. Dijitalleşme sürecinde gelir eşitsizliğini değerlendirme bağlamında hangi faktörlerin etkili olduğunu anlamak, adil ve sürdürülebilir bir toplumun inşası için kritik öneme sahiptir. Buna karşılık dijitalleşme sürecinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri, birçok araştırmacı ve politika yapıcı için hala tam olarak anlaşılabilir nitelikte değildir. Son yıllarda dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine yönelik yapılan araştırmalar artmış olmasına rağmen, ilgili literatürde çelişkili bulguların varlığı da dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışma dijitalleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada özellikle, küresel düzeyin yanı sıra yüksek ve orta gelirli ülkelerde, dijitalleşme göstergelerinin gelir eşitsizliğine etkileri analiz edilmiştir. Bu yöntemle, farklı gelir grupları arasındaki ilişkiler incelenerek, geniş bir perspektifin sunulması hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda, öncelikle literatür taranarak, dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini nasıl etkileyebileceğine dair teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Ardından ampirik analizler yoluyla bu teorik çerçeve test edilerek, dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini azaltıp-azaltmadığıdır. Bu açıdan, dijitalleşmeyi temsilen öne çıkan göstergelerin gelir eşitsizliği üzerindeki çok boyutlu etkilerinin incelenmesi aracılığıyla araştırma sorusuna yanıt aranmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Dijital teknolojilerin gelir eşitsizliğini etkileme potansiyeli üzerine artan bir ilginin var olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, dijitalleşme ve gelir

eşitsizliği üzerine yapılan çalışmalar, farklı ekonometrik yöntemler ve örneklemeler kullanılması nedeniyle doğal olarak paralel sonuçları yansıtmamaktadır. Birçok çalışmada dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığına dair çıkarımlar bulunmaktadır (Canh, Schinckus, Thanh ve Ling, 2020:12-13; Cioaca, Cristache, Vuta, Marn ve Vuta, 2020:12-13; Nguyen, 2022:167; Richmond ve Triplett, 2017:210-211; Yin ve Choi, 2022:200-201). Buna karşılık bazı araştırmalarda ise, dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini daha da bozduğuna dair sonuçlara dikkat çekilmektedir (Ali, Alam, Taylor ve Rafiq, 2019:325-326; Guellec ve Paunov, 2017:36; Ma, 2022:16-17; Yao ve Ma, 2022:15-16).

Dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin analiz edildiği çalışmalarda, dijitalleşmeyi temsilen daha ziyade; internet kullanımı, geniş bant aboneliği ve mobil abonelik kullanımı gibi verilerin kullanıldığı görülmektedir (Canh vd., 2020:9-10; Nguyen, 2022:158; Richmond ve Triplett, 2017:209-210; Yin ve Choi, 2022:195-197). Tercih edilen veri setleri, bu durumun temel nedenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi inceleyen öne çıkan çalışmalar ve bu çalışmaların temel bulguları aşağıda sunulmuştur.

Cioaca vd. (2020), Avrupa Birliği (AB) düzeyinde çeşitli bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) temel göstergelerinin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini incelemiştir. BİT sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) içindeki payının %1 artması gelir eşitsizliğinde %0.27'lik bir düşüşe yol açmaktadır. Dolayısıyla artan dijitalleşme eğiliminin gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olabileceği ileri sürülmektedir. Diğer taraftan, araştırmada BİT sektörünün ekonomi içindeki payı ile büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yin ve Choi (2022), G20 ülkelerinin panel verilerini kullanarak, 2002-2018 dönemi için dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini (doğrudan ve ılımlı) incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, dijitalleşme gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bunun yanı sıra, dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki azaltıcı etkisinin, yüksek gelirli ülkelere kıyasla orta gelirli ekonomilerde daha güçlü olduğu ileri sürülmektedir.

Nguyen (2022), 30 gelişmiş ve 35 gelişmekte olan ekonomi için 2002-2020 yıllarını kapsayan dengeli bir panel veri seti üzerinden dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Araştırmada, gelişmiş ekonomilerde dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığı, buna karşılık gelişmekte olan ülkelere ise dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini arttırdığı temel bulgusuna ulaşılmıştır.

Canh vd. (2020), internet kullanımı, mobil kullanım ve sabit telefon kullanımı yöntemi ile teknolojik gelişimin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini 87 ülkeyi ve 2002-2014 yılları arasındaki dönemi esas alarak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre;

internet ve mobil kullanımın teşvik edilmesi, kısa ve uzun vadede gelir eşitsizliğinin azaltılmasını sağlayan bir faktördür. Diğer yandan çalışmada sonuçların ötesinde, gelir eşitsizliğinin gelirle ilgili bir sorun olmadığı ve eşitsizliklerin mümkün olan en iyi şekilde azaltılması için politika yapıcıların çeşitli sosyo-ekonomik ve teknolojik hususları dikkate alarak karar vermeleri gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Richmond ve Triplett (2017), 2001-2014 yılları arasında 109 ülkeden oluşan örneklem üzerinden bilgi ve iletişim teknolojileri ile gelir arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bu teknolojilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi kullanılan teknoloji türüne ve gelir eşitsizliği ölçüsüne bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu kapsamda, sabit geniş bant aboneliklerindeki artışın gelir eşitsizliğindeki artışla ilişkili olduğu; mobil aboneliklerdeki artışların ise, gelir eşitsizliğindeki azalma ile ilişkili olduğu saptanmıştır.

Lin vd. (2017) ise, 2001 yılı için 114 ülke; 2005 yılı için 115 ülke olmak üzere iki farklı veri seti kapsamında gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda, internet kullanımının küresel düzeyde gelir eşitsizliği üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu saptamışlardır.

Asongu ve Odhiambo (2018), bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine dayalı olarak Afrika'daki gelir eşitsizliğinin nasıl etkileneceğini araştırdıkları çalışmada, 2004-2014 yılları arasında cep telefonu, internet ve sabit bant aboneliği kullanımı ile Gini katsayısı, Atkinson endeksi ve Palma oranı arasındaki ilişkileri irdelemişlerdir. Bu kapsamda, internet kullanımı ve sabit bant aboneliğindeki artışın Gini katsayısının ve Atkinson endeksinin azaltılmasında etkiliyken; cep telefonu kullanımı ve internet kullanımındaki artışın Palma oranının gerilemesinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışma bu açıdan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine bağlı olarak, gelir eşitsizliğinin azalacağına dair ampirik kanıtlar sunulmaktadır.

Dossou vd. (2023), 1996-2020 yılları arasında 42 Sahra-altı Afrika ekonomisinde bilgi ve iletişim teknolojileri, yönetim kalitesi ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Buna göre, bilgi ve iletişim teknolojileri gelir eşitsizliğinin azalmasına katkıda bulunurken, yönetim kalitesi gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır.

Tchamyou vd. (2019), bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini, 1996-2014 dönemi için 48 Afrika ülkesi üzerinden finansal gelişme dinamikleri aracılığıyla incelemiştir. Finansal derinliğin ve büyüklüğün, bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak eşitsizliği azalttığı saptanmıştır.

Jechorek ve Kuzmar (2023) ise, AB ülkelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, dijital becerilerdeki farklılıklar, dijital teknolojilerin işletmelere entegrasyonu ve dijital kamu hizmetlerinin gelir eşitsizliği ölçeğindeki etkileri analiz etmiştir. Özellikle kısa vadede, AB27 ülkelerindeki gelir eşitsizliği düzeyinin, daha fazla aboneliğe sahip ülkelerde, daha da fazla arttığı gözlemlenmiştir.

Fiedler vd. (2021), endüstriyel robotlar, bilgi işlem ekipmanları ve dijital teknolojilere yapılan yatırımların gelir dağılımının farklı göstergeleri üzerindeki etkisini 2004-2017 yılları arasında seçilmiş Batı Avrupa ülkeleri örneğinde analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre; endüstriyel robot yoğunluğu, artan gelir eşitsizliği ile ilişkilidir, fakat dijitalleşme için bu etkinin söz konusu değildir. Ayrıca çalışmanın bulgularında, nüfusun %20 ve %50'lik gelir grupları açısından gelir paylarının azaldığı, en üst gelir payına sahip %1 ve %10'luk gelir grupları için ise gelir paylarının arttığı saptanmıştır.

Georges ve Liang (2021), 2009-2015 yılları arasında ve Fransa özelinde geniş bant internet kullanımının, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olduğunu ileri sürmektedir. Yazarlara göre; geniş bant internet kullanımı, kol gücüne dayalı işlerde istihdam artışını destekleyerek, kentsel alanlarda gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağlamaktadır. Daha somut olarak, geniş bant aboneliğindeki %10'luk bir artış, Gini katsayısını %1.25 azaltmaktadır. Dolayısıyla dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini azaltmada etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Faizah vd. (2021), BİT gelişiminin Endonezya'daki eşitsizlikle ilişkisini sorguladığı analizde, temel BİT altyapısının gelir eşitsizliğinin azaltılmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu saptamıştır. Ayrıca fiili BİT kullanımının, Kuznets eğrisine benzer doğrusal olmayan bir ilişki içinde ve azalan bir oranda, gelir eşitsizliği ile pozitif ilişkili olduğu tespit etmişlerdir.

Celbis ve Crombrugghe (2016), 1999-2011 yılları arasında Türkiye için bölgesel internet altyapısının bölgesel kişi başına düşen gelir farklılıklarını azaltmadaki rolüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bilgi yayılımının kurumsal ve kültürel farklılıkları azaltarak, bölgesel ekonomileri homojenleştirildiği saptanmıştır. Ayrıca bölgesel iletişim kapasitesini güçlendiren internet altyapısı tarafından temsil edilen telekomünikasyon kapasitesinin, bilgi akışını kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir.

Consali vd. (2023), işgücünün dijitalleşme becerileri ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi 2003-2013 yılları arasında 103 Avrupa bölgesi için analiz etmiştir. Araştırmada e-beceri yoğunluğunun artmasına bağlı olarak, gelir eşitsizliğinin daha düşük gelirli bireyler açısından artmasına karşın, daha varlıklı kişiler arasında, e-beceri gelişiminin eşitsizlik seviyesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Shah ve Krishnan (2023), 2013-2016 yılları arasında 86 ülkeyi esas alan çalışmada, bilgi ve iletişim teknolojileri ile toplumsal cinsiyet ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu kapsamda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin cinsiyet eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olabileceği ileri sürülmektedir. Ayrıca eşitsizliğinin azalmasının gelir eşitsizliğinin gerilemesinde de etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Öte yandan dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini daha da derinleştirdiği sonucuna ulaşan araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Guellec ve Paunov (2017), dijital inovasyonun en üst gelir gruplarına orantısız şekilde fayda sağladığını ileri sürmektedir. Law vd. (2020) ise, 1990-2015 yılları arasında gelişmiş ülkelerde inovasyonun gelir eşitsizliğini arttırdığını saptamıştır.

Ali vd. (2019), 2011-2017 yıllarını kapsayan Avustralya hanehalkı panel verilerini esas alarak, BİT satın alınabilirliği ile gelir dağılımı ve sosyo-ekonomik eşitsizliğe olan duyarlılık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu kapsamda, brüt BİT satın alınabilirliğinin gelir dağılımı ve sosyo-ekonomik eşitsizlikle pozitif ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Diğer yandan düşük gelirli alt gruplar için eşitsizliğin BİT satın alınabilirliği üzerinde olumlu bir etkisine karşın, yüksek gelirli gruplar için bu etkinin geçerli olmadığı gözlenmiştir.

Yao ve Ma (2022), Çin'deki 280 bölgenin istatistiksel verilerini kullanarak, 2011-2020 yılları arasında dijital finans ve bölge sakinlerinin geliri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Araştırmada, dijital finans gelişiminin, gelir dağılımı üzerinde bir Kuznets etkisi açığa çıkardığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda bölgeler arasındaki gelir farkının, dijital finansın gelişmesine bağlı olarak artmaya devam edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bölgesel ekonomik kalkınmanın daha yüksek bir seviyeye ulaşmasından sonra, dijital finansın gelir eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkisinin azalmaya başlayacağı beklenmektedir.

Ma (2022), Çin'de kırsal ve kentsel bölgelerde internet erişimindeki farklılıkların, gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırmaya göre, kırsal ve kentsel kesimde yaşayanlar arasında internet erişiminde bir eşitsizlik vardır. İnternet erişimindeki eşitsizlik, gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte internet kullanımının getirisi, kırsal kesimde yaşayanlar için daha yüksektir ve bu, gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Bir diğer önemli bulgu ise, internet kullanımı getirisinin gelir eşitsizliği üzerindeki katkısının, yüksek eğitimli gruplarda ve genç kuşaklarda daha yüksek olmasıdır.

Bauer (2016), bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini birçok faktöre bağlı olarak araştırmıştır. Bu bağlamda, bilgi ve iletişim teknolojileri,

özellikle internet kullanımı, yeni endüstrileri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca mevcut mal-hizmet üretiminin aksamasına bağlı olarak çalışanların ve yeni mesleklerdeki bireylerin gelirleri üzerinde açığa çıkan olumsuz bir etki bulunmaktadır. Diğer taraftan, gelir dağılımının üst diliminde yer alan gruplar için muazzam bir servet birikiminin oluşmasında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli bir katkı sağladığı ileri sürülmektedir. Njangang vd. (2021) ise, 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için 2000-2017 dönemi için BİT'in servet eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar, BİT'in servet eşitsizliğini arttırdığını göstermektedir.

Daud vd. (2020), 54 ülkede dijital teknolojinin finansallaşma ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. 2010-2015 dönemini kapsayan analize göre, finansallaşma ve dijital teknoloji gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir. Gozgor ve Ranjan (2017), 1970-2012 dönemi için 140 ülkeden oluşan bir panel veri üzerinden küreselleşmenin, eşitsizlik ve yeniden dağıtım üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ulaşılan sonuçlar, gerek eşitsizliğin gerekse de yeniden dağılımın küreselleşmeyle birlikte arttığını göstermektedir. Buna karşılık Jaumotte vd. (2008), teknolojik gelişmenin gelir eşitsizliği üzerinde küreselleşmeden daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Küreselleşmenin sınırlı genel etkisi, birbirini dengeleyen iki eğilime dayandırılmaktadır. Bu kapsamda ticari küreselleşme, gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağlarken; finansal küreselleşmenin, özellikle de doğrudan yabancı yatırımların, gelir eşitsizliğinin artmasıyla ilişkili olduğu ortaya konmaktadır. Diğer taraftan hem küreselleşmenin hem de teknolojik gelişmenin beşeri sermaye getirisinin artmasına neden olduğu ve bu durumun da, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitim-öğretimde artan eşitsizliğin giderilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Das ve Chatterje (2023), Hindistan özelinde dijital finans kanalıyla bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yayılımının, yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelir eşitsizliği üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunmaması temel bir bulgu olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte finansal kapsayıcılığın kırsal ve kentsel eşitsizlik üzerinde olumlu bir etki yarattığı ileri sürülmektedir.

Dorn vd. (2022), dışa açıklığın gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini 1970-2014 dönemi için 139 ülkenin verileri kapsamında araştırmıştır. Dışa açıklığın, gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ülkeler arasında farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dışa açıklık, gelişmekte olan ve yükselen ülkelerde, yoksulların görece gelir paylarına orantısız bir fayda sağlama eğilimindedir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda ise, dışa açıklığın gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Asteriou vd. (2014), AB-27 ülkeleri için 1995-2009 yılları arasında panel veri teknikleri kullanarak

gerçekleştirdikleri analizde, dışa açıklığın eşitleyici bir etki yarattığını; finansal küreselleşme yoluyla doğrudan yabancı yatırımların, sermaye hesabı açıklığının ve borsa kapitalizasyonunun, eşitsizliğin itici gücü olduğunu ortaya koymuşlardır.

Nguyen (2023), 2002-2009 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında, doğrudan yabancı yatırımlar, dijitalleşme ve bunların etkileşiminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğini artırırken; gelişmekte olan ülkelerde azaltmaktadır. Diğer yandan dijitalleşme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olmaktadır. Huynh (2021) ise, 2000-2018 yılları arasında, 36 Asya ülkesi için gerçekleştirdiği panel veri analizi kapsamında, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, doğrudan yabancı yatırımları gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

Wu ve Hsu (2012), 1980-2005 yılları arasında 54 ülkeden alınan yatay kesit veri setini kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemekte ve kalkınmakta olan ülkelerin yabancı kamu veya özel mali yardımları hazmetme kapasitesi sorgulamaktadır. Araştırmada, doğrudan yabancı yatırımların mali yardımları hazmetme kapasitesi düşük olan ülkeler bağlamında, gelir eşitsizliğinin derinleşmesine neden olurken; daha yüksek kapasiteye sahip ülkelerde, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerinde etkisinin zayıf olduğuna dikkat çekilmektedir.

Son olarak Fazaaloh (2019), Endonezya'da 2012-2016 yılları arasında, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Bu kapsamda, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerinde doğrudan ancak önemsiz bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarının ekonomik büyüme yoluyla gelir eşitsizliği üzerinde dolaylı ve negatif bir etki yaratmaktadır. Buna karşılık, doğrudan yabancı yatırımların eğitim ve ticaret yoluyla gelir eşitsizliği üzerinde yarattığı etki ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, farklı gelir düzeylerine sahip ülkeler için öne çıkan dijitalleşme göstergeleri arasındaki ilişkinin nasıl farklılaştığını incelemektedir. Bu doğrultuda dijitalleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin anlaşılmasını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, temel olarak geniş bir değişken setine dayalı olarak ve güncellenmiş veriler üzerinden bu ilişkinin derecesi ve yönü irdelenmiştir. Araştırma kapsamında ilk olarak dijitalleşmeye ilişkin göstergelerin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediği irdelenmiştir. Ardından, gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı

bir etkisi olan dijitalleşme göstergelerinin farklı gelir seviyelerine sahip ülkeler arasında ne yönde ve nasıl farklılaştığı analiz edilmiştir.

Belirtilen amaç doğrultusunda, ilk olarak araştırma metodolojisine yönelik genel bir bakış açısı sunulmuş ve seçilen yöntemin gerekçeleri açıklanmıştır. Daha sonra araştırma modelinin geliştirme süreci ve nihai modelin ortaya çıkarılması aşamalarına yer verilmiştir. Bu kapsamda veri kaynağı, veri toplama prosedürleri ve veri yapılandırma teknikleri dâhil olmak üzere araştırmada kullanılan veriler hakkında bilgiler sunulmuştur.

Metodolojik olarak önceki çalışmaların bağlamıyla uyumlu bir araştırma yöntemi benimsemenin daha faydalı olduğu kabul edilmektedir (Edmondson ve McManus, 2007:1163). Literatür taramasında da yer verildiği üzere, dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi inceleyen kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte araştırma metodolojisinin oluşturulmasında, çalışma alanına dair literatürün önemini savunana Bell vd. (2022), benimsediği anlayışa uygun olarak hareket edilmiştir. Bu nedenle literatürle uyumlu olarak nicel bir yaklaşım benimsenmiştir. Tümünden gelimci bir niteliği olan nicel araştırmada, kavramlar arasında korelasyon ve istatistiksel anlamlılık için farklı yöntemler kullanılmaktadır (Bell vd., 2022:150). Çalışmanın amacına uygun olarak oluşturulan modeller, panel veri regresyon modelleri aracılığıyla test edilmiştir.

Ekonomik olaylar çok sayıda değişkenin etkilediği olaylardır. Dolayısıyla bu tür olayların tek bir açıklayıcı değişkene indirgenerek açıklanması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü herhangi bir sosyo-ekonomik sorun incelendiğinde, çok sayıda açıklayıcı değişkenin etkisinin olduğu barizdir. Bu bağlamda açıklayıcı değişken sayısının birden fazla olduğu modellerde çoklu regresyon modeli karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu varsayımına dayanan modeller çoklu doğrusal regresyon modellerini kullanmayı gerektirir (Dikmen, 2018: 103). Bu çerçevede Gujarati (2022), bir bağımlı ve birden fazla açıklayıcı değişken içeren çoklu doğrusal regresyon modellerinin temel yapısını değerlendirmiştir. Buna uygun olarak benimsenen temel regresyon modeli denklemine aşağıda yer verilmiştir:

$$Y_{it} = X_{it}B + u_i + \epsilon_{it} \quad (1)$$

i ve t alt indisleri sırasıyla ülke ve yılı ifade etmektedir. Y_{it} , araştırmada gelir eşitsizliğini tahmin etmek için kullanılan bağımlı değişkini temsil etmektedir. B , X_{it} vektöründe yer alan açıklayıcı değişkenlerin her birine ait katsayıların bir vektörüdür. u_i , modelin kesişimini ve ϵ_{it} ise, hata terimini temsil etmektedir.

Araştırma kapsamında geliştirilen modellerin oluşturulma süreci, mevcut literatüre bağlı kalınarak yürütülmüştür. Bu bağlamda başlangıçta literatürde, dijitalleşme ve gelir eşitsizliğini inceleyen çalışmalarda sıkça kullanılan temel dijitalleşme göstergeleri üzerinden model geliştirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir anlatımla literatürde dijitalleşmeyi temsilen üç temel değişken (her 100 kişi başına internet kullanımı, her 100 kişi başına mobil abonelik ve her 100 kişi başına sabit geniş bant aboneliği) kullanılmaktadır (Canh vd., 2020; Georges ve Liang, 2021; Nguyen, 2022; Richmond ve Triplett, 2017; Yin ve Choi, 2022). Öte yandan oluşturulan modelin açıklayıcı gücünü arttırmak için; ticari dışı açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırım oranı ve satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH oranı gibi kontrol değişkenler de modele dâhil edilmiştir. Bu çerçevede Canh vd. (2020), Nguyen (2022), Richmond ve Triplett (2017) ve Yin ve Choi (2022) takip edilerek oluşturulan nihai ampirik modelin denklemine aşağıda yer verilmiştir:

$$GINI_{it} = B1MC_{it} + B2IU_{it} + B3FB_{it} + B4GDP_{it} + B5TRA_{it} + B6FDI_{it} + u_i + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini anlayabilmek amacıyla çeşitli panel regresyon tahmincileri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki, küresel düzeyde, yüksek ve orta gelirli ülkeler olmak üzere üç ayrı düzlemde analiz edilmiştir. İlk olarak küresel düzlemde dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeli arasında karar verebilmek için Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Hausman testi sonucuna göre, H_0 hipotezi reddedilemediğinden, tesadüfi etkiler modeli tutarlıdır. Panel veri modellerinde; heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarını göz ardı ederek tahminler yapmak, parametre varsayımlarının ve dolayısıyla standart hataların sapmalı olmasına neden olacağı için etkinliği engellemektedir. Dolayısıyla oluşturulan modellerde t istatistikleri ve güven aralıklarının da doğruluğu kaybedilmektedir. Bu bakımdan öncelikle, bu varsayımdan sapmaların varlıkları test edilmelidir. Eğer sapmalar mevcutsa, tahminler uygun yöntemlerle gerçekleştirilmelidir (Tatoğlu, 2020: 229).

Küresel düzeyde dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin açığa çıkarılmasına yönelik olarak analizin bu aşamasında, tesadüfi etkiler modeli için literatürde öne çıkan testler aracılığıyla heteroskedasite ve otokorelasyonun varlığı irdelenmiştir. Tesadüfi etkiler modelinde, artık hata ögesi (u_{it}), zamana göre değişen bir varyansa sahip ya da otokorelasyonlu olabilmektedir. Bununla birlikte tesadüfi etkiler modelinde, birimler tesadüfi çekimden geldiği için birimler arası korelasyona rastlanması beklenmemektedir. Yine de heterojenliğin yüksek olduğu tesadüfi etkiler modellerinde, birimler arası korelasyonla da karşılaşılabilir (Tatoğlu,

2020:249). Bu bağlamda, ilk olarak tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasitenin varlığını sınamak için Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) ve Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, 65 birim için kalıntıların ortalaması ve standart sapmaları dâhilinde Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri (W0, W50 ve W10) (64, 975) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırıldığında, birimlerin varyansları eşittir şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla heteroskedasitenin var olduğu anlaşılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde, otokorelasyonun ihmal edilerek tahminin gerçekleştirilmesi parametrelerin tutarlı ancak etkin olmamasına ve standart hataların sapmalı olmasına yol açacağı için bu analizde otokorelasyonun varlığı Bhargava vd. tarafından Durbin Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Oluşturulan model kapsamında söz konusu her iki test için de kritik değerin 2'den küçük olması nedeniyle tesadüfi etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyonun varlığı saptanmıştır. Gerçekleştirilen ilgili test sonuçlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Model Spesifikasyon Testi Sonuçları (Küresel Düzey)

	t istatistiği	p değeri
Hausman Testi	8,64	0,1242
Levene, Brown Forsythe'nin Testi	W0=6,6870951 W50=4,5233181 W10=6,4054396	Pr>F=0,00000000 Pr>F=0,00000000 Pr>F=0,00000000
Durbin-Watson Testi	,48307288	-
Baltagi-Wu LBI Testi	,70849722	-

Panel serilerde birimler arası korelasyonun olmasına bağlı olarak, testlerin asimptotik özellikleri etkilenebilmektedir. Bu sebeple, birimler arasındaki korelasyonun varlığına göre farklı birim kök testleri geliştirilmiştir. Literatürde birimler arası korelasyonun varlığı durumunda kullanılan testler, ikinci nesil testler olarak isimlendirilmektedir (Güriş, 2018:262). Bu çerçevede, birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci nesil birim kök testine dayalı olarak analiz gerçekleştirilmiştir. Pesaran (2003) testi, faktör yapısı üzerinde inşa edilmiş bir testtir. Pesaran (2003) panel birim kök testi, kesitsel bağıllık durumunda geçerli olan heterojen faktör yükleriyle tanımlanmış tek faktör modelini önermektedir.

$$Y_{it} = (1 - p_i) \mu_i + p_i Y_{i,t-1} + u_{it}$$

$$t=1, \dots, T \quad i=1, \dots, N$$

$$u_{it} = \lambda_i f_t + \epsilon_{it}$$

Modelde f_t gözlenemeyen genel etkiler ve ϵ_{it} birimlere özel hatalardır. Belirtilen modeller Dickey Fuller model tipinde,

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \delta_i Y_{i,t-1} + \lambda_i f_t + e_{i,t}$$

olarak düzenlenebilir. Test için geçerli olan hipotezler:

$H_0: \delta_i = 0$ bütün i kesit birim için;

$H_1: \delta_i < 0 \quad i=1, \dots, N_1$

biçimindedir. Pesaran (2003) testinde, incelenen model ve test istatistiği artık terimlerin serisi olarak korelasyonun varlığına göre tanımlanmıştır. Artıklar korelasyona sahip değilse kesitsel bağıllığın giderildiği dönüştürülmüş CADF (kesitsel bağıllık durumunda genişletilmiş Dickey Fuller) modeli,

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \delta_i Y_{i,t-1} + c_i \bar{Y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{Y}_t + e_{i,t}$$

olarak oluşturulmaktadır.

Modelde kullanılan değişkenlere ait birimler arası korelasyon testine dair sonuçlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Birimler Arası Korelasyon Testi Sonuçları

Değişkenler	t-bar	Z(t-bar)	Farkı	p-value
GN	-2,059	-2,604	1	0,005
MBC	-2,213	-3,818	1	0,000
Uİ	-2,136	-3,210	1	0,001
FBB	-2,456	-5,740	1	0,000
TR	-2,827	-8,115	2	0,000
FDI	-2,184	-3,592	1	0,000
GDP	-2,407	-5,038	2	0,000

Değişkenlere ait birimler arası korelasyon sonuçlarının yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde, H_0 hipotezinin reddildiği görülmektedir. Dolayısıyla değerlendirilen model için birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Tüm bunlar doğrultusunda değerlendirilen spesifikasyon testleri sonucunda oluşan sorunları aşmak için Yin ve Choi (2022) izleyerek, Driscoll ve Kraay’ın (1998) standart hataları aracılığıyla tesadüfi etkiler regresyon modeli tahmin edilmiştir.

Diğer taraftan dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin yüksek ve orta gelirli ülkeler arasında nasıl farklılık gösterdiğini incelemek için oluşturulan panel regresyon modelleri dâhilinde daha önce açıklanan akışa benzer bir yapı içinde hareket edilmiştir. Diğer bir anlatımla, öncelikle her iki ülke grubu için oluşturulan modeller sonucunda, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeli arasında karar verebilmek için Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Yüksek ve orta gelirli ülke grubuna yönelik incelenen alt örneklem grubu için ulaşılan Hausman testi sonuçları açısından, her iki alt örneklem için de H_0 hipotezi reddedildiğinden, sabit etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 3). Bu doğrultuda, dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin yüksek ve orta gelirli ülke grupları açısından incelendiği modeller için de Driscoll ve Kraay'ın (1998) standart hataları aracılığıyla sabit etkiler regresyon modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 3: Hausman Spesifikasyon Testi Sonuçları (Yüksek ve Orta Gelirli Ülkeler)

	Yüksek Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler
	t istatistiği		p değeri	
Hausman Testi	18,56	29,88	0,0023	0,0000

2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışma kapsamında, 2005-2020 yılları arasındaki 16 yıl için 65 ülkeden oluşan (39 yüksek ve 26 orta gelirli ülke) kısa ve dengeli bir panel veri kullanılmıştır. Her birime ait değerlerin tüm zamanlar boyunca gözlemlenmesi nedeniyle panel dengelidir. Ayrıca ülke sayısının dönem sayısından fazla olması nedeniyle panel kısa olarak tanımlanmıştır (Tatoğlu, 2020:5). Panel veriler, salt yatay kesit ya da salt zaman serisi verilerine kıyasla birtakım avantajlar sunmaktadır. Panel veriler, yatay kesit gözlemlerin zaman serisini bir araya getirerek; daha çok aydınlatıcı veri, daha çok değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantı, daha çok serbestlik derecesi ve daha çok etkinlik sunmaktadır. Bunun yanı sıra, yinelenen yatay kesit gözlemler üzerinde çalışmasıyla, panel veri değişim dinamiklerinin incelenmesinde daha uygundur. Salt yatay kesit veya salt zaman serisi verilerinde gözlemlenemeyen etkiler, panel veri aracılığıyla daha iyi şekilde ölçülebilmektedir (Baltagi, 2005: 4-7).

2022-2023 Dünya Bankası (DB) ülke sınıflandırmasına göre, cari ABD doları cinsinden ölçülen kişi başına Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) bakımından; düşük, alt-orta, üst-orta ve yüksek gelirli olmak üzere dört kategori bulunmaktadır. Bu doğrultuda

DB sınıflandırmasına uygun olarak yüksek ve orta gelirli ülkelerden¹ oluşan bir alt örneklem üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Veri seti hazırlanma aşamasında, analize dâhil edilmek üzere, seçilen değişkenlerin her biri için olabildiğince sayıda yılı kapsayan veriler derlenmiştir. Bu açıdan örneklemin saptanmasında, veri mevcudiyetine bağlı kalınarak hareket edilmiştir. Diğer bir ifadeyle verilerin analizi aşamasında, seçilen değişkenlere yönelik gözlem sayısının 2005 yılından 2020 yılına kadar saptanması nedeniyle çalışmadaki zaman aralığı 2005-2020 olarak tayin edilmiştir. Ayrıca gerekli testleri gerçekleştirebilmek ve regresyon modelinin altında yatan varsayımların uygunluğunu iyileştirmek için, en az 4 yıl boyunca tam gözleme sahip olmayan ülkeler kapsam dışında bırakılmıştır. Nitekim analiz kapsamında 65 ülke için 1040 gözlemden oluşan dengeli bir panel veri seti kullanılmıştır. Tablo 4'te kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer	Kaynak
Gini katsayısı	1040	34,56398	7,137989	21,65	53,6	SWID
Mobil abonelik	1040	113,8306	30,67085	10,4302	291,499	WDI
İnternet kullanımı	1040	60,58123	24,90765	2,961707	98,45963	WDI
Sabit geniş bant aboneliği	1040	19,55509	12,71134	,005468	47,49841	WDI
Dışa açıklık oranı	1040	102,2777	73,06843	22,10598	442,62	WDI
Doğrudan yabancı yatırımcı oranı	1040	8,459986	30,35759	-117,3747	449,0828	WDI
log-GDP	1040	25,87254	1,723966	21,62353	30,69352	WDI

Yaygın kullanıma uygun şekilde, eşitsizlik ölçütü ve temel bağımlı değişken olarak Gini katsayısı seçilmiştir. Bu çerçevede ülkeler arasında kapsam genişliğini ve karşılaştırılabilirliği en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan Standartlaştırılmış Dünya

¹ Yüksek gelirli ülkeler: Avusturalya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, Macaristan, İrlanda, İsrail, İtalya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Singapur, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler, Uruguay.

Orta Gelirli Ülkeler: Arnavutluk, Arjantin, Ermenistan, Belarus, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Gürcistan, Endonezya, Kazakistan, Kırgızistan, Meksika, Moldova, Paraguay, Peru, Filipinler, Rusya, Sırbistan, Tayland, Türkiye, Ukrayna, Vietnam.

Gelir Eşitsizliği Veritabanı'ndan (SWIID) harcanabilir gelire dayalı Gini katsayısı verileri kullanılmıştır. Diğer yandan temel bağımsız değişkenler arasında yer alan; 100 kişi başına internet kullanımı, 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı ve 100 kişi başına sabit geniş bant aboneliği değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından alınmıştır. Richmond ve Triplett (2018) ve Yin ve Choi, (2022) takiben, ticari dışa açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırım oranı ve satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH oranı, gelir eşitsizliğini etkileyebilecek kontrol değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Söz konusu değişkenler de, WDI veri tabanından çekilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Küresel düzey

Dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin 2005-2020 yılları arasında yüksek ve orta gelirli ülkelerden oluşan küresel düzeydeki etkisinin değerlendirildiği tüm örnekleme ilişkin gerçekleştirilen tahmin sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir. Temel dijitalleşme göstergeleri için geçerli olan p değerleri incelendiğinde, gelir eşitsizliğini temsil eden temel bağımlı değişken olan Gini katsayısı ile 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı ve 100 kişi başına internet kullanımı bağımsız değişkenleri arasında 0,05 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Buna karşılık dijitalleşmeyi temsilen modelde yer alan 100 kişi başına sabit geniş bant aboneliği değişkeni ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca dijitalleşmeyi temsil eden temel üç bağımsız değişkenden istatistiksel olarak anlamlı olan her değişkenin de katsayı değerlerinin işareti negatiftir. Diğer bir anlatımla bu değişkenlerdeki artış, daha düşük Gini katsayısı değerleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla ulaşılan sonuçlar Gini katsayısı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki sergileyen 100 kişi başına mobil abonelik ve 100 kişi başına internet kullanımının gelir eşitsizliğini azalttığını göstermektedir.

Diğer yandan analize dâhil edilen değişkenlerin katsayı değerleri incelendiğinde, dijitalleşmeyi temsilen kullanılan değişkenlerin Gini katsayısı üzerindeki etkilerinin görece güçlerine ilişkin analiz sonuçlarını değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda, matematiksel olarak en büyük katsayı değeri 100 kişi başına internet kullanımı değişkenine ait olmakla birlikte, bu değişkendeki bir puanlık artış, Gini katsayısında ,0353647 kadar bir düşüşe karşılık gelmektedir. Benzer şekilde 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı değişkenindeki bir puanlık artış, Gini katsayısında ,0135531 kadar bir düşüşe yol açmaktadır.

Analize dâhil edilen açıklayıcı değişkenler açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, ticari dışa açıklık oranı ve doğrudan yabancı yatırımcı oranı ile Gini

katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamazken, satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH'nın logaritmik olarak dönüştürülmüş değeri ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH'da gerçekleşen %1 bir artış, Gini katsayısında 0,0240 puanlık bir düşüşe karşılık gelmektedir.

Tablo 5: Küresel Düzey Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Coef.	Drisc/Kraay Std. Err.	t	p
Mobil abonelik	-,0135531	,0028452	-4,76	0,000
İnternet kullanımı	-,0353647	,0054482	-6,49	0,000
Sabit geniş bant aboneliği	-,0367924	,034044	-1,08	0,297
Dışa açıklık oranı	,0027091	,0054516	0,5	0,626
Doğrudan yabancı yatırımcı oranı	,0004401	,0017618	0,25	0,806
log-GDP	-2,401548	8,734023	11,04	0,000

3.2. Yüksek ve Orta Gelirli Ülkeler

Farklı gelir gruplarını temsil eden her iki alt örneklem dâhilinde ulaşılan tahmin sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir. İlk olarak yüksek gelirli ülkeler alt örnekleme incelendiğinde, küresel düzeyde olduğu gibi yüksek gelirli ülkeler grubunda da gelir eşitsizliğini temsil eden temel bağımlı değişken olan Gini katsayısı ile 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı ve 100 kişi başına internet kullanımı bağımsız değişkenleri arasında 0.05 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu doğrultuda, gerek 100 kişi başına mobil abonelik kullanımı, gerekse 100 kişi başına internet kullanımı değişkenlerine atanan katsayının negatif olması, söz konusu değişkenlerdeki artışın Gini katsayısındaki düşüşle ilgili olduğunu göstermektedir. Ayrıca matematiksel olarak karşılaştırıldığında 100 kişi başına internet kullanımındaki bir puanlık artışın, 100 kişi başına mobil abonelik kullanımına göre Gini katsayısında daha büyük bir düşüşe karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Öte yandan yüksek gelirli ülke grubu açısından analize dâhil edilen açıklayıcı değişkenler ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Orta gelirli ülkeler grubu açısından sonuçlar incelendiğinde, sadece 100 kişi başına internet kullanımı değişkeni ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Aynı zamanda bu değişkene atanan katsayının negatif olması, Gini katsayısında bir düşüşe yol açmaktadır. Orta gelirli ülkeler düzeyinde analize dâhil edilen açıklayıcı değişkenler açısından sonuçlar incelendiğinde, dışa açıklık oranı ve satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen

GSYİH'nın logaritmik olarak dönüştürülmüş değeri ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 6: Farklı Gelir Seviyelerine Sahip Ülkeler İçin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli
	Coef.		Drisc/Kraay Std. Err.		t		p	
Mobil abonelik	-,012967	,0069934	,0021728	,0046431	-5,97	1,51	0,000	0,153
İnternet kullanımı	-,027293	-,05030014	,0069672	,0082399	-3,92	-6,10	0,001	0,000
Sabit geniş bant aboneliği	,040931	,0161845	,0223053	,0343972	1,84	0,47	0,086	0,645
Dışa açıklık oranı	,0014868	,0139991	,0023662	,0061243	0,63	2,29	0,539	0,037
Doğrudan yabancı yatırımcı oranı	,0007215	-,0391911	,0019326	,043456	0,37	-0,90	0,714	0,381
log-GDP	-,455492	-1,704594	,5138157	,4108836	-0,89	-4,15	0,389	0,001

4. TARTIŞMA

Çalışma kapsamında elde edilen bulguların değerlendirmesi aşamasında, göz önünde bulundurulması gereken birtakım sınırlamalar bulunmaktadır. Her şeyden önce bu sınırlamalar, kullanılan verilerden, oluşturulan regresyon modellerinden ve dijitalleşmeyi temsilen kullanılan göstergelerden kaynaklanmaktadır. Örneğin çalışma kapsamında kullanılan veriler özelinde, eksik veriler doğrultusunda, bazı ülkelerin analize dâhil edilememesi ve bu doğrultuda düşük gelirli ülkeler grubuna yönelik bir analiz gerçekleştirilememiş olması bir kısıt oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmada benimsenen panel regresyon modellerinde, dijitalleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin tüm karmaşıklığını yakalayabilecek açıklayıcı değişkenlerin analize dâhil edilememesi de bir başka kısıtı ifade etmektedir. Bu açıdan gelecekteki araştırmaların, daha fazla sayıda ve daha farklı açıklayıcı değişkenler üzerinden analizler gerçekleştirilmesinde fayda bulunduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada ise, kullanılan dijitalleşme göstergeleri, birkaç ölçüt üzerinden ele alınmış ve teknolojik gelişmelerin tamamını kapsamamaktadır. Özellikle yapay zekâ gibi gelişmekte olan teknolojilerin dikkate alınarak, gelir eşitsizliği üzerindeki potansiyel etkilerin açığa

çıkartılması alan yazına katkı sağlayacaktır. Fakat yapay zekâ gibi gelişmekte olan dijitalleşme göstergeleri bakımından ülkeler arasında yeterli zaman serilerinin doygunluğa ulaşmamış olması, bir başka sınırlılığı temsil etmektedir.

Belirtilen sınırlılıklar doğrultusunda ulaşılan analiz sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmanın mevcut bulgularıyla örtüşen ya da çelişen çeşitli sonuçların literatürde olduğu görülmektedir. Gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi çeşitli örneklemeler açısından karşılaştırıldığında, dijitalleşmeyi temsilen kullanılan değişkenlerin farklı sonuçlar gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık sadece 100 kişi başına internet kullanımı değişkeninin hem küresel hem de yüksek-orta gelirli ülkeler düzeyinde, Gini katsayısı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermiştir. Bu sonuç, Canh vd., (2020) ve Lin vd. (2017), tarafından ulaşılan bulgularla örtüşmektedir. Bu durum Yin ve Choi (2022) tarafından yüksek ve orta gelirli ülkeler bir arada ve orta gelirli ülkeler tek başına değerlendirildiğinde geçerli olmaktadır. Fakat Yin ve Choi (2022), yüksek gelirli ülkeler açısından internet kullanımı ile Gini katsayısı arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. İnternet kullanımına bağlı olarak düşük maliyetli yeni teknolojilerin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak gelir artışları, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında internet kullanımını öne çıkarmaktadır (Lin vd., 2017).

Bir başka ortak bulgu olarak değerlendirilebilecek temel dijitalleşme ölçütlerinden biri ise 100 kişi başına mobil abonelik kullanımınıdır. Çünkü gerek küresel düzeyde gerekse yüksek gelirli ülkeler grubunda 100 kişi başına mobil abonelik kullanımının gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olduğu görülmektedir. Ulaşılan bu sonuç, Canh vd. (2020), tarafından ulaşılan sonuçlarla tutarlıdır. Ancak bu bulgu, Yin ve Choi (2022), mobil abonelik kullanımının yüksek gelirli ülkeler için gelir eşitsizliğini artırdığını saptamış olması nedeniyle örtüşmemektedir. Söz konusu çalışmada, yüksek gelirli G20 ülkeleri verilerinin kullanılmış olması bu farklılığın nedeni olabilir. Diğer taraftan, mobil abonelik kullanımının gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi, internet ve mobil abonelik kullanımının iş bulmayı kolaylaştırması, iş fırsatlarını ve eğitimi artırmaya yardımcı olması gibi faktörlere bağlanmaktadır (Canh vd., 2020).

Öte yandan, sabit geniş bant aboneliği değişkeni için farklı düzeylerde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu noktada mevcut literatür üzerinden bir karşılaştırma yapabilmek imkânı bulunmamaktadır. Öte yandan Yin ve Choi (2022) yüksek gelirli ülkeler için; Richmond ve Triplett (2018) ise hem orta hem de yüksek gelirli ülkeler için sabit geniş bant kullanımının gelir eşitsizliği üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Analize dâhil edilen açıklayıcı değişkenler incelendiğinde, tüm düzeylerde sadece satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH'nın

logaritmik olarak dönüştürülmüş değeri ile Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuç Cioaca vd., (2020) ile uyumludur. Çünkü Cioaca vd. (2020), BİT sektörünün ekonomi içinde artan payının, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye yol açacağı sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan orta gelirli ülke grupları açısından, dışa açıklık oranı açıklayıcı değişkeni ile Gini katsayısı arasında negatif bir ilişkinin açığa çıkması, Dorn vd. (2022), ile çelişmekle birlikte, dışa açıklığın gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında elde edilen sonuçlar, dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde negatif bir etki yarattığı sonucunu desteklemektedir. Diğer bir anlatımla dijitalleşmeyi temsilen öne çıkan göstergelerdeki artışlar, daha düşük Gini katsayısı değerleriyle ilişkilidir. Fakat kullanılan spesifik ölçütlerin söz konusu etkinin derecesini değiştireceği unutulmamalıdır. Ayrıca alt örneklem bağlamında da, genel olarak dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde negatif etkisinden bahsetmek mümkündür. Bu açıdan ulaşılan sonuçlar, küresel düzeyde açığa çıkan eğilimi desteklemektedir.

SONUÇ

Gelir eşitsizliği, artan dijitalleşme ve küreselleşme bağlamında tüm ülkeler açısından önemli bir sorundur. Gelir eşitsizliğinin azaltılması, kalkınma gündemlerinin ana hedeflerinden biridir. Artan gelir eşitsizliği sorunu karşısında, ülkelerin benimsediği refah rejimi, gelişmişlik düzeyi ve izledikleri sosyal politikalar çözüm için bir araç olabilmektedir. Gelir ve refah seviyesi görece yüksek olan ülkeler, çözüm geliştirme açısından daha fazla kaynağa sahiptir. Buna karşılık gelir ve refah seviyesinin düşük-orta düzeyde olduğu ülkelerde ise, Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için yaşam kalitesini artırma, yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini ortadan kaldırma gibi amaçlara yönelik bir çaba bulunmaktadır. Ancak gelir ve refah seviyesi yüksek olan ülkelere kıyasla, düşük-orta düzeyde gelir ve refah seviyesine sahip olan ülkelerin, gelir eşitsizliğini azaltacak kaynaklardan ve uygun çözümlerden yoksun olması temel bir açmazdır.

Ulusal ekonominin gidişatını belirleyen kilit faktörlerden biri, dijitalleşmedir. Dijitalleşme, günümüzde hızla gelişen bir alandır. Geri döndürülemez bir süreç olan dijital ilerleme, görece gelir ve refah seviyesi düşük olan ülkelerin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunması beklenmektedir. Ancak dijital teknolojinin gelişim süreci, gelir ve refah seviyesi bakımından herkes için aynı sonuçlar doğurmamaktadır. Özellikle varıl ve yoksul toplumsal grupların dijital teknolojiye erişim düzeyinin farklı olması ve bu durumun, yoksul toplumsal gruplar aleyhine işlerlik kazanması, dijital uçurumların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durum, dijital teknolojiye erişim için

gerekli maliyet ve bilgiden mahrum olmanın temel bir sonucudur. Dolayısıyla dijital teknolojilerin yaygınlaşması ve erişiminin genişletilmesi gelir eşitsizliğini azaltmak için uygun bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Görece düşük gelir ve refah seviyesine sahip kesimlerin, mevcut durumunu geliştirmek için dijitalleşmenin tehdit ve fırsatlarına odaklanan sosyal politikaların benimsenmesi ve uygulamaya konulması kalkınma hedeflerinin yerine getirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın bulguları, dijitalleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi hususundaki tartışmalara katkı sağlama amacındadır. Ulaşılan bulgular, öne çıkan dijital teknoloji göstergelerinin gelir eşitsizliğini azaltıcı bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Özellikle internet kullanımı ve mobil abonelik gibi dijitalleşme göstergelerinin gelir eşitsizliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, sabit geniş bant aboneliği ile gelir eşitsizliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları, dijital teknolojilerin sosyal ve ekonomik etkilerini daha iyi anlayabilmek ve daha adil bir toplum için daha etkili politikalar geliştirebilmek açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ali, M. A., Alam, K., Taylor, B. & Rafiq, S. (2019). Do income distribution and socio-economic inequality affect ICT affordability? Evidence from Australian household panel data, *Economic Analysis and Policy*, 64, 317-328.
- Asongu, S. A. & Odhiambo, N. M. (2019). How enhancing information and communication technology has affected inequality in Africa for sustainable development: An empirical investigation, *Sustainable Development*, 27(4), 647-656. doi:10.1002/sd.1929
- Asteriou, D., Dimelis, S. & Moudatsou, A. (2014). Globalization and income inequality: A panel data econometric approach for the EU27 countries, *Economic Modelling*, 36, 592-599. doi:10.1016/j.econmod.2013.09.051
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd Edition, John Wiley & Sons, New York.
- Bauer, J. M. (2016). The Internet and income inequality: Socio-economic challenges in a hyperconnected society, *Telecommunications Policy*, 42(4), 333-343. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2017.05.009>
- Bell, E., Bryman, A. & Harley, B. (2022). *Business Research Methods*. Oxford University Press.
- Canh, P. N., Schinckus, C. & Thanh, S. D. (2020). Effects of the internet, mobile, and land phones on income inequality and The Kuznets curve: Cross country analysis, *Telecommunications Policy*, 44, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.102041>
- Celbis, M. G. & de Crombrughe, D. (2018). Internet infrastructure and regional convergence: Evidence from Turkey, *Papers in Regional Science*, 97(2), 387-409. doi:10.1111/pirs.12244
- Cioacă, S.-I., Cristache, S.-E., Vuță, M., Marin, E. & Vuță, M. (2020). Assessing the Impact of ICT Sector on Sustainable Development in the European Union: An Empirical Analysis Using Panel Data, *Sustainability*, 12(2), 1-16. doi:10.3390/su12020592
- Consoli, D., Castellacci, F. & Santoalha, A. (2023). E-skills and income inequality within European regions, *Industry and Innovation*, 1-28. doi:10.1080/13662716.2023.2230222
- Das, S. & Chatterjee, A. (2023). Impacts of ICT and digital finance on poverty and income inequality: a sub-national study from India, *Information Technology for Development*, 1-28. doi:10.1080/02681102.2022.2151556
- Daud, S. N. M., Ahmad, A. H. & Ngah, W. A. S. W. (2020). Financialization, Digital Technology and Income Inequality, *Applied Economics Letters*, doi: 10.1080/13504851.2020.1808165
- Dikmen, N. (2018). *Ekonometriye Giriş*, Seçkin Yayıncılık, 4. Baskı, Mart 2018.
- Dorn, F., Fuest, C. & Potrafke, N. (2022). Trade openness and income inequality: New empirical evidence, *Economic Inquiry*, 60(1), 202-223. doi:10.1111/ecin.13018

- Dossou, T., Kambaye, E., Berhe, M. & Asongu, S., (2023). Moderating effect of ICT on the relationship between governance quality and income inequality in sub-Saharan Africa, No 23/021, Working Papers, European Xtramile Centre of African Studies (EXCAS).
- Edmondson, A. C. & McManus, S. E. (2007). Methodological fit in management field Research, *Academy of Management Review*, 32(4), 1246-1264.
- Faizah, C., Yamada, K. & Pratomo, D. S. (2021). Information and communication technology, inequality change and regional development in Indonesia, *Journal of Socioeconomics and Development* , 4(2):224, doi: 10.31328/jsed.v4i2.2669
- Fazaalloh, A. M. (2019). Is foreign direct investment helpful to reduce income inequality in Indonesia?, *Economics & Sociology*, 12(3), 25-36. doi:10.14254/2071-789x.2019/12-3/2
- Fiedler, P., Fidrmuc, J. & Reck F., (2021). Automation, Digitalization, and Income Inequality in Europe, *Czech Journal of Economics and Finance (Finance a uver)*, Charles University Prague, Faculty of Social Sciences, 71(3), 203-219.
- Georges V. H. & Julienne, L. (2021). Broadband Internet and Income Inequality, *Review of Network Economics*, De Gruyter, 20(2), 55-99.
- Gozgor G. & Ranjan, P. (2017). Globalisation, inequality and redistribution: Theory and evidence, *The World Economy*, Wiley Blackwell, 40(12), 2704-2751.
- Guellec, D. & Paunov, C. (2017). *Digital Innovation and the Distribution of Income*. doi:10.3386/w23987
- Gujarati, D. N. (2022). *Basic Econometrics*, Prentice Hall.
- Güriş, S. (2018). *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi*, Der Yayınları.
- Huynh, C. M. (2021). Foreign direct investment and income inequality: Does institutional quality matter?, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 30(8), 1231-1243. doi:10.1080/09638199.2021.1942164
- Jaumotte, F., Lall, S. & Papageorgiou, C. (2008). *Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization?*, IMF Working Paper, WP/08/185.
- Jęchorek, B. W. & Kuzmar, S. (2023). Income Inequalities in the Accelerating Digital Era: Evidence from EU Countries and COVID-Time, *Panoeconomicus*, 70(4):551-572
- Law, S. H., Naseem, N. A. M., Lau, W. T. & Trinugroho, I. (2020). Can innovation improve income inequality? Evidence from panel data, *Economic Systems*, 44(4), 100815. doi:10.1016/j.ecosys.2020.100815
- Ma, X. (2022). Internet use and income gaps between rural and urban residents in China, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 1-21. doi:10.1080/13547860.2022.2054133
- Nguyen, V. B. (2022). Does Digitalization Widen Income Inequality? A Comparative Assessment for Advanced and Developing Economies, *South East European Journal of Economics and Business*, 17(2), 154-171. doi:10.2478/jeb-2022-0021

- Nguyen, V. B. (2023). The Role of Digitalization in The FDI –Income Inequality Relationship in Developed and Developing Countries, *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 1-21.
- Njangang, H., Beleck, A., Tadjadjeu, S. & Kamguia, B. (2021). *Do ICTs drive wealth inequality? Evidence from a dynamic panel analysis*, Working Papers of the African Governance and Development Institute. 21/057, African Governance and Development Institute.
- Richmond, K. & Triplett, R. E. (2017). ICT and income inequality: a cross-national perspective, *International Review of Applied Economics*, 32(2), 195-214. doi:10.1080/02692171.2017.1338677
- Shah, C. S. & Krishnan, S. (2023). ICT, Gender Inequality, and Income Inequality: A Panel Data Analysis Across Countries, *Inf Syst Front*, 1-19. doi:10.1007/s10796-023-10396-4
- Tchamyou, V. S., Erreygers, G. & Cassimon, D. (2019). Inequality, ICT and financial access in Africa, *Technological Forecasting and Social Change*, 139, 169-184. doi:10.1016/j.techfore.2018.11.004
- Wu, J.-Y. & Hsu, C. C. (2012). Foreign direct investment and income inequality: Does the relationship vary with absorptive capacity?, *Economic Modelling*, 29(6), 2183-2189. doi:10.1016/j.econmod.2012.06.013
- Yao, L. & Ma, X. (2022). Has digital finance widened the income gap?, *PLoS One*, 17(2), 1-20. e0263915. doi:10.1371/journal.pone.0263915
- Yin, Z. H. & Choi, C. H. (2021). Has the Internet increased FDI, economic growth, and trade? Evidence from Asian economies, *Information Development*, 38(2), 192-203. doi:10.1177/0266666921999749

KAYIT DIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELE: SOSYAL GÜVENLİK DENETMENLERİNİN BAKIŞ AÇISI ÜZERİNDEN BİR ARAŐTIRMA²

Tuna ÇELİK

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı

Sosyal Güvenlik Uzman Yardımcısı

tcelik7@sgk.gov.tr

ORCID: 0000-00002-7889-7327

Başvuru Tarihi: 18/07/2024

Kabul Tarihi: 20/09/2024

DOI: 10.21441/sosyalguvence.1518211

Türü: Araştırma Makalesi

Atf: ÇELİK, T. (2024), Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele: Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin Bakış Açısı Üzerinden Bir Araştırma, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 26, s. 1424-1441. doi: 10.21441/sosyalguvence.1518211

ÖZ

Kayıt dışı istihdam, Türk kamu yönetiminin önemli sorunlarının başında gelmektedir. Piyasa aksaklıklarına sebep olması, iş barışının sağlanamaması, toplumsal hayatı olumsuz etkilemesi, ekonomik dengenin bozulması ve haksız rekabete yol açması; kayıt dışı istihdamın hızlıca akla gelen olumsuz sonuçlarından bazılarıdır.

Yazarın yüksek lisans tezinden türetilen bu çalışmanın amacı; kayıt dışı istihdam ile mücadele hakkında sosyal güvenlik denetmenlerinin bakış açısını ortaya koymak, denetim faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak için farklı politika seçenekleri sunmak, sosyal güvenlik denetmenlerinin yaşamış olduğu mesleki problemleri dile getirmek ve ilgili problemlerin çözülmesi için öneriler geliştirmektir. Çalışma; örneklem usulü ile seçilen 20 (yirmi) sosyal güvenlik denetmeninin katılımıyla ve mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Meslek mensupları, kayıt dışı istihdam ile mücadelede; bilinçlendirme faaliyetleri kapsamında kamu spotları ve reklamların yapılması ile prim ve vergi oranlarında indirimle gidilmesini önermişlerdir. Kayıt dışı istihdam ile daha etkin mücadele için denetim mekanizmasının daha adil bir alt yapıya oturtulması, personele meslek içi eğitimlerin verilmesi ve idari para cezalarının tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda; araştırma sonucu tespit edilen hususlar, belirli bir sistematik ile yorumlanmış ve kayıt dışı istihdam ile mücadelede yeni politika önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı istihdam, Mücadele politikaları, Denetmen, Denetim.

² Çalışma “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Denetim ve Denetmenlerin Rolü: İstanbul Sosyal Güvenlik Merkezleri Kapsamında Bir Araştırma, İstanbul, 2021”, adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

FIGHT AGAINST UNREGISTERED EMPLOYMENT: A RESEARCH FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL SECURITY INSPECTORS

ABSTRACT

Unregistered employment is one of the most important problems of Turkey. It causes market disruptions and it has negative effect on business peace. Negative impact on social life, disruption of economic balance and unfair competition; are other negative consequences of unregistered employment.

The aim of this study, derived from the author's master's thesis is to reveal the perspective of social security auditors on the fight against unregistered employment, to offer different policy options due to increase the effectiveness of audit activities, to express the professional problems experienced by social security auditors and to develop suggestions to solve the related problems. Within the scope of the study, 20 (twenty) social security auditors selected by sampling method were interviewed. The interviews were conducted using open-ended questions and were conducted using the interview method.

Professionals suggested making public spots and advertisements and reducing premium and tax rates in the fight against unregistered employment within the scope of awareness-raising activities. In order to combat unregistered employment more effectively; the control mechanism should be provided with a fairer infrastructure, in-service training should be provided to the personnel and administrative fines should be reorganized. In this context, the issues identified as a result of the research were interpreted with a certain systematic and new policy recommendations were developed in the fight against unregistered employment.

Keywords: Unregistered employment, Combat policy, Inspector, Inspection.

GİRİŞ

Kayıt dışı istihdam, çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), kayıt dışı istihdamı; “*Aktif nüfusa dâhil olan veya piyasada bizzat görev alan ancak herhangi bir uzun veya kısa vadeli sigorta kollarına dâhil olmaksızın çalışan kişilerin oluşturduğu istihdam türüdür.*” şeklinde tanımlamaktadır (TÜİK, 2021). Buradan anlaşılacağı üzere, kayıt dışı istihdam edilen şahıslar; aktif olarak çalışma hayatı içerisinde olsalar da sigortasız bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedirler.

Kayıt dışı istihdam, küresel bir problemdir ve problemin çözülmesi için işbirlikçi sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kayıt dışı istihdam, uluslararası örgütlerin temel çalışma konularından biridir. Kayıt dışı istihdam kavramı ilk kez, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1970 yılında düzenlenen Dünya İstihdam Programı’nda kullanılmıştır. İlgili program sonucunda, Kenya Raporu hazırlanmıştır. Rapor içerisinde kayıt dışı istihdam, büyük yer edinmiş ve “*istihdam, gelir, eşitlik*” kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır. Raporda yer alan bilgilere göre; ülkelerin istihdam verilerine istinaden hazırlanan istatistikler, sürekli olarak hata vermektedir. Eksikliğin sebebi, bizzat kayıt dışı sektördür. Ayrıca raporda, serbest meslek sahibi bireylerin ve ücretli çalışanların kayıt dışı sektör üzerindeki oranlarına değinilmiştir. Raporun, konumuzla ilgili, diğer önemli bölümlerinden biri de kayıt dışı sektörün özelliklerinin açıklandığı kısımdır. Kayıt dışı sektör; küçük ölçekli işletmelerde yoğun karşılaşılan, işe girişin diğer sektörlerle göre daha kolay olduğu, emek yoğun üretimin gerçekleştiği, genellikle formel eğitim dışı edinilen beceriler ile yürütülebilen, yasal olarak kontrol edilmemiş piyasa sonucu ortaya çıkan sektör olarak betimlenmiştir (ILO, 1972: 6-10). ILO; çeşitli istihdam konferansları ve toplantılar aracılığıyla 1970 yılı ile 2000 yılına kadar olan süreçte, kayıt dışı istihdam konusu hakkında çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür (Bangasser, 2000:2-6).

Üye ülkelerin istihdam verilerini inceleyen diğer bir kurum, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’dür (OECD). OECD; üyesi olan devletlerin kayıt dışı istihdam verilerini inceler, inceleme sonucu tespit etmiş olduğu hususları kamuoyu ile paylaşır ve konu hakkında ilgili ülkeye önerilerde bulunur. OECD tarafından kayıt dışı istihdam; “*Vergi ve vergisel düzenlemelerden kaçmak amacıyla başvuru olan yöntem.*” olarak açıklanmıştır. Kurum tarafından; idari makamlara beyan edilmeyen her türlü iş, kayıt dışı iş olarak değerlendirilmektedir. Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenliğin sağlanmasına engeldir. İdarenin vergi tahsilatını zorlaştırır ve üretim verimliliğini düşürür. (OECD, 2021).

Son olarak Avrupa Birliği (AB), kayıt dışı istihdam kavramını; “*Beyan edilmemiş çalışma, nitelikleri bakımından yasal olan, ancak üye devletlerin düzenleyici sistemlerindeki farklılıklar dikkate alınarak kamu makamlarına beyan edilmeyen her türlü ücretli faaliyettir.*” şeklinde tanımlar (European Commission, 2017: 3). Birlik, kayıt dışı istihdamın sıklıkla işverenlerin elden ücret ödemesi sonucu gerçekleştiğini belirtir. AB konuyla ilgili çalışmaları sonucunda; inşaat, temizlik, restoran, otel, tadilat, onarım işleri gibi sektörlerde kayıt dışı istihdamın yoğunlaştığına ulaşmıştır. Kayıt dışı istihdam, toplumun ortak sorunudur ve herkese zarar vermektedir (Williams, Renooy, 2013: 2-6).

1. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, iradi veya iradi olmayan farklı nedenlerle gerçekleşebilir. Literatürde; kayıt dışı istihdam, gerçekleşmesi açısından, iradi ve iradi olmayan sebeplerden doğan kayıt dışı istihdam şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İradi kayıt dışı istihdam, çalışan kişinin bizzat kendi rızası ve bilgisi dâhilinde sigortasız çalışmasıdır (Fidan, Genç, 2013:140). Çalışanların bilerek ve isteyerek işyerinde sigortasız çalışmalarının farklı birçok nedeni olabilir. Ücrete ek gelir sağlamak, sigortalı bir işte çalıştığı takdirde kanuni olarak kesilmesi gereken yardımlardan faydalanmaya devam etmek ve icra durumunda takibe takılmamak gibi durumlar; iradi sebeplerdendir. İradi olmayan kayıt dışı istihdamda ise işçinin sigortasız çalıştığına dair rızası veya bilgisi yoktur. Burada ise temel amaç, işverenin işçilik maliyetini düşürerek karını arttırmak istemesidir. Sigortasız çalıştıran işveren, sigorta primleri ve vergi yükünden kaçarak ekstra kar sağlamaktadır. İşçi ve işveren arasındaki ilişkinin esas alındığı diğer kayıt dışı istihdam sınıflandırması, sigortalılık bildirimlerini temele almaktadır. Burada kayıt dışı istihdam; sigortalılık bildirimlerinin kısmen yapıldığı veya tamamen yapılmadığı kayıt dışı istihdam şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sigorta primlerinin ilgili kurumlara düşük gösterilmesi de kayıt dışı istihdama yol açar (Bednarski, 2008: 21).

Kayıt dışı istihdam, farklı birçok nedenle karşımıza çıkmaktadır. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nca hayata geçirilen Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi ile ilgili, bakanlık tarafından 2006/28 sayılı genelge düzenlenmiştir. Vergilere bağlı olarak işçi maliyetlerinin artışı, kırtasiyecilik, etkin gerçekleştirilemeyen denetimler, eksik bilgilendirme faaliyetleri, yetersiz eğitim, koordinasyon zayıflığı, işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımında adaletsizlik gibi nedenler; genelge içerisinde kayıt dışı istihdamın nedenleri olarak sıralanmıştır (Başbakanlık, 2006). Kayıt dışı istihdama neden olan ekonomik nedenler; küreselleşme, enflasyon, ekonomik krizler, işçilik maliyetleri, işsizlik ve işçilik maliyetleri olarak sıralanabilir. Sosyal sebepler ise nüfus artışı, göç ve eğitim yetersizliğidir (Mahiroğulları, 2017: 554-556). Kayıt dışı istihdamın siyasi nedenleri;

seçimler ve aflardır. Siyasi birtakım kaygılar ile yapılan aflar, işverenin borç ödeme baskısı hissetmemesine ve doğal olarak ödeme yapmamasına sebep olur. Diğer yandan, sorumluluklarını zamanında ve eksiksiz yerine getiren işverenler; af sonucunda haksızlığa uğradıklarını hissedebilir. Bu durum onları kayıt dışı alanlara yöneltebilir (Bakkalcı, Işıkoğlu, 2011: 8). Yasal düzenlemelerin karmaşıklığı, kanuni boşluklar, işyerlerinin yeni veya mevcut hukuki düzenlemeler hakkında bilgisinin olmaması; kayıt dışı istihdamın hukuki ve idari nedenlerindedir (Kaleli, Karaca, 2019:774).

Kayıt dışı istihdamın toplumsal hayat, devlet ve piyasa üzerinde birçok olumsuz sonucu vardır. Kayıt dışı istihdam, idare tarafından geliştirilen kamu politikalarının etkinliğini zayıflatır. Kamu gelirlerini azaltır ve gelir dağılımında adaletsizliğe neden olur. Kaynak israfı, yasa dışı faaliyetlerin artması ve iş hayatında yozlaşma gibi olumsuzluklara yol açar (Çiftçi, 2018: 11-13). Ayrıca, kamusal hizmetlerin aksaması, markalaşmanın engellenmesi, inovasyonun zayıflaması, tüketici haklarının ihlal edilmesi, sendikalaşma oranlarının düşmesi, çarpık kentleşme, suç oranlarının artması ve yolsuzluk; kayıt dışı istihdam ile ortaya çıkan diğer olumsuz sonuçlardandır (Bağırzade, 2015:42). Her ne kadar sosyal güvenlik sorunu olsa da kayıt dışı istihdamın bazı olumlu sonuçları da vardır. ILO, gelişmekte olan ve kalkınma politikaları sürdüren ülkeler açısından kayıt dışı sektörün önemli olduğunu belirtmektedir (ILO, 2020). Bu açıdan bakıldığında kayıt dışı istihdamın olumlu sonuçlarından biri, piyasada ek istihdam yaratmasıdır. Kayıt dışı istihdam, genellikle emek yoğun işlerde karşımıza çıkar ve eğitim seviyesi düşük insanların sigortasız çalışma eğilimi daha yüksektir. Bu şahısların başka bir sektörde iş bulma ihtimalinin zayıflığı da düşünüldüğünde kayıt dışı istihdamın kısa vadede olumlu olduğu söylenebilir. Kayıt dışı çalışma; iş bulma potansiyeli düşük, iş bulamayan, iş arayan veya işsiz kalmak istemeyen kişiler için farklı bir sektör yaratır (Günther ve Launov, 2012: 95).

Kayıt dışı istihdam, doğrudan veya dolaylı olarak neden olduğu olumsuz sonuçlar sebebiyle politik ve akademik çözüm yöntemleri aranan bir sorundur (Thomas, Thomas, 1994: 486-488). Kayıt dışı istihdam, birçok ülkenin ortak problemidir ve sorunla mücadelede her ülkenin benzer veya farklı politikalar geliştirdiği görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, kayıt dışı istihdamın boyutu, kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu sektör ve piyasa yapısı gibi etkenler ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle farklı ülkeler, kayıt dışı istihdamla mücadelede farklı politikalar geliştirmektedir. Ancak kayıt dışılık denetimleri, teşvikler, sosyal uyum faaliyetleri, kamu spotları ve toplumu bilinçlendirme uygulamaları gibi yöntemler; ülkelerin mücadelede kullandığı ortak yöntemlerdendir.

2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, Türkiye’nin önemli sosyal güvenlik sorunlarından biridir. Ülkede kayıt dışı istihdam sorununun uzun yıllar boyunca devam etmesinin ekonomik, sosyal, hukuki ve idari farklı nedenleri vardır. Suriye iç savaşı sonucu yaşanan göçler de kayıt dışı istihdamın boyutun değiştirmiş ve adeta sorunun niteliğini değiştirmiştir. Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan etmenlerin çeşitli olması, sorunla mücadelede de farklı çözüm tekniklerine başvurulmasını gerektirmektedir. Günümüzde kayıt dışı istihdam, Türkiye’nin gündemini meşgul eden güncel bir meseledir.

Türkiye’de kayıt dışı istihdam, 1980 yılı sonrası sistematik biçimde incelenmiş ve sorun olarak ele alınmıştır (Daştan ve Mola, 2020: 795 – 796). 1980’den günümüze kayıt dışı istihdam, farklı etkilere bağlı olarak dönemden döneme azalmış veya artmıştır. Kayıt dışı istihdam, birçok inceleme raporu ve araştırmaya konu olmuştur. Araştırmalar sonucu, kayıt dışı istihdam hakkında önemli tespitler yapılmıştır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafında 2017 yılında yayımlanan “*Kayıt Dışı İstihdam Raporu*”na göre; iş hayatındaki her 100 (yüz) kişiden 35’i (otuz beşi) kayıt dışı istihdam edilmektedir (DİSK, 2017; 3). Kalkınma ve Yolsuzlukla Mücadele İçin Güneydoğu Avrupa Liderliği (SELDI)’nin 2016 yılında yapmış olduğu anket çalışmasına katılan bireylerden %40,7’sinin yazılı sözleşmesinin olmadığı ortaya çıkmıştır (TESEV, 2016: 15-16). Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nunca (Türk-İş) hazırlanan “*Kayıt Dışı İstihdamın Maliyeti*” raporunda, kayıt dışı istihdam edilen bireylerin 28,9 milyar Türk lirası vergi ve prim kaybına neden olduğu bilgisi verilmiştir (Türk-İş, 2014:1).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “*Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*” verileri üzerinde yapılan incelemede; 2021 yılında Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranının %29 olduğu, kayıt dışı çalışmanın en yaygın olduğu sektörün tarım sektörü olduğu (%84,56), Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin en yüksek kayıt dışı istihdam oranına sahip bölgeler olduğu, kadın kayıt dışı istihdam oranının %35,86 ve erkek kayıt dışı istihdam oranının ise %25,90 olduğu tespit edilmiştir (SGK, 2024).

Tarım sektörü, Türkiye’de kayıt dışı istihdamın en yaygın olduğu sektördür. Tarım iş yerlerinde çalışan işçilerin birçoğu, herhangi bir sosyal güvencesi olmadan çalışmalarını sürdürmektedir. Tarımda çalışan kişilerin isteğe bağlı sigortalılık kapsamında olması, kayıt dışı çalışmalarının en önemli sebeplerdendir. Kurumsal işyerlerinde veya kamu kurumlarında istihdam edilen tarım işçilerinin, görece diğer tarım işyerlerine göre daha fazla sigortalılıkları sağlanmaktadır. Burada diğer önemli bir husus ise tarım işçilerinin iş sağlığı ve güvenliğidir. Bu işçilerin karşılaşmış olduğu riskler değerlendirildiğinde genel sağlık sigortası dışında ayrı bir iş kazası sigortası

uygulamasının yararlı olabileceği düşünülmektedir (Işın vd. 2009:20-21). Türkiye’de kayıt dışı çalışmanın en yoğun olduğu gruplar ise çocuklar, kadınlar ve göçmenlerdir. İlgili gruplarda kayıt dışı istihdamın yaygın olmasının en önemli nedeni, yoksulluktur. Son yıllarda, ülkede kadın ve çocuk kayıt dışı istihdam oranlarında düşüş gözlemlenmektedir ancak Orta Doğu ülkelerinde meydana gelen iç savaşlar ve krizler sonucu, Türkiye’ye bu ülkelerden göç devam etmektedir. Bu durum da göçmenlerin kayıt dışı istihdam edilmesi sorununun devam edebileceğine işaret etmektedir (Özbay, 2020: 2-5). Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) “*Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Portalı*” nda yer alan verilere göre; çocuk işçiler, göçmenler, ülkeye kaçak yolla giren yabancılar, emekliler, serbest meslek sahipleri ve eğitim seviyesi düşük kişiler kayıt dışı istihdamın en yaygın olduğu gruplardır. Ayrıca, 18 ile 25 yaş arasında bulunan gençlerde ve 60 yaş üzerindeki bireylerde kayıt dışılık oranı yüksektir (SGK, 2021a).

Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile farklı kurum ve kuruluşlar mücadele etmektedir. Konu ile ilgili yapılan en önemli yasal düzenleme ise şüphesiz, 2008 yılında yürürlüğe giren “5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu” dur. Yine aynı yıl, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) sorumluluğunda ve farklı kurumların katılımıyla “*Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı*” hazırlanmıştır. İlgili plan, diğer yıllarda da devam etmiş ve planlarda belirtilen amaçlar farklı kurumların sorumluluğu altında yürütülmüştür (GİB, 2021). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından hazırlanan “*Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi*”, sorunla mücadelenin önemli adımlarından biridir. Projenin temel amacı, kayıt dışı istihdamı düşürmek ve kayıtlı istihdamı arttırmaktır. Proje, 4 (dört) temel faaliyet ile yürütülmüştür ve bunlar; denetimler, bilgilendirme, mevzuat değişiklikleri ve bürokratik düzenlemelerdir (Başbakanlık, 2006). ÇSGB’nin kurmuş olduğu “*ALO 170 Kayıt Dışı İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bilgi Hattı*”, sorunla mücadelede etkin olarak kullanılmaktadır. SGK tarafından kayıt dışı istihdamla mücadelede yürütülen bazı projeler ise şöyle sıralanabilir; “*Yenilikçi Yöntemlerle Kayıtlı İstihdamı Destekleme Projesi KİTUP I, Etkin Rehberlik ve Denetim Yoluyla Kayıtlı İstihdamın Teşviki Operasyonu II (KİTUP II), Kayıtlı İstihdamın Desteklenmesi Projesi (KİDEP), Kayıtlı Kadın Girişimciliğinin ve Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (Women UP), Kayıtlı İstihdamı Geçiş Programı (KİGEP)*” (SGK, 2021b). Ayrıca kurum, teşvikler yolu ile de kayıt dışı istihdamla mücadele etmeye devam etmektedir.

3. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Denetim ve Sosyal Güvenlik Denetmenleri

Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile mücadelede kullanılan politika araçlarından biri de piyasanın denetlenmesidir. Sosyal güvenlik denetimleri, ilgili mevzuatlarda

açıkça belirtilerek devletin temel görevleri arasında sayılmıştır (Çavuş, 2017: 524). Denetimlerin temel amacı; prim kayıplarını önlemek, çalışan kişilerin sosyal güvenliğini sağlamak, iş sağlığı ve güvenliği açısından uygun işyerleri oluşturmak, sosyal güvenlik haklarından yersiz faydalanılmasını önlemek ve bilgilendirme faaliyetleri yürütmektir (Alper, 2001:2).

“5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”nun 59. maddesinde; “*Bu Kanunun uygulanmasına ilişkin işlemlerin denetimi, kurumun denetim ve kontrol ile görevlendirilmiş memurları eliyle yürütülür.*” hükmü yer almaktadır. Denetim personelinin temel görevi, iş hayatında kanunlara uyulmasını sağlamak ve uymayanlar hakkında idari işlem başlatmaktır. Denetim personelinin işe alım sürecinde, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından gerçekleştirilen Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS) ve ardından kurum sınavları (yazılı veya sözlü olabilir) esas alınmaktadır. Türkiye’de SGK bünyesinde denetim yetkisine sahip personel, sosyal güvenlik denetmenleri ve müfettişlerdir (Demir ve Canbay, 2013:460).

Sosyal güvenlik denetmenleri ile denetmen yardımcıları, kayıt dışı istihdamla mücadelede aktif olarak görev alan kamu personeldir. Mesleğin standartları, “*Sosyal Güvenlik Denetmenleri Denetim Standartları*” genelgesinde belirlenmiştir. İlgili genelge gereği, denetmen olabilmek için öncelikle kurum tarafından yapılan giriş sınavında başarılı olunmalıdır. Sınavda başarılı olan ve atamaya hak kazanan kişiler, sıralamalarına ve tercihlerine istinaden farklı illere atanmaktadırlar. Denetmen yardımcıları; 3 (üç) yıllık eğitim sürecinden geçmektedir ve yardımcılar, refakatinde buldukları yetkili sosyal güvenlik denetmeniyle birlikte çalışırlar. Atamadan sonraki 1 (bir) yılda, denetmen yardımcıları yetki sınavına girerler ve başarılı olan denetmen yardımcıları, birlikte çalıştığı sosyal güvenlik denetmeni refakatinden ayrılarak kendine verilen görev emirlerini yerine getirirler. Yetkili denetmen yardımcıları, göreve başladıktan 3 (üç) yıl sonra ise (en az fiilen 3 yıl çalışma şartıyla) yeterlilik sınavına girerler. İki aşamalı sınav (yazılı ve sözlü) sonucu, başarılı olan personelin yardımcılığı biter ve ünvanı, sosyal güvenlik denetmeni olur (Sosyal Güvenlik Denetmenliği Yönetmeliği).

Sosyal güvenlik denetmenleri, “*Sosyal Güvenlik Denetmenliği Yönetmeliği*”nde açıkça belirtilen görevleri yerine getirirler. Bu görevler; işyerinin faallik durumunun tespiti, sigortalılık tespiti, sigortalılığın başlangıcı ve bitiş tarihlerinin tespiti, ücret denetimi, fiili hizmet veya itibari hizmetten faydalanıp faydalanmama konusunda yapılan tespit, işyeri kayıt ve defterlerin incelenmesi, işyeri adres tespiti, muvazaalı boşanma, iş kazası, asgari işçilik ve gelir tespiti işlemleri ve rehberlik faaliyetleridir. Bu görevleri yerine getirirken işyerlerine serbestçe girebilirler, ilgililerden bilgi ve ifade

alabilirler, kayıt toplayabilirler ve inceleyebilirler (Sosyal Güvenlik Denetmenliği Yönetmeliği). Denetimin ilkeleri; dürüstlük, objektiflik, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik, mesleki davranış ve bağımsızlıktır. Sosyal güvenlik denetmenleri, zimmetlerindeki görevlerini; yerel denetim, kayıt inceleme, ifade alma ve belge inceleme gibi farklı yöntemlerle rapor yazarak sonuçlandırır. Ayrıca personel; giyim ve davranışa özen gösterme, saygılı davranma, mesleki eğitim alma ve tecrübeye sahip olma, yolsuzlukları engelleme ve etkin denetim çalışmaları yürütme gibi etik ilkelere tabidir (Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü, 2020:1-5).

4. Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin Bakış Açısı Üzerinden Bir Araştırma

Çalışmanın amacı doğrultusunda, İstanbul Sosyal Güvenlik Merkezleri bünyesinde sosyal güvenlik denetmeni olarak görev yapan 20 (yirmi) katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakat formu üzerinden mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakat formunda, açık uçlu 12 (on iki) adet soru bulunmaktadır. Katılımcıların farklı merkezlerden ve farklı görevlerden (rapor okuma komisyonu, servis sorumlusu, dernek temsilcisi, sendika temsilcisi, çalıştay sorumlusu vb.) olmasına özen gösterilmiştir.

Katılımcılar, gönüllü örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze yapılmış, bir kısmı ise Covid 19 pandemisi sebebiyle çevrimiçi ('zoom' programı üzerinden) gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar ile kayıt dışı istihdamla mücadelede etkin olarak kullanan denetim faaliyetlerinin anlaşılması, sosyal güvenlik denetmenlerinin mücadeledeki rolünün daha iyi değerlendirilmesi, personelin konuya bakış açısının ve mesleğini icra ederken yaşadığı sorunların ortaya konması, denetimde karşılanan sorunların çözümüne yönelik önerilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın bulguları, farklı başlıklar altında aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir.

4.1. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Katılımcı sosyal güvenlik denetmenlerine; "*Türkiye'nin büyük problemlerinden biri olan kayıt dışı istihdam sorununun sebepleri sizce nelerdir?*" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların konuyla ilgili mutabık olduğu en önemli nedenler; vergi yükü, ağır sosyal güvenlik primleri, işsizlik ve sosyal güvenlik hakkında eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. İşverenlerin sigorta primlerinin yüksek olması nedeniyle işçileri kayıt dışı çalışmaya zorlaması, işsizlik nedeniyle çalışanların kayıt dışı çalışmaya rıza göstermesi ve konu hakkında hem işverenin hem de işçinin bilgi düzeyinin yetersiz olması; kayıt dışı istihdamın en önemli nedenleri arasında gösterilmiştir. Ayrıca göç, çocuk işçi ve yabancı işçi sorunlarının çözülememesi, sistemdeki aksaklıklar, enflasyon, kentleşme ve kayıt dışı istihdamla mücadelede denetimlerin tek başına yetersiz olması diğer nedenler olarak belirtilmiştir. Kayıt dışı istihdamın farklı

nedenleri olduğunu ve bu nedenlerin birbirinden bağımsız olmadığını belirten denetmenlerden biri:

“Kayıt dışı istihdamın gerekçelerini genel itibari ile işsizliğin olması, adaletsiz gelir dağılımının söz konusu olması, yüksek enflasyon, ülkeler arası ve ülke içinde kentlere doğru yaşanan göçlerle geline ülkelerdeki ve kentlerdeki iş imkânlarının yetersiz kalması, nüfus artışı, çalışanların eğitim seviyelerinin düşüklüğü, değişen çalışma yöntemlerinin ve gelişen teknolojinin beraberinde getirdiği yeni çalışma alanlarının (taşeron ve fason çalışma şekilleri, kısa süreli veya geçici süreli çalışma ile evin işyeri olarak kullanılması) işverenler ve çalışanlar için kayıt dışı istihdam alanı olarak görülmesi, yüksek vergi ve sigorta prim oranlarının işçilik maliyetlerini yükseltmesi, kanuni düzenlemelerde zorunlu sigortalılığa alternatif düzenlemelere ve geniş yelpazede sunulan sosyal yardımların bulunması, kanuni düzenlemelerin karmaşık ve maliyetli görülmesi, iş ve sosyal güvenlik mevzuatında kayıt ve tespit kurallarının, tescille ilgili düzenlemelerin işverenler açısından karmaşık, zor, zaman alıcı olması ve ağır şartlar içermesi, borçlanma ve af hususundaki kanuni düzenlemelere sıklıkla başvurulmasının prim ödeme alışkanlıklarının yerleşmesine engel olması, geçmiş dönem kanuni uygulamalarında çok erken yaşta emekliliğin olması ve bu uygulamada emekli olanların bir kısmının daha az vergi ve sigorta primine katlanarak ya da hiç katlanmayarak kayıt dışı çalışarak çalışma hayatında yer almaya devam etmeleri olarak gösterilebilir. Kuşkusuz bu nedenleri birbirinden ayrı ayrı düşünmemek gerekir. Her bir nedenin bir diğeri ile bağlantılı olduğunu, birbirlerini tetikleyen nedenleri ve sonuçları olduğunu göz ardı etmemekte fayda vardır.”

Katılımcılar, ücret düşüklüğünün işçileri kayıt dışı çalışmaya yönelttiğini ve işçilerin sosyal güvenlik haklarından vazgeçerek ücretlerine ek gelir sağlamak istediklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, işverenlerin vergi yükü nedeniyle maddi zorluklar yaşaması ve primlerin yatırılmasının işveren açısından somut bir çıktısının olmaması (verimlilik artışı, maliyet düşüklüğü, karlılık vb.) da kayıt dışı istihdamın nedenlerindedir. Soruya verilen cevaplar neticesinde, sosyal güvenlik denetmenlerinin kayıt dışı istihdamın nedenleri olarak farklı unsurlara değindiği ve belirtilen sebeplerin hepsinin birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Türkiye’de kayıt dışı istihdama neden olan birçok faktörün olması, sorunların çeşitlendiğini ve kayıt dışı istihdamla mücadelede farklı politikaların birlikte uygulanması gerektiğini akla getirmektedir.

4.2. Kayıt Dışı İstihdam İle Mücadele İçin Çözüm Önerileri

Kayıt dışı istihdam ile mücadelede, literatürde yer alan çözüm önerileri dışında sahada görevli personelin fikirlerini almak amacıyla, katılımcılara; “*Kayıt dışı*

istihdam sorunun çözülmesi için önerileriniz var mıdır?” sorusu sorulmuştur. Problemin nedenlerinde görülen çeşitlilik, bu soruda da karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar, kayıt dışı istihdamın nedeni olarak saydığı faktörlere paralel çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Kayıt dışı istihdamda eğitimin önemli olduğunu iddia eden katılımcı, bilinçlendirme faaliyetlerine; vergi yüküne dikkat çeken katılımcı ise primlerin düşürülmesine odaklanmıştır. Problemin çözümü için sigortalı, işveren ve devlet açısından geniş bir reçete sunan denetmen:

“Kayıt dışı istihdam sorunun çözülmesi için öneriler hususunda gerekçelerden sosyal nedenlerin, ekonomik sistemin özelliklerinden kaynaklı nedenlerin ve ekonomik nedenlerin çok daha kapsamlı olduğunu düşündüğümünden önerilerimi daha çok kamusal nedenler ve kanuni düzenlemelerden kaynaklı nedenler çerçevesinde sınırlı tutmaktayım. Etkin ve kaliteli hizmet sunabilen bir sosyal güvenlik sisteminin varlığı, hizmetlerin kısa sürede karşılanabilmesi ve kanuni düzenlemeler yardımıyla sistemin işleyişinin yaygınlaştırılması ile kayıt dışı istihdamda yer alan bireylerin kayıtlı istihdam içerisinde yer almaları konusunda bilincin yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Öte yandan işverenlerin rekabet avantajı açısından işçilik maliyetlerini azaltma arayışındayken sistem hakkındaki bilgi yetersizlikleri, bürokratik işlemlerin karmaşık ve yoğun oluşu sebebi ile kayıt dışı istihdama yöneldikleri düşünüldüğünde; idari ve kanuni düzenlemeler ile sürecin sadeleştirilmesinin kayıtlı istihdama katkı sağlayacağı kanaatindeyim. Benzer şekilde sosyal güvenlik kurumlarının kendi içerisinde ve diğer kamu kurum ve kuruluşları arasında kurulacak iletişimin kuvvetlendirilmesi ve koordinasyon problemlerinin aşılması, hizmetlerin geç ve yetersiz sunumu algısında olan sigortalıların ve işverenlerin memnuniyet düzeyinin artmasına ve kayıtlı istihdam içerisinde yer almalarına imkân verecektir. İstihdamdaki kayıt dışılığın önüne geçilmesi adına oluşturulan bir denetim sisteminin varlığı, bu sistemin mücadele kapsamında etkinliği, sistemdeki denetim personelinin sayısı, objektif davranma yetisine sahip olmaları ve konusunda uzman olmaları ile işkili olduğu unutulmamalıdır.”

Kayıt dışı istihdamın çözüm yöntemlerinin soruya verilen cevaplar neticesinde, sosyal güvenlik denetmen ve denetmen yardımcılarının farklı birçok öneride bulunduğu görülmüştür. Katılımcıların çözüm olarak sunmuş olduğu tüm unsurlar aşağıda sırayla özetlenmiştir:

1. Kayıt dışılıkla ilgili rehberlik faaliyetleri, kamu spotları, reklamlar arttırılmalıdır.
2. Prim oranları ve vergiler düşürülmeli, daha fazla teşvik sağlanmalıdır.
3. Denetimlerin ve denetmenlerin sayısı arttırılmalı, denetimler daha etkin yapılmalıdır.
4. Denetim personelinin meslek içi eğitimlerine daha önem verilmelidir.

5. Tüm ilgililer açısından daha adil bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.
6. Yabancı çalışma izni süreci kolaylaştırılmalı, mevzuat sadeleştirilmelidir.
7. Kurumlar arası koordinasyon geliştirilmeli ve bürokrasi azaltılmalıdır.
8. Kayıt dışı işçi çalıştırmak ceza kanunları açısından suç sayılmalıdır.
9. İdari para cezaları ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.
10. Göç, işsizlik, enflasyon, yoksulluk, nüfus artışı gibi soruna sebep olan diğer sosyal ve ekonomik nedenler üzerinde çalışılmalıdır.

4.3. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Denetimin ve Denetmenlerin Rolü

Kayıt dışı istihdamla mücadelede denetimin rolünü anlamak amacıyla sorulan soruda, görüşme yapılan toplam 20 (yirmi) kişilik sosyal güvenlik denetmen ve denetmen yardımcılarında 15'i; denetimin kayıt dışı istihdam ile mücadelede çok önemli ve etkili yöntemlerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından denetimlerin caydırıcı ve eğitici yönlerinin bulunduğu ve denetimler sonucu uygulanan idari yaptırımların kayıt dışılıkla mücadelede kritik olduğu beyan edilmiştir. Denetimlerin rolüne büyük önem veren katılımcıların, denetim faaliyetlerinin gelişmesi için de önerilerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Denetim, caydırıcı ve eğitici bir yöntemdir. Denetimler sonucu işverene uygulanan idari para cezaları, kayıt dışı istihdamla mücadelede kritik bir role sahiptir. Denetimlerin caydırıcılığı ve eğiticiliğine ön plana çıkaran bir denetmen:

“Kayıt dışı istihdamla mücadelede denetimin en büyük rolleri duyurma ve caydırıcılık olmaktadır. Maalesef toplumumuz araştırmaya ya da mevzuatı takip etmeye eğilimli olmadığından yaşayarak ya da sorarak öğrenmek en sık kullanılan metod durumundadır. Birçok denetimde rastladığımız işverenlerin ya da işçilerin “böyle olduğunu bilmiyordum” açıklaması sonrası tarafımızdan bilgilendirilmiş olması benzer bir örnek durumundadır. Aynı zamanda denetim konusu başka bir husus olsa da kayıt dışı çalışma konusunda tarafımıza yöneltilen soruları da yanıtlayarak rehberlik hizmeti sağlamış olmaktadır. Sadece denetim yaptığımız işyerinde değil konunun ilgili işyeri çevresinde de yayılma etkisi gösterdiğini gözlemlemekteyiz. Denetimin caydırıcılık yönü ise, denetim anında tespit edilen mevzuata aykırı hususlar için uygulanan cezalar ile etkin hale gelmektedir.”

Görüşme yapılan katılımcılar arasında, kayıt dışı istihdam ile mücadelede gerçekleştirilen denetimlerle ilgili eleştirisi olan kişiler de yer almaktadır. Bizzat sahada görevli denetmenlerin denetim faaliyeti ile ilgili yapmış olduğu eleştiriler, konu ile ilgili kritik bir öneme sahiptir. Sosyal güvenlik denetmen yardımcısı bir katılımcı:

“Ben kayıt dışı istihdamın ülkede kronikleştğini ve Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri olduğunu düşünüyorum. Sorun, yalnızca denetimle değil farklı birçok teknikle çözülebilir. Kayıt dışı istihdam koca bir okyanus. Sorunla

mücadelede sadece denetimi kullanmak, okyanusta oltayla balık tutmaya benziyor.”

Sosyal güvenlik denetmenleri, kayıt dışı istihdam ile mücadelede kamuda görev yapan önemli meslek gruplarından biri olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların tümü, meslekleri ile ilgili olumlu yorumlarda bulunmuşlardır. Katılımcılara göre, denetmenler; piyasada kayıt dışı istihdamla ilgili denetimlerin büyük çoğunluğunu kendileri yapar, işçiyle işveren arasında sosyal güvenlik bağlamında denge sağlar, kayıt dışı istihdam oranlarının düşmesinde etkilidirler, vatandaşların sigortasızlık şikâyetlerini sonuçlandırır, sosyal güvenlik hak taleplerini karşılamaya çalışır, idari yaptırımlar ile sahada adalet sağlarlar. Sosyal güvenlik denetmenlerinin önemli rollerinden biri, işçi ve işveren arasında köprü oluşturmak ve süreci başından sonuna tek elden yürütmektir. Katılımcı denetmen yardımcılarında biri:

“Denetmenler hem işçi hem de işveren arasında bir köprü olduğu için işçileri hakkını korumayı gözetirken bir yandan da işverenin işçilerine olan sorumluluğuna ışık tutarak oluşan sosyal güvenliğin devamını sağlamakta önemli rol oynamaktadır. Bu durumda kayıt dışı çalışmayı azaltmaya yaramaktadır.”

Kayıt dışı istihdamla mücadelede denetmenlerin rolüne ilişkin olumsuz yorum yapan katılımcılar ise işlerinde karşılaşmış olduğu problemlerden bahsetmiş ve personel sayısındaki yetersizlikten dolayı denetmenlerin rolünün kısıtlı olduğunu belirtmişlerdir.

4.4. Denetmenlerin Mesleki Problemleri ve Çözüm Önerileri

Sosyal güvenlik denetmenlerinin denetim sırasında yaşadığı problemlerin çözülmesi ve gerçekleştirilebilir kurumsal ihtiyaçlarının karşılanması, kayıt dışı istihdamla mücadelede önemli bir unsurdur. Personelin denetim esnasında güvende hissetmesi ve kendilerine kurumları tarafından gerekli değerin verildiğini bilmesi, şüphesiz denetmenlerin işteki başarılarını da etkileyecektir. Bu nedenle katılımcılara, mesleki problemlerinin neler olduğu ve bu problemlerin çözümüne dair fikirlerinin neler olduğu sorulmuştur.

Sosyal güvenlik denetmenlerinin üzerinde durduğu ortak problemler; iş ortamındaki fiziki yetersizlikler (bilgisayar eksikliği, denetim aracı ve şoför yetersizliği vb.), özlük hakları, performans hedefleri, iş baskısı, denetim esnasında kurumda yetkili diğer şahıslar tarafından yapılan müdahaleler ve güvenlik problemidir. Mesleki problemler ve bunların nedenleri hakkında açıklama yapan bir denetmen:

“Sosyal Güvenlik Denetmenliği mesleği teftiş grubunda kariyer meslek olmasına rağmen taşra teşkilatında il müdürlükleri ve merkez müdürlüklerine bağlı olması denetmenlerin bağımsızlığına engel oluyor. Bu durum ayrıca denetmenleri yerel

etkilere de açık bir hale getiriyor. Emsal meslek gruplarına görece özlük haklarımızın düşük olması, çoğu görev yerinde fiziki şartların yetersiz olması, saha da işverenler ve çalışanla birincil görüşme sağlarken tehlikelerle karşı karşıya kalınması, performans hedefleri yüzünden gerçek dışı iş yüküne maruz bırakılması ve bu sebeple denetim süreçlerin aksaması da karşılaşılmış olduğumuz diğer problemlerdendir.”

Ayrıca denetim esnasında işçiyle işveren arasındaki diyalogu sağlamadaki güçlük, işçilerin farklı nedenlerle (işten çıkarılma, gelir, aylık veya ödeneğin kesilme ihtimali vb.) denetime müdahale etme çabası, yalan beyan, idari nedenlerden dolayı hak arama sürecinde zaman kaybı, işverenlerin denetim esnasında göstermiş olduğu tepkiler (tehdit, hakaret gibi), kurum tarafından işin niceliğine verilen önem sebebiyle niteliğin zayıflaması, denetimde bağımsızlığın ve tarafsızlığın sağlanamaması, mevzuat karışıklığı, doğru olmayan ihbarlar, İstanbul özelinde denetime gidilecek işyerine ulaşım problemleri, harcırah yetersizliği, personelin olumsuz bir durum ile karşılaştığında kendisini yalnız ve savunmasız hissetmesi ve yabancı işçi tespitinde oluşan dil problemleri; denetmenlerin diğer problemlerdir. Katılımcılar, belirttikleri sorunların büyük ölçüde teşkilat yapısından kaynaklandığını söylemişlerdir.

Denetmenler, yukarıda belirtilen problemlerle ilgili çeşitli çözüm önerileri sunmuşlardır. Bunlar; özlük haklarında iyileştirme, grup başkanlığı şeklinde örgütlenme veya bakanlığın ilgili diğer müfettişleri ile tek bir çatı altında birleşme, fiziki şartlarda iyileştirme ve bilinçlendirme faaliyetlerine önem vermektir. Teşkilat yapısı hakkında memnuniyetsizliğini dile getiren bir denetmen yardımcısı:

“Yerel sorunların ortadan kaldırılması için denetmenlerin merkez veya il müdürlerinin emrinden çıkarılarak yine taşra teşkilatında bölge müdürlüğü veya doğrudan merkeze bağlı grup başkanlıklarında çalışması gerekmektedir. Bu durum iş dağılımında da adaleti sağlayacak önemli bir konudur. Zira bir ilden başka bir ile atanan denetmenin zimmetinde yer alan görev emirleri bulunduğu ilde kalmakta bu sebeple uzun yıllar sonuçlanmayan denetim gerekçeleri sorunu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yer değiştirmeyen denetmenlerin aleyhine haksız bir şekilde iş yükü artmaktadır. Bütün illerde aynı oranda iş olmamasına rağmen her ilde denetmen bulunması da âtil kapasiteye sebep olmakta bir yandan da kimi bölgelerde kapasiteden fazla iş birikimi doğmaktadır. Bu sebeplerle denetmenlerin bölge müdürlüğü veya doğrudan merkeze bağlı grup başkanlıkları bünyesinde çalışması ve havale edilecek dosyaların da bilgisayar sistemi tarafından atanması gibi düzenlemeler önemlidir. Adil ve dış müdahaleden bağımsız bir sistemin kurulması denetim faaliyetlerinin etkililiği ile verimliliğini arttıracak en önemli konudur.”

SONUÇ

Kayıt dışı istihdamla mücadelede görev alan sosyal güvenlik denetmenlerinin bakış açısının ele alındığı bu çalışmada; Türkiye’de kayıt dışı istihdamın boyutu hakkında kısaca bilgi verilmiş, sorunla mücadelede denetim ve sosyal güvenlik denetmenlerinin rolü hakkında açıklamalarda bulunulmuş, kayıt dışı istihdamın nedenleri incelenmiş ve ilgili sorunla mücadelede çözüm önerileri araştırılmıştır.

Mülakat kapsamında denetim personeli, kayıt dışı istihdamın en önemli nedenlerini; işsizlik, vergi yükleri, ağır prim oranları, konu ile ilgili eğitim düzeyinin yetersizliği olarak belirtmişlerdir. Piyasada yer alan aktörlerin sosyal güvenlik hakları ve sorumlulukları ile ilgili bilgi düzeylerinin yeterli olmaması, vergi yükü ve prim oranlarının yüksek olmasından dolayı işverenlerin sigorta primlerinden kaçarak kar sağlamaya çalışmaları, işsiz kalan kişilerin sigortasız da olsa çalışmaya rıza göstermesi de kayıt dışı istihdamın diğer nedenleri olarak sıralanmıştır. Ülkedeki ekonomik sıkıntılar, göç, gelir dağılımı dengesizliği, yabancı ve çocuk işçi problemleri, sosyal güvenlik sistemindeki aksaklıklar, kentleşmenin artması, hızlı nüfus artışı, kurumlar arası koordinasyon problemleri, aflar, kayıt dışılık denetimlerinin yetersiz oluşu gibi diğer unsurlar da sorunun nedenlerindedir.

Araştırma kapsamında yapılmış olan mülakat sonucu tespit edilen hususlar ve literatür taraması neticesinde elde edilen bilgiler birlikte değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucu; kayıt dışı istihdamı engellemek, kayıt dışı istihdam ile daha iyi mücadele etmek amacıyla denetimlerin etkinliğini arttırmak ve sosyal güvenlik denetmenlerinin meslekî problemlerinin çözülmesi adına bazı politika önerileri geliştirilmiştir.

Kayıt dışı istihdamı engellemek ve denetimlerin etkinliğini arttırmak amacı ile;

- Toplumun sosyal güvenlik hak ve sorumlulukları açısından bilgilendirmek,
- Konu ile ilgili kamu spotu, sempozyum, reklam ve arşiv çalışmaları yapmak,
- Vergi ve prim oranlarını düşürerek işverenin sigorta yükünü hafifletmek,
- Mevzuatı daha açık ve anlaşılır hale getirmek,
- Sigorta primi teşviklerini arttırmak,
- Yabancı çalışma izni süreçlerini sadeleştirmek ve kolaylaştırmak,
- Kayıt dışılıkla mücadelede kurumlar arası koordinasyon ve iş birliğini sağlamak,
- İdari para cezaları ve yaptırımları yenileyerek tekrar düzenlemek,
- Sigortalılık sürecindeki bürokrasiyi azaltmak ve süreci hızlandırmak,
- Konu ile ilgili mücadele eden denetim birimlerinin sorunlarını çözmek,

- Nitelikli denetim personel sayısını arttırmak ve yeni personel alımı yapmak,
- Çalışma ortamı fiziki şartlarını iyileştirmek, teknolojik teçhizatları yenilemek,
- Ekonomik ölçüde yeni denetim araçları tahsis etmek,
- Usulsüz ihbar ve şikayetleri kontrol ederek zaman kaybını engellemek,
- Soruna sebep olan diğer sosyal ve ekonomik nedenler üzerinde çalışmak,
- Denetim sırasında gerçekleşen güvenlik problemleri için tedbirler oluşturmak,
- Denetim ile diğer mücadele yöntemlerini birlikte kullanmak gerekmektedir.

Sosyal güvenlik denetmenlerinin mesleki problemlerinin çözülmesi ve kayıt dışı istihdamla mücadeledeki rolünün artması amacı ile;

- Özlük haklarını iyileştirmek ve maaşlarını arttırmak,
- Harcırah ile ilgili düzenlemeler yapmak,
- Meslek içi eğitimler ile denetmenlerin gelişmesine katkı sağlamak,
- Kayıt dışı istihdam ile mücadele eden personeli tek kadro altında toplamak,
- Grup başkanlığı şeklinde teşkilatlanacak bir yapı oluşturmak,
- Denetime kurum içerisinde veya dışarıdan yapılan tüm baskıları engellemek,
- Mesleğin tanıtımı için üniversitelerin ilgili bölümlerinde müfredata konu

koymak,

- Sayısal hedefleri kaldırmak veya objektif hedefler ile iş yükünü hafifletmek,
- Denetim için gerekli çalışma ortamı şartlarını oluşturmak,
- Personelin motivasyonun artırılması için ödüllendirme faaliyetleri yürütmek,
- Denetmenlerin ihtiyaç duyduğu araç gereçleri hızlı temin etmek,
- Kurumsal iletişimi geliştirmek gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. (2001). “Sosyal Sigortalar Kurumunda Yeniden Yapılanma ve Denetim”. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(2).
- Bağırzade, E. (2015). “Kayıt Dışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*- 14, 39-54.
- Bakkalcı, C., Işıkoğlu, P. (2011). “Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği”. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*,1-28.
- Bangasser, P. (2000). “The ILO And The Informal Sector: An Institutional History”. Employment Paper – 9, 1-46.
- Bednarski, M. (2008). “Causes Of Undeclared Work in Poland”. *The Report By The Ministry of Labor and Social Policy*, 21.
- Çavuş, H. (2017). “Sosyal Güvenlik Sisteminin Denetim Yapısı ve Denetim Birimleri”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* – 24 (2), 523-542.
- Çiftçi, H. (2018). “Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Etkileri”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 1-17.
- Daştan, H., Mola, H. (2020). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Bölgeler Arası Bir Karşılaştırma”. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi* – 34, 789-808.
- Demir, M., Canbay, T. (2013). “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Açıklarının Azaltılmasında Denetimin Önemi (Manisa İli Örneği)”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* – 11(3), 451-467.
- DİSK, (2017). “Kayıt Dışı İstihdam Raporu”, <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/15805.pdf> adresinden ulaşılmıştır, Erişim Tarihi: 05.02.2021.
- European Commission (2017). “Special Eurobarometer Undeclared Work in the European Union Report”. 3-46,
- Fidan, H., Genç, S., (2013). “Kayıt Dışı İstihdam Ve Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Türkiye Özel Sektör Örneği”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*-5 (9), 137-150.
- GİB, (2021). <https://www.gib.gov.tr/kurumsal/eylem-planı> adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 13.02.2021.
- Günther, I., Launov, A. (2012). “Informal Employment in Developing Countries Opportunity or Last Resort?”. *Journal of Development Economics*-97, 88-98.
- ILO, (2020). <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> adresinden ulaşılmıştır, Erişim Tarihi: 28.12.2020.
- ILO, Geneva (1972). “Employment, Incomes and Equity: A Strategy For Increasing Productive Employment in Kenya”. Kenya Report, 1-584.

- Işın, F., Keskin K., Türkekel B., Ateş H. Ç. (2009). “Türkiye’de Tarımsal İşgücü Piyasası ve Sosyal Güvenlik Politikaları”. Ulusal Aile Çiftliği Sempozyumu, https://www.zmo.org.tr/2299f06ee419aa5_ek.pdf adresinden ulaşılmıştır, Erişim Tarihi: 15.03.2021.
- KADİM Projesi ile İlgili 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi. T.C. Resmî Gazete, no.26309, 04.10.2006.
- Kaleli, E., Karaca, C. (2019). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* – 44, 769-792,
- Mahiroğulları, A. (2017). “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Ve Önlemeye Yönelik Stratejiler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi-22* (2), 547-565.
- OECD, (2021). <https://www.oecd.org/isinformalnormalmessagesfiguresanddata.htm> adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 07.03.2021.
- Özbay, B. (2020). “Türkiye’de Çocuk, Kadın ve Göçmenlerin Kayıt Dışı İstihdamı”. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(5), 1-6.
- SGK, (2021a). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/kayitDisi/kayitdisi_istihdam adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 08.02.2021.
- SGK, (2021b). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 13.02.2021.
- SGK, (2024). http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam_oranlari adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 16.07.2024.
- Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü (2020). “2020/39 Sayılı Sosyal Güvenlik Denetmenleri İş ve İşlemleri Genelgesi ve Sosyal Güvenlik Denetmenleri Çalışma Talimatı”, Ekim 2020, Ankara.
- Sosyal Güvenlik Denetmenliği Yönetmeliği, T.C. Resmî Gazete, no.27945, 26.05.2011.
- TESEV, (2016). “Yolsuzluk Raporları: 2016, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi” https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_YolsuzlukRapor3_KayitDisi.pdf adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 05.02.2021.
- Thomas, R., Thomas, H. (1994). “The Informal Economy and Local Economics Development Policy”, *Local Government Studies-20*, 486-501.
- TÜİK, (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2020-37485> adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 06.01.2021.
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, (2021). “Kayıt Dışı İstihdamın Maliyeti”, <http://www.turkis.org.tr/dosya/PDh4fkvu6W36.pdf> adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 05.02.2021.
- Williams, C., Renooy, P. (2013). “Tackling Undeclared Work in 27 EU Member States and Norway: Approaches And Measures Since 2008”, *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 1-44.

DAYANIŞMA AİDATI ÖDEYEREK TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN YARARLANMA (Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarih ve 57/83 Sayılı Kararı Hakkında Bir İnceleme)

Gizem BAL

Avukat, Başkent Üniversitesi Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
Öz Orman- İş Sendikası
av.gizembal@gmail.com
ORCID:0000-0003-2305-2762

Başvuru Tarihi: 05/07/2024

Kabul Tarihi: 19/08/2024

DOI: 10.21441/sosyalguvence.1509170

Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: BAL, G. (2024), Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarih ve 57/83 Sayılı Kararı Hakkında Bir İnceleme), Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 26, s. 1442-1457. doi: 10.21441/sosyalguvence.1509170

ÖZ

Toplu iş sözleşmesine taraf olan işçi sendikasının üyesi olmaksızın dayanışma aidatı ödeyerek yararlanma, iş hukukunda önemli bir sorundur. Bu sorunun ana kaynağı ise, kolektif sendika özgürlüğü ile negatif sendika özgürlüğünün kesişmesidir. 6356 sayılı Kanunu'n "Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma" başlıklı madde 39. fıkrada 4'teki düzenleme; "...Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma, talep tarihinden geçerlidir. İmza tarihinden önceki talepler imza tarihi itibarıyla hüküm doğurur." şeklinde iken bu hükümdeki "...İmza tarihinden önceki talepler imza tarihi itibarıyla hüküm doğurur." cümlesi Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 tarih, 2020/57 E., 2020/83 K. Sayılı kararıyla iptal edilmiştir. Bu çalışmada toplu iş sözleşmesinin kapsamı ve toplu iş sözleşmesinden yararlanma konularına kısaca değinildikten sonra toplu iş sözleşmesinden dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanma, dayanışma aidatıyla yararlanmaya ilişkin 6356 sayılı Kanun madde 39/4 hükmünün son cümlesinin iptaline ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı ve konuyla ilgili uygulamada oluşabilecek birtakım sorunlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dayanışma Aidatı, Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma

**BENEFITTING FROM COLLECTIVE BARGAINING AGREEMENT BY
PAYING SOLIDARITY DUE (A Review of the Decision of Constitutional Court
Dated 30.12.2020 and No 57/83)**

ABSTRACT

Benefiting from collective agreement by paying solidarity due without being a member of a trade union parties to a collective agreement is an important problem in labour law. The main source of this problem is the crossroad of collective union freedom and negative union freedom. The regulation in the 4th paragraph of Article 39 of Act No. 6356 named “Benefiting from Collective Agreement”; “...benefiting from the collective agreement by paying solidarity dues is valid from the date of request. Requests made before the signature date shall take effect as of the signature date.” while it reads as follows, the provision “Requests before the signature date shall take effect as of the signature date.” in this article was annulled by the decision of the Constitutional Court dated 30.12.2020, numbered 2020/57, 2020/83. In this study, after briefly addressing the scope of collective bargaining agreements and the utilization of such agreements, the focus will turn to benefiting from collective bargaining agreements by paying a solidarity contribution, the Constitutional Court's decision to annul the last sentence of Article 39/4 of Law No. 6356 regarding benefiting through solidarity contribution, and some potential issues that may arise in practice concerning this matter.

Key Words: Solidarity Due, Collective Bargaining Agreement Benefits

GİRİŞ

Toplu iş sözleşmesi uygulanacağı işyeri veya işletmede kişi bakımından tüm işçilerin çalışma ilişkilerini kapsamakta olsa da bu durum toplu iş sözleşmesinden işyerinde veya işletmede çalışan tüm işçilerin yararlanacağı anlamına gelmemektedir. Türk hukukunda toplu iş sözleşmesinden yararlanacak olanlar, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun (2012) 39. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre bir toplu iş sözleşmesinden esas olarak, yapılacak toplu iş sözleşmesine taraf olan sendikanın üyeleri yararlanabilir (Akyiğit, 2020, s. 101; Baskan, 2020, s. 50; Tunçomağ, 2022, s. 418). Söz konusu bu yararlanmanın neleri kapsadığı ise aynı Kanun madde 25/2'de bir toplu iş sözleşmesinden yararlanacak olanların, o sözleşmede yer alan ücret, prim vs. gibi mali hükümlerden yararlanabilecekleri düzenlenmiştir (Çelik,1989, s. 3-12; Ekmekçi ve Yiğit, 2024, s. 200; Göktaş, 2023, s. 10; Özkaraca, 2014, s. 426). Toplu iş sözleşmesinde yer alan mali hükümler dışındaki diğer düzenlemelerden ise, madde 25/2'de de açıkça belirtildiği üzere o işyerinde çalışmakta olan tüm işçiler yararlanabilecektir.

6356 sayılı Kanun, toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikasına üye olanlar dışında kalanların da yararlanmalarına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda, 6356 sayılı Kanun'a göre işyerinde çalışan işçiler de farklı durumlarda toplu iş sözleşmesinden yararlanabilecektir. Bunun aksi, hem 6356 sayılı Kanun'da (1982) güvence altına alınan sendika özgürlüğü ilkesine hem de 1982 Anayasası'nda yer alan "Sendika Kurma Hakkı" başlıklı 51. maddeye aykırılık oluşturabilecektir. Zira Anayasa madde 51/1'de; "*Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.*" denilerek sendikaya üye olmayı veya olmamayı kişilerin irade özgürlüğüne bırakmıştır. Yine 6356 sayılı Kanun'da yer alan "Sendika Özgürlüğünün Güvencesi" başlıklı madde 25/1-2'de; "*(1) İşçilerin işe alınmaları; belli bir sendikaya girmeleri veya girmemeleri, belli bir sendikadaki üyeliği sürdürmeleri veya üyelikten çekilmeleri veya herhangi bir sendikaya üye olmaları veya olmamaları şartına bağlı tutulamaz. (2) İşveren, bir sendikaya üye olan işçilerle sendika üyesi olmayan işçiler veya ayrı sendikalara üye olan işçiler arasında, çalışma şartları veya çalıştırmaya son verilmesi bakımından herhangi bir ayırım yapamaz.*" denilmiştir. Toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına üyelik şartı aranmadan işyerinde çalışmakta olan her işçinin yapılacak sözleşmeden yararlanabilmesi düşünülmüşse de doktrinde böyle bir düzenlemenin sendikaların güç kaybına neden olabileceği ileri sürülmüştür (Andaç, 1989, s. 47-58; Berki, 1978, s. 447-455; Canbolat, 1998, s. 183; Kutal, 1981,

s. 231-237; Sur, 2022, s. 327; Şahlanan, 1992, s. 139). Bunun nedeni ise, işyerinde var olan bir sözleşmeden ancak o sözleşmenin tarafı bulunan işçi sendikasına üye olunmadan yararlanabilmenin önünün açılmasıdır (Gerek, 2009, s. 137-145). Zira bu durumda sendika üyeliğinin bir önemi kalmamaktadır (Andaç, 1989, s. 56; Canbolat, 1998, s. 181; Kutal, 1981, s. 233; Subaşı, 2009, s. 172-173; Şahlanan, 1992, s. 138-139; Tuncay vd., 2023, s. 279). Bu durum ise, toplu iş sözleşmesi sürecinin en başından beri hatta örgütlenme döneminden itibaren işçi sendikasına üye olan, bu aşamaların yaşanma sürecinde hem maddi hem de manevi anlamda külfete katlanan işçilerin, hiçbir külfete katlanmayanlar ile aynı hakları elde edecek olmasına neden olmaktadır (Canbolat, 1998, s. 181; Ekmekçi, 1996, s. 150; Kutal, 1981, s. 233; Oğuzman, 1984, s. 57-58; Subaşı, 2009, s. 176; Sümer, 2022, s. 20; Süzek, 2021, s. 150; Şahlanan, 1992, s. 139). Doktrinde de bu durumun işçiler arasında eşitliği bozduğu ve adaletli olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Andaç, 1989, s. 48-55; Canbolat, 1998, s. 182; Caniklioğlu, 2006, s. 123-135; Oğuzman, 1984, s. 59; Subaşı, 2009, s. 176; Sur, 2022, s. 327-328; Şahlanan, 1992, s. 139; Tuncay vd., 2023, s. 301; Yılmaz, 2021, s. 90-91). Yine, kuşkusuz ki böyle bir durumun yaşanması işçiler arasındaki çalışma barışı ve huzurunu da olumsuz olarak etkileyecektir.

Bu çalışmada toplu iş sözleşmesinin kapsamı ve toplu iş sözleşmesinden yararlanma konularına kısaca değinildikten sonra toplu iş sözleşmesinden dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanma, dayanışma aidatıyla yararlanmaya ilişkin 6356 sayılı Kanun madde 39/4 hükmünün son cümlesinin iptaline ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı ve konuyla ilgili uygulamada oluşabilecek birtakım sorunlara değinilecektir.

1. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN YARARLANMA

1.1. Genel Olarak Yararlanma Kavramı

Kavram olarak yararlanma, hak elde etme, bir fayda sağlama anlamındadır (Kandemir, 2013, s. 167; Tuncay vd., 2023, s. 301). Toplu iş sözleşmesinden yararlanma ise; işçinin irade serbestisine dayalı olarak bir sendikaya üye olması veya dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinde yer alan haklardan yararlanması anlamına gelmektedir. Doktrinde, “toplular iş sözleşmesinden yararlanma kavramından; toplu iş sözleşmesinin kapsamı dahilinde olan kişiler için, toplu iş sözleşmesinin başlaması ve sona ermesi ile toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklara ilişkin hükümlerin anlaşılması gerektiği” ileri sürülmektedir (Urhanoglu ve Köken, 2023, s. 50; Yaman, 2023, s. 40; Yıldız, 2021, s. 24).

1.2. Yararlanılmak İstenilen Toplu İş Sözleşmesinin İçeriği ve Kapsamı

6356 sayılı Kanun madde 2’de toplu iş sözleşmesi tanımlanırken aynı zamanda toplu iş sözleşmesinin içeriğinde bulunması gerekenlere de değinilmiştir. Buna göre toplu iş sözleşmesi; iş sözleşmesinin yapılması, içeriği ve sona ermesine ilişkin hususları düzenlemek üzere işçi sendikası ile işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında yapılan sözleşmedir. Yine aynı Kanun’un 33. maddesinde de toplu iş sözleşmesinin, tarafların karşılıklı hak ve borçları ile sözleşmenin uygulanması ve denetimini ve uyuşmazlıkların çözümü için başvurulacak yolları düzenleyen hükümleri içerebileceği de düzenlenmiştir.

Yararlanılmak istenilen toplu iş sözleşmesinin kapsamı ise, kuşkusuz toplu iş sözleşmesinin uygulanmasının istenildiği işyeri veya işletmenin sınırları içerisinde olacaktır. Ancak bu yararlanma, işyerinde çalışan her işçi için tam bir yararlanma şeklinde gerçekleşmemektedir. 6356 sayılı Kanun madde 39/1’de toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikası üyelerinin yararlanabileceğinden bahsedilmiş fakat yararlanmadan ne anlaşılması gerektiği açıkça düzenlenmemiştir. Aynı Kanun’un 25. maddesinde ise işyerlerinde sendikalı-sendikasız ayırımının yapılması yasaklanmış ve maddenin 2. fıkrasıyla ücret, ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardım konuları bu yasak kapsamında bırakılmıştır. Bu hükümden toplu iş sözleşmesi hükümlerinin mali haklar dışındaki hükümlerinin işyerinde çalışan tüm işçilere uygulanabileceği, mali haklardan ise sadece toplu iş sözleşmesinden yararlanabilecek kişilerin yararlanabileceği anlamı çıkmaktadır (Bal, 2024, s. 100; Bosna, 2022, s. 2-3; Urhanoglu ve Köken, 2023, s. 55). Bu iki hükmün birlikte değerlendirilmesi sonucunda toplu iş sözleşmesinden yararlanmanın, sözleşmenin mali hükümlerinden yararlanma anlamına geldiğini söylemek mümkündür (Bal, 2024, s. 105; Canbolat, 1998, s. 4; Gerek, 2009, s. 139; Özkaraca, 2014, s. 298; Şahlanan, 1992, s. 124; Tuncay vd., 2023, s. 302; Yaman, 2023, s. 60).

2. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN DAYANIŞMA AİDATI ÖDEMEK SURETİYLE YARARLANMA

2.1. Dayanışma Aidatı Kavramı

Toplu iş sözleşmesinin tarafı olan sendika üyesi olmayan çalışanların, o sözleşmeden yararlanabilmeleri için Kanun gereği ödemekle yükümlü oldukları aidat, “dayanışma aidatı”³ olarak tanımlanmaktadır. Farklı şekillerde olmakla beraber,

³ Bu kavram, İsviçre hukukuna aittir. 1956 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu’na 322bis maddesinin eklenmesiyle sendika üyesi olmayan işçilerin dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceği kabul edilmiştir. Aynı kural yürürlükte bulunan İsviçre Borçlar Kanunu’nun 356b maddesinde de yer almaktadır. Daha fazlası için bkz. Vischer ve Albrecht, 2006, s. 152.

ülkemizde 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'ndan (1963) itibaren taraf sendika üyesi olmayan işçilerin dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanmaları mümkün kılınmıştır.

Bir toplu iş sözleşmesinden kural itibarıyla, sözleşmenin tarafı bulunan işçi sendikasına üye olanlar yararlanmaktadır. Fakat, sendika üyesi olmayıp da sözleşmenin uygulanacağı işyerinde/işletmede çalışmakta olan işçiler de 6356 sayılı Kanun madde 39/4 gereğince dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanabilirler (Erener-Yılmaz, 2023, s. 80; Özkaraca, 2014, s. 185; Yıldız, 2021, s. 25). Söz konusu maddede; *“Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olup da ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmeleri, toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır.”* denilmektedir. Bu hükümden işyerinde/işletmede uygulanacak toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikası üyeliği bulunmaksızın dayanışma aidatı ödeyerek yararlanılabileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu yararlanma için sadece dayanışma aidatı ödemek yeterli olmayıp aynı zamanda toplu iş sözleşmesi uygulanacak işyerinde/işletmede çalışıyor olmak ve dayanışma aidatı ödeme suretiyle yararlanmak için talepte bulunma da gerekmektedir (Erener-Yılmaz, 2023, s. 85; Yıldız, 2021, s. 26; Yılmaz, 2021, s. 376). 6356 sayılı Kanun 39/5. maddesinde dayanışma aidatının miktarının ne olacağına, üyelik aidatından fazla olmamak kaydıyla sendikaların tüzüklerinde belirtileceği düzenlenmiştir (Aktay vd., 2011, s. 208; Özkaraca, 2014, s. 183; Tunçomağ, 2022, s. 417-418). Bu hükümden anlaşılacağı üzere dayanışma aidatının miktarı hususunda sendikalar için azami bir üst sınır bulunmakta olup, bu aidat üyelik aidatını geçmeyecektir. Dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanma, sendikal özgürlükler bakımından büyük bir öneme sahiptir (Andaç, 1989, s. 56; Çelik vd., 2023, s. 6; Oğuzman, 1984, s. 58; Şahlanan, 1992, s. 39). Böylelikle işçinin bir sendikaya üye olmama özgürlüğü zedelenmeyecek ve işçinin olumsuz sendika özgürlüğü korunacaktır (Tuncay vd., 2023, s. 28; Yıldız, 2021, s. 26). Sonuç olarak ise taraf sendika üyesi olanlarla dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanacak işçiler eşit konuma gelebilecektir. Ancak, söz konusu bu hakkın amacına uygun olarak kullanılması gerekmektedir.

2.2. 2822 Sayılı Kanun Dönemindeki Düzenlemeler

Mülga 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1983) madde 9/3'te; bir toplu iş sözleşmesinden dayanışma aidatı ödemek suretiyle talep tarihi itibarı ile yararlanılabileceği düzenlenmişti. Söz konusu talebin verilme zamanı ve yararlanmanın başlangıç tarihi ile ilgili olarak doktrinde farklı görüşler bulunmaktaydı. Toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından önce verilen dayanışma talepli dilekçenin,

toplu iş sözleşmesinden yararlanmak için yeterli olup olmadığı ve toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra yeniden bir talep dilekçesi verilmesinin gerekli gerekmediğine ilişkin farklı görüşler (Canıklıoğlu, 2006, s. 123) ve Yargıtay kararları⁴ bulunmaktaydı. Yine 2822 sayılı Kanun döneminde, dayanışma talepli dilekçeyle toplu iş sözleşmesinden yürürlük başlangıcından itibaren mi yoksa talep tarihinden itibaren mi yararlanılacağı hususunda birçok farklı görüş bulunmaktaydı⁵. Mülga 2822 sayılı Kanun döneminde genel kabul gören görüş; toplu iş sözleşmesinden dayanışma aidatı ödeyerek yararlanmanın ancak talep tarihinden itibaren geçerli olacağı yönündeydi (Andaç, 1989, s. 53-54; Canbolat, 1998, s. 208; Subaşı, 2009, s. 180; Şahlanan, 1992, s. 147-148). Söz konusu baskın görüşe göre; yararlanmanın sadece geleceğe yönelik olması mümkündür. Yargıtay kararları da baskın görüşü destekler nitelikte olup, toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra verilen talep dilekçesinin yürürlük tarihinden değil ancak talep tarihinden itibaren geçerli olacağı şeklindeydi⁶. Karşı görüştekiler ise; dayanışma aidatı ile üyelik aidatının parasal olarak aynı olmasından ötürü, yararlanmanın başlangıcında da değişiklik yapılmaması gerektiğini savunmaktaydılar (Çelik, 1986, s. 152; Çelik vd., 2023, s. 1039; Ekmekçi, 1996, s. 164). Yine karşı görüştekiler, dayanışma aidatı ile yararlanmanın sadece imza tarihinden itibaren başlamasının, taraf sendikaya üyeliği zorlayacağı ve anayasal güvence altında olan negatif sendika özgürlüğüne aykırı olacağı görüşündedirler⁷. Söz konusu yazarlar, bir yasa değişikliği ile imza tarihinde dayanışma aidatı ödeyenlerin toplu iş sözleşmesinden yürürlük başlangıcından itibaren yararlanmalarının sağlanması gerektiğini savunmuşlardır (Ekmekçi, 1996, s. 162-163; Özkaraca, 2014, s. 191-192; Reisoğlu, 1986, s. 147-148; Tunçomağ, 2022, s. 420).

2.3. 6356 Sayılı Kanun'da Yer Alan Düzenlemeler

2.3.1. Kanun'da Yer Alan Mevcut Düzenleme ve Anayasa Mahkemesi'nin

30.12.2020 Tarihli Kararı⁸

6356 sayılı Kanun'un 39/2. maddesinde; "*Toplu iş sözleşmesinden, sözleşmenin imzalanması tarihinde taraf sendikaya üye olanlar yürürlük tarihinden, imza*

⁴ HGK, E. 2007/27, K. 2007/47, T.31.01.2007; HGK, E. 2007/671, K. 2007/746 T. 17.10.2007, lexpera.com.tr; YHGK, E. 1981/9-315, K. 1983/609, T.01.06.1983; YHGK, E. 1985/9-459, K. 1985/571, T. 23.05.1985.

⁵ Talep tarihinden itibaren geçerliliğin mümkün olabileceğine dair bkz. Y9HD, E. 1986/6715, K. 1986/8604 T.30.09.1986, lexpera.com.tr; Erişim Tarihi: 08.06.2024.

⁶ Y9HD, E. 1985/2154, K. 1985/4167, T.16.04.1985, lexpera.com.tr; Erişim Tarihi: 19.06.2024.

⁷ Tunçomağ, imza tarihinden önceki talepleri geçerli kabul etmiştir. Bkz. Tunçomağ, s. 420; Reisoğlu, dayanışma aidatı ödeyerek yararlanmanın Anayasal bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.

⁸ RG., T. 03.03.2021, S. 31412. Kararın tam metni için bkz. Erişim Tarihi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>.

tarihinden sonra üye olanlar ise üyeliklerinin taraf işçi sendikasına işverene bildirildiği tarihten itibaren yararlanır” denilerek yararlanmada imza tarihi esas alınmıştır. 6356 sayılı Kanun’un 39/4. maddesinde; “...Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma, talep tarihinden geçerlidir” denilmektedir. Söz konusu iki maddenin birbirine paralel olmaması doktrinde, sendikaya üye olanlar ile dayanışma aidatı ödeyenler arasında yararlanma yönünden eşitliğin olmaması bakımından eleştirilmiştir (Çelik vd., 2023, s. 725; Özkaraca ve Özkan-Koç, 2021, s. 15)⁹.

6356 sayılı Kanun madde 39/4’te yer alan imza tarihinden önceki taleplerin imza tarihinden itibaren hüküm doğuracağına ilişkin son cümlenin işçilerin dilediği sendikaya üye olma veya olmamasını etkilediği ve bu nedenle söz konusu düzenlemenin iptalinin gerektiği yönündeki itiraz sonucunda Anayasa Mahkemesi ilgili hükmü, Anayasa’nın 13 51 ve 53. maddeleri çerçevesinde incelemiştir.

Söz konusu itirazda, iptali istenen hüküm nedeniyle sözleşmenin imzalanmasından önce taraf işçi sendikası üyesi olanların geriye dönük olarak toplu iş sözleşmesinden yürürlük başlangıcı itibari ile yararlanabileceğinin mümkün kılındığı ancak dayanışma aidatı ile yararlananların ise geriye dönük olarak sözleşmeden yararlanmayacakları, bunun ise olumsuz sendika hakkını sınırladığı belirtilmiştir. Yine aynı itirazda, iptali istenilen hükümde toplu iş sözleşmesinden yürürlük başlangıcından itibaren yararlanmak için taraf işçi sendikasına üye olmanın zorunlu kılındığı belirtilmiştir.

Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan incelemede; iptali istenilen hükmün, sendika ve toplu iş sözleşmesi hakkına bir sınırlama getirip getirmediği ve bu hükmün Anayasa’nın 13. maddesi ile 51/2. maddesine aykırı olup olmadığı değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda ise; hükümde yer alan bahsi geçen sınırlamanın demokratik anlamda çoğulculuğa aykırı olduğu, sendikalar arasında haksız bir rekabet ortamına ve güçlü sendikacılığın baskın bir rolde olmasına neden olabileceği, bu durumun da dayanışma aidatı ödeyenlerin toplu iş sözleşmesinden yararlanmasını engelleyebileceği görüşüyle söz konusu maddenin Anayasa madde 13 51. ve 53’e aykırılık teşkil ettiği kanaatine varılmış ve ilgili hükmün oyçokluğu ile iptaline karar verilmiştir.

Bu karara karşı oy kullanan iki üye ise; toplu iş sözleşmesi sürecinin en başında sendika üyesi olan ve tüm bu masraf ve zorluklara katlanan üyeler ile hiçbir masraf ve zorluğa katlanmadan dayanışma aidatı ile sözleşmeden yararlanmak isteyen işçiler

⁹ Bu yazarlar, yararlanmanın yürürlük başlangıcına götürülmemesinin işçiyi taraf işçi sendikasına üye olmaya zorlayacağı görüşündedirler.

arasında adalet ve eşitliğin sağlanması gerektiğini, aksi halde sendikaya üye olmanın bir öneminin kalmayacağını ve bu durumun sendikaları güçsüzleştireceğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca karşı görüşte, dayanışma aidatı ile yararlanmanın geçmişe yürütmesi ile geriye dönük aidat ödeme külfetinin işçi açısından oluşabileceği belirtilmiştir. Buna ek olarak karşı oy yazısında, taraf sendika üyesi işçiler bakımından toplu iş sözleşmesinden yararlanma anının başlangıcının Kanun gereğince işverene bildirim ile başlamasına rağmen dayanışma aidatı ödeyerek yararlananlar için bu başlangıcın geçmişe etkili olarak yürütülmesinin taraf sendika üyeleri ile dayanışma aidatı ödeyenler arasında adil olmayan sonuçlar ortaya çıkaracağından bahsedilerek ilgili hükmün Anayasa'ya aykırı olmadığı kanaati belirtilmiştir. Dayanışma aidatı ile yararlananlara ilişkin düzenlemelerin geriye dönük olması, sendikaya üye olanlar ile dayanışma aidatı ödeyenler arasında haksız sonuçlara yol açmaktadır.

2.3.2. Anayasa Mahkemesi İptal Kararının Değerlendirilmesi ve Uygulamadaki Sorunlar

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararında; taraf sendika üyesi olan işçiler ile dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden geriye dönük olarak yararlanmak isteyen işçiler arasında eşitliğin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir (Özkaraca ve Özkan-Koç, 2021, s. 20). Söz konusu iptal kararında; güçlü sendikacılığın ve taraf işçi sendikası olmanın yaratabileceği rekabet ortamının ortadan kaldırılması ve bu şekilde işçiler arasında dengenin sağlanması amaçlanmaktadır (Özkaraca ve Özkan-Koç, 2021, s. 20).

Anayasa Mahkemesi iptal kararının gerekçesinin bir bölümünde; “...*Taraf sendikanın üyesi olmayıp dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanmak isteyen işçilerin imza tarihinden önceki talepleri itiraz konusu kural uyarınca imza tarihi itibarıyla hüküm doğuracaktır. Bu itibarla toplu görüşme ve pazarlık sürecinde toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işyerinde çalışan, süresinde talepte bulunan ve dayanışma aidatı ödeyen, taraf sendika üyesi olmayan işçilerin toplu iş sözleşmesinde yer alan ve toplu görüşme ve pazarlık süreçleri nedeniyle geçmişe yönelik parasal haklar bahşeden hükümlerden yararlanmaları mümkün olmayacaktır. Bu sonuçla karşılaşmak istemeyen işçilerin ise toplu iş sözleşmesi öncesinde taraf sendikaya üye olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla kural hem olumsuz sendika hakkını hem de toplu iş sözleşmesi hakkını sınırlamaktadır. 17. Anayasa'nın 13. maddesinde “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”* denilmiştir. Buna göre sendika hakkı ile toplu iş sözleşmesi hakkına getirilen

sınırlamanın Anayasa’da öngörülen sınırlama sebebine, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine uygun olması gerekir.” denilerek dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanmak isteyenlerin bu yararlanmalarının imza tarihinden itibaren geçerli olmasının yani yararlanmanın yürürlük tarihinden itibaren başlamamasının, taraf işçi sendikasına üye olanlar ile dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlananlar arasında yararlanma açısından ayırım yaratıldığı belirtilmiştir. Başka bir deyişle Anayasa Mahkemesi’nin değerlendirilmelerinde; taraf işçi sendikasına üye olanlar ile dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanmak isteyenler arasında sözleşmeden yararlanabilme açısından eşitliğin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu eşitliğin, dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlananlar lehine bozulmasının kollektif sendika özgürlüğüne, taraf işçi sendikası üyelerine lehine bozulmasının ise olumsuz sendika özgürlüğü ile istediği sendikaya üye olarak kaydolması bakımından olumlu sendika özgürlüğüne aykırı olabileceği belirtilmiştir (Ekmekçi, 2023, s. 55-56; Ekmekçi ve Yiğit, 2024, s. 300; Kandemir, 2013, s. 168; Özkara ve Özkan-Koç, 2021, s. 22). Ancak, Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararının ve bu kararı dayandırdığı gerekçelerin bu konudaki tartışmaları sona erdirmeyeceği görünmektedir.

Anayasa Mahkemesi’nin kararı sonucunda 6356 sayılı Kanun’un 39. maddesi; *“Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olup da ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmeleri, toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Bunun için işçi sendikasının onayı aranmaz. Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma, talep tarihinden geçerlidir.”* şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme, 2822 sayılı Kanun madde 9/3 ile benzer şekildedir. Bu durum ise, 2822 sayılı Kanun dönemindeki birtakım tartışmaların yeniden gündeme gelebileceğini göstermektedir (Ekmekçi ve Yiğit, 2023, s. 165; Ekmekçi, 2023, s. 55-56). Uygulamada özellikle taraf işçi sendikası üyeleri açısından adil olmayan sonuçların ortaya çıkabileceği de kararın karşı oy yazısında açıkça belirtilmiştir. Bizim kanaatimiz, aynı şekilde 2822 sayılı Kanun dönemindeki gibi, sözleşme imzalanmadan önce dayanışma talebinde bulunanların yararlanmalarının, yürürlük başlangıcından değil de talep tarihinden itibaren gerçekleşebileceği yönündedir (Ekmekçi ve Yiğit, 2023, s. 170). Bunun nedeni ise 6356 sayılı Kanun madde 39/4 hükmünde yer alan *“Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olup da ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmeleri, toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine*

bağlıdır.” şeklindeki bölümün halen geçerliliğini muhafaza etmesidir. Zira, toplu iş sözleşmesinin imzalanmasını takiben bulunulan yararlanma talebiyle, toplu bir şekilde dayanışma aidatı ödeyerek ve geriye dönük bir şekilde sözleşmenin yürürlük başlangıcından sonra yararlanmanın mümkün olmadığı da açıktır (Gürsel, 2023, s. 50; Kandemir, 2023, s. 85; Soyer, 2022, s. 98). Bu nedenle dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanmanın, taraf işçi sendikası üyelerinin yararlanmasından daha ayrıcalıklı olmaması, sendikal özgürlük ile sendikaların güvenliği arasındaki dengenin bozulmamasının sağlanması gerekmektedir (Bulun-Tokkaş, 2020, s. 104; Soyer, 2022, s. 98-99). Özetle, dayanışma aidatı ödeyenler ile taraf işçi sendikası üyeleri arasındaki toplu iş sözleşmesinin geriye yürümediği hallerde var olan eşitliğin, toplu iş sözleşmesinin geriye yürüdüğü hallerde de 6356 sayılı Kanun’da bulunan yararlanma gibi olması gerekmektedir (Bulun-Tokkaş, 2020, s. 104; Soyer, 2022, s. 98-99). Fakat pek tabidir ki 6356 sayılı Kanun’da yer alan taraf işçi sendikası üyelerinin toplu iş sözleşmesinin imza tarihinde işçi sendikasına üye olması ile sözleşmeden yürürlükten itibaren yararlanacağına dair düzenlemenin, imza tarihinde dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanma talebi bakımından uygulanmaması gerektiği düşüncesindedir. Toplu iş sözleşmesinin imzalandığı tarihte dayanışma aidatı ödemeye ilişkin talebin, yürürlük başlangıcından başlamak suretiyle yararlanma için yeterli görülmemesi gerekmektedir (Bulun-Tokkaş, 2020, s. 100; Soyer, 2022, s. 101). Zira, bu durumun aksi hem sendikal özgürlükler hem de sendika güvenliği açısından korunması gereken dengeyi bozacaktır (Akçaylı, 1966, s. 70; Çelik vd., 2023, s. 725). Konuya ilişkin olarak *Göktaş*; meselenin kolektif sendika özgürlüğü açısından değerlendirilmesi gerektiğini, Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararından sonra dahi talep tarihine bağlılık doğrultusunda hareket edilmesi gerektiği, bu nedenle de talep tarihinden önceki dönemi kapsayacak bir yararlanmanın mümkün olmadığı görüşündedir (Göktaş, 2023, s. 100).

Ayrıca, dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanabilmenin ön şartı, toplu iş sözleşmesine taraf bir sendikanın bulunmasıdır (Bacık-Sarıkaya, 2024, s. 60; Sevim, 2023, s. 80). Sendikanın bir toplu iş sözleşmesine taraf olabilmesi ise, sözleşme yapılmak istenilen işyerinde yetki belgesinin alınması ile mümkündür. Zira kesin yetki belgesi alınmadan önce Bakanlık tarafından sendika lehine verilen olumlu yetki tespit yazısına ilgililerce itiraz edilebilmektedir. Toplu iş sözleşmesine konu edinilen bir işyerinde/işletmede sona ermiş sözleşme var ise ve yeni dönem için toplu iş sözleşmesi henüz imzalanmamış hatta yetki belgesi alınmamışsa, bu süreçlerden önce (eski toplu iş sözleşmesi biter bitmez) işçiler tarafından verilen dayanışma dilekçelerinin akıbetinin ne olacağı açık değildir. Yani, Anayasa Mahkemesi kararına göre yeni imzalanacak olan toplu iş sözleşmesinin yürürlük başlangıcına etkisinin ne olacağının veya başka bir deyişle henüz toplu iş sözleşmesinin tarafını oluşturacak sendikanın belirginleşmediği (sendikanın yetkisinin kesinleşmediği) durumlarda, yetki

belgesinden önce verilen dayanışma dilekçelerinin akıbeti Anayasa Mahkemesi kararı ve gerekçesi uyarınca ileride imzalanacak toplu iş sözleşmesinin yürürlük başlangıcından mı yoksa 6356 sayılı Kanun 39/4. maddenin (yeni hali) son cümlesi uyarınca talep tarihinden itibaren mi ya da sendika tarafından kesin yetki belgesinin alındığı tarihten itibaren mi geçerli olacağı halen belirsizdir. Yani, toplu iş sözleşmesinin yürürlük başlangıcı ile imza tarihi arasında dayanışma dilekçesi verilmesi halinde, ortada henüz imzalanmış bir toplu iş sözleşmesi olmadığından talep tarihinden veya yürürlük başlangıç tarihinden itibaren sözleşmeden yararlanma durumu da oluşmayacaktır. Özetle, bu durumda işçinin ancak toplu iş sözleşmesinin hukuken ortaya çıktığı tarihten itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanması gerekecektir¹⁰.

Öğretideki çoğu görüş ise, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı sonrasında, dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyenlerin, imza tarihi ile yürürlük tarihi arasındaki haklardan yararlanabileceği yönündedir (Ekmekçi ve Yiğit, 2023, s. 56; Elbir, 2021, s. 193; Karabacak ve Yıldız, 2021, s. 285; Özkaraca ve Özkan- Koç, 2021, s. 23; Yamakoğlu ve Arslan-Durmuş, 2021, s. 597). Karabacak ve Yıldız (2021, s. 285-286); Yargıtay'ın talepten itibaren yararlanmayı kabul ettiği kararlarının uygulamasının, iptal kararı sonrasında mümkün olmadığı görüşündedirler. Yamakoğlu ve Arslan-Durmuş (2021, s. 598) ise, Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçelerinin bağlayıcı olmadığı ancak hukuk devletinin bir gereği olarak yargı organlarının iptal gerekçeleri ile bağlı olduğu ve mevzuat değişikliğine gidilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aynı doğrultuda diğer bir görüş ise, meselenin iptal gerekçelerine göre yargı kararlarıyla şekilleneceği yönündedir (Elbir, 2021, s. 190).

Tüm bunlara ilaveten 6356 sayılı Kanunda yer alan “taraf sendika” sıfatının kazanılma anının, dayanışma aidatı ile yararlanma talep edenlere etkisinin nasıl olacağı da uygulamada çözümlenmiş görünmemektedir. Çünkü yararlanma, ancak bir toplu iş sözleşmesinin mevcudiyeti ile mümkündür. Toplu iş sözleşmesinin mevcudiyeti ise, toplu iş sözleşmesi imzalanacak işyerinde/işletmede yeterli çoğunluğu sağlayarak yetki belgesi almış bir işçi sendikasının bulunması ile mümkündür. Örneğin, rakip iki sendika arasında yetki mücadelesinin var olması ve işyerinde/işletmede bulunan toplu iş sözleşmesi sona erer ermez dayanışma dilekçesinin verilmesi halinde, yetkinin akıbetine göre bu dilekçelerin hukuki durumuna dair belirsizlik bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi iptal kararında gerekçe olarak sadece sendikal özgürlüklere yer verilmiş ancak uygulamadaki esas sorunlara değinilmemiştir. Bu nedenle söz konusu iptal kararının uygulamaya yönelik çözümler ile değerlendirilmesi, müzakeresi devam

¹⁰ Y9HD, T. 16.4.1985,2154/4167, Kamu- İş, TÜHİS, Türk Kamu- Sen, İş Kanunu ile İlgili Yargıtay Kararları, C.1, (İstanbul 1989): s.473; Yargıtay aynı kararında dayanışma talebinin geriye yürüyemeyeceğini zira başka bir sözleşmenin ortaya çıkma ihtimalinin var olduğunu belirtmiştir.

eden bir toplu iş sözleşmesinden yararlanma tarihinin ancak toplu iş sözleşmesinin imzalanacağı tarih olarak anlaşılması gerekmektedir.

SONUÇ

Toplu iş sözleşmesinden yararlanma konusunda esas olan, sözleşme yapılacak işyerinde çalışmakta olan ve o sözleşmenin tarafı bulunan sendika üyesi işçilerin yararlanabilmesidir. Ancak sendikal özgürlük açısından taraf sendika üyesi olanlar dışındakilerin de toplu iş sözleşmesinden yararlanması önemlidir. Bu nedenle, 6356 sayılı Kanun'da yer alan dayanışma aidatı ödemek suretiyle sözleşmeden yararlanmanın etkin bir şekilde uygulama alanı bulması gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararında 6356 sayılı Kanun'da yer alan dayanışma aidatına dair hükmün işçiler arasında eşitliği bozduğu öne sürülmüştür. Bu nedenle de işçileri sendika üyeliğine zorlayacak tarzdaki 6356 sayılı Kanun'un 39. maddesinin 4. fıkrasındaki; *"İmza tarihinden önceki talepler imza tarihi itibarıyla hüküm doğurur."* hükmün, Anayasa madde 13.,51. ve 53'e aykırı olduğu kanaatine varılmış ve ilgili hükmün oyçokluğu ile iptaline karar verilmiştir. Söz konusu hükmün, ilgili maddeden çıkarılması sonucunda ortaya çıkan madde ise, 2822 sayılı Kanun'da bulunan düzenlemeye yakın olup, 2822 sayılı Kanun dönemindeki çözülemeyen tartışmaların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu durum ise, toplu iş sözleşmesinden yararlanmanın yürürlük başlangıcına götürülmesiyle yararlanmanın sözleşmenin hangi aşamasında olması gerektiği, dayanışma aidatı miktarının toplu olarak mı ödeneceği sorularının cevabını karşılamış nitelikte değildir. Yine, dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlananların Anayasa Mahkemesi iptal kararı ile sözleşmenin yürürlük başlangıcından itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanmaları halinde, sendikaya başından beri üye olanlar arasında çalışma barışı ve huzurunu bozucu bir etkisi olabileceği de muhtemeldir. Bu nedenle öncelikli olarak, uygulamanın hem sendikal özgürlükleri koruyucu nitelikte hem de sendika güvenliğini koruyacak bir nitelikte olması gerekmektedir. Sendika üyesi olanlar ile olmayanlar arasındaki dengenin korunmaya çalışıldığı Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının uygulamada ve teoride isabetli olmadığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçaylı, N. (1996). Dayanışma Aidatı. Çınar Matbaası.
- Aktay, A. N. (2015). Toplu İş Hukuku. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktay, A. N., Arıcı, K. ve Senyen-Kaplan, T. E. (2013). İş Hukuku (Yenilenmiş 6. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akyiğit, E. (2020). Toplu İş Hukuku (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Andaç, F. (1989). Dayanışma Aidatının Türk Sendikal Faaliyetleri İçindeki Yeri ve Önemi. EÜSBE Dergisi, 3, 47-58.
- Bal, G. (2024). Toplu İş Hukukunda Yetki Tespiti (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Baskan, E. (2021). Toplu İş Sözleşmesinin Geriye Etkisinden Yararlanma ve Konuya İlişkin Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarihli İptal Kararının Değerlendirilmesi. Necmettin Erbakan Hukuk Kongresi.
- Berki, N. (1978). Dayanışma Aidatı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(4), 447- 455.
- Bosna, B. (2022). Türk Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (1. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Canbolat, T. (1998). Toplu İş Sözleşmesinin Kişiler Bakımından Uygulama Alanı. Marmara Üniversitesi.
- Canıklıoğlu, N. (2006). Henüz İmzalanmamış Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Yararlanma Talebi Talebin Geçersizliği. Sicil İş Hukuku Dergisi, 2 122-128.
- Çelik, N. (1986). Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma. TÜHİS Dergisi, 10(1), 3-12.
- Çelik, N., Canıklıoğlu, N., Canbolat, T. ve Özkaraca, E. (2023). İş Hukuku Dersleri (36. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ekmekçi, Ö. (1996). Toplu İş Sözleşmesiyle Düzenleme Yetkisi. İstanbul: Banksis Yayınları.
- Ekmekçi, Ö. (2023). Anayasa Mahkemesi'nin İptal Kararından Sonra- Yeni Yargı Kararları Çerçevesinde Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Yürürlük Tarihinden İtibaren Yararlanma. Sicil İş Hukuku Dergisi, 2(50), 43-73.
- Ekmekçi, Ö. ve Yiğit, E. (2023). Anayasa Mahkemesi'nin İptal Kararından Sonra- Yeni Yargı Kararları Çerçevesinde Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Yürürlük Tarihinden İtibaren Yararlanma. Sicil İş Hukuku Dergisi, 2(50), 43-73.
- Ekmekçi, Ö. ve Yiğit, E. (2024). Toplu İş Hukuku Dersleri (6. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Elbir, N. (2021). Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödemek Suretiyle Yararlanma: Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarihli ve 57/83 Sayılı Kararı Işığında Bir İnceleme. Terazi Hukuk Dergisi, 16(182), 1937-1947.
- Gerek, N. (2009). Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma.

- Sicil İş Hukuku Dergisi, 16, 137-145.
- Göktaş, S. (2023). Türk Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinin Kişi Bakımından Uygulanma Alanı (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gürsel, İ. (2023). Toplu İş Sözleşmesinin Zaman Bakımından Uygulanması (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kandemir, M. (2013). Toplu İş Sözleşmesinin Uygulama Alanı. Çalışma ve Toplum Dergisi, 4(39), 167-214.
- Karabacak, E. ve Yıldız, M. E. (2021). Dayanışma Aidatı ile Yararlanmanın Başlangıcına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararının Düşündürdükleri. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(4), 271-299.
- Karademir, A. (2023). Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kılıçoğlu, M. (2019). 6356 sayılı Sendikalar Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Yorumu. Ankara: Bilge Yayınevi
- Kılıçoğlu, M. ve Tüfek, Ö. F. (2023). Toplu İş Hukukundan Doğan Davalar ve Çözüm Yolları. İstanbul: Platon Hukuk Yayınları.
- Kutal, M. (1997). Sosyal Hukuk ve Uygulaması- Dayanışma Ödentisi ile Toplu Sözleşmeden Yararlanan İşçilerle İlgili Bazı Sorunlar. İktisat ve Maliye Dergisi, 231-237.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Baysal, U. (2019). İş Hukuku (3. Baskı). Ankara: Lykeion Yayınları.
- Oğuzman, M. K. (1984). Hukuki Yönden İşçi-İşveren İlişkileri. Fakülteler Matbaası.
- Özkaraca, E. (2014). Toplu İş Sözleşmesinin Geriye Etkisi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Özkaraca, E. ve Koç-Özkan, D. S. (2021). Anayasa Mahkemesi'nin İptal Kararı Sonrası Geçmişe Etkili Yürürlüğe Konan Toplu İş Sözleşmelerinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Yararlanma. Sicil İş Hukuku Dergisi, 2(46), 11-27.
- Reisoğlu, S. (1986). 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi. Ayyıldız Matbaası.
- Sarıkaya-Bacık, Ö. (2024). Türk İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (1. Baskı). İstanbul: Aristo Yayınevi.
- Sevim, Ö. (2023). Türk İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesi Yetkisinin Düşmesi (1. Baskı). Ankara: LYKEION Yayınları.
- Soyer, P. M. (2022). Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Geçmişe Dönük Yararlanma- Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine Düşünceler. Çalışma ve Toplum Dergisi, 1, 93-105.
- Subaşı, İ. (2009). Sendikalı Olmayan veya Taraf Sendika Üyesi Olmayan İşçilerin Toplu İş Sözleşmelerinden Yararlanması. Sicil İş Hukuku Dergisi, 14, 172-207.
- Sur, M. (2022). İş Hukuku Toplu İlişkiler. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sümer, H. H. (2022). İş Hukuku Uygulamaları. Ankara.

- Süzek, S. (2021). İş Hukuku (Yenilenmiş 18. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Şahlanan, F. (2020). Toplu İş Hukuku: Sendikalar.
- Tokkaş-Bulun, S. (2020). Toplu İş Hukukunda Yetki Tespiti (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tuncay, A. C. (1975). İşçi Sendikası Üyeliğinin Kazanılması ve Sona Ermesi. Fakülteler Matbaası.
- Tuncay, A. C., Savaş- Kutsal, B. ve Bozkurt- Gümrükçüoğlu, Y. (2023). Toplu İş Hukuku.
- Tunçomağ, K. (2022). İş Hukukunun Esasları. İstanbul: Beta Yayınları.
- Urhaoğlu, i. ve Köken, H. T. (2023). Şemalarla Bireysel İş Hukuku (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Vischer, F. ve Albrecht, A. C. (2006). Der Arbeitsvertrag, Art. 356-360f OR Kommentar zum schweizerischen Zivilrecht, Obligationenrecht, Kommentar zur 1. Und 2. Abteilung (Art.1-529 OR), Vierte Völlig Neu Bearbeitete Auflage.
- Yamakoğlu, E. ve Arslan-Durmuş, S. (2021). Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma (Anayasa Mahkemesi'nin 30.12.2020 Tarih ve 57/83 Sayılı İptal Kararı Sonrası). Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 18(70), 596-605.
- Yaman, E. (2023). Toplu İş Uyuşmazlıklarında Barışçı Çözüm Yolları. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yıldız, G. B. (2021). Türk Toplu İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma. Ankara.
- Yılmaz, İ. H. (2021). Toplu İş Sözleşmesinden Dayanışma Aidatı Ödeyerek Yararlanmanın Başlangıcı-Anayasa Mahkemesi Kararının Düşündürdükleri. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 12(47), 375-390.
- Yılmaz-Erener, E. (2023). İşyerinin Devrinin Toplu İş Sözleşmelerine Etkisi. Ankara: Adalet Yayınevi..

FEMİNİST SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN KADIN İŞÇİLERİN İŞ VE AİLE YAŞAMLARINA İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA: MANİSA ÖRNEğİ

Güler DOYMAZ

Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü
doymazguler@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6816-8764

Kasım KARATAŞ

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü
kasim0607@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4817-9981

Başvuru Tarihi: 01/07/2024

Kabul Tarihi: 10/09/2024

DOI: 10.21441/sosyalguvence.1508437

Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: DOYMAZ, G., KARATAŞ, K. (2024), Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Kadın İşçilerin İş ve Aile Yaşamlarına İlişkin Bir Nitel Araştırma: Manisa Örneği, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 26, s. 1458-1485. doi: 10.21441/sosyalguvence.1508437

ÖZ

Çalışmanın amacı; evli işçi kadınların iş ve sosyal yaşam deneyimlerini ortaya koymak, bu deneyimlerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden nasıl etkilendiğine ilişkin derin bir anlayış kazanılmasını sağlamak ve kadın işçilerin endüstriyel sosyal hizmet gereksinimlerini feminist sosyal hizmet bakış açısıyla çözümlenektir. Kadınların ortak deneyimlerine ilişkin derin bir anlayış kazanabilmek için nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren fabrikalarda işçi olarak çalışan, evli, 18-65 yaş aralığındaki 24 kadın ile yürütülmüştür. Araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veri toplanmış, elde edilen veriler deşifre edilerek MAXQDA Plus 2020 paket programı ile çözümlenmiştir. Araştırmada tümevarımsal tematik çözümlenme tekniği kullanılmıştır. Toplumsal yaşamdaki eşitsiz cinsiyet ilişkilerinin fabrikalara da yansıdığı, fabrika içindeki eşitsiz ilişkiler nedeniyle kadın işçilerin dezavantajlı olduğu ortaya konmuştur. Kadın işçilerin ücretli bir işte çalışmaları ekonomik ve psiko-sosyal yönden bir parça özgürlük sağlarken eşitsiz rol ve sorumluluklar nedeniyle ikincil konumlarının buldukları yerler üzerinden genişlediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kadın işçi, Toplumsal cinsiyet, Sosyal hizmet, Endüstriyel sosyal hizmet, Feminist sosyal hizmet.

A QUALITATIVE RESEARCH ON WORK AND FAMILY LIVES OF WOMEN WORKERS FROM THE PERSPECTIVE OF FEMINIST SOCIAL WORK: THE MANISA EXAMPLE

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal the work and social life experiences of married worker women, to provide a deep understanding of how these experiences are affected by traditional gender roles, and to analyze the industrial social service needs from a feminist perspective. In order to gain a deep understanding of women's common experiences, the phenomenological approach and purposeful sampling method, which are qualitative research methods, were used. It was conducted with 24 married women between the ages of 18-65, who work as workers in factories operating in Manisa Organized Industrial Zone. In the research, data was collected with a semi-structured interview form, and the obtained data was deciphered and analyzed with the MAXQDA Plus 2020 package program. Inductive thematic analysis technique was used in the research. It has been revealed that unequal gender relations in social life are also reflected in factories, and female workers are disadvantaged due to unequal relations within the factory. While working in a paid job provides some economic and psycho-social freedom for female workers, it has been revealed that their secondary positions have expanded over different spaces due to unequal roles and responsibilities.

Keywords: Female worker, Gender, Social work, Industrial social work, Feminist social work.

GİRİŞ

Sanayileşme ile ortaya çıkan kamusal-özel alan ayrımı, ücretli çalışmada ve ücretsiz ev içi emek vermede toplumsal cinsiyet rolleri ile belirlenmektedir. Bu ayrım; erkeği daha çok gelir getirici üretime yönlendirirken; kadını özel alanda hizmet ağırlıklı ve bakım yükünü üstlenmeye konumlandırmıştır. Buna karşın kadınların iş yaşamına katılımları artmaya başlamış, bununla birlikte işyerlerinde karşılaştıkları sorunların görünürlüğü de artmıştır. Ücretli işte çalışan her bireyin yaşadığı veya yaşaması olası sorunlara, kadınların cinsiyet temelli sorunlarını da eklemek gerekir. Bu sorunların temelinde ise eşitsiz cinsiyet ilişkileri yatmaktadır. Fabrika işçisi kadınların konumlarını ortaya koymak için, tüm bunlarla birlikte fabrikaların kendine özgü çalışma biçimi ve ortamına da bakmak gerekir. Dolayısıyla fabrika işçisi kadınların iş ve sosyal yaşamdaki konumlarını anlayabilmek için ataerkil kapitalizmin neden olduğu yapısal sorunları çözmek gerekmektedir. Bu noktada feminist sosyal hizmet yaklaşımının toplumsal cinsiyet rolleri çözümlenmesi ve endüstriyel sosyal hizmet alanının fabrikada çalışma koşullarına yönelik çözümlenmesi; kadın işçilerin deneyimlerini ortaya koyma noktasında bütüncül bir bakış sağlamaktadır. Araştırmada; Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde işçi olarak çalışan evli kadınların iş ve sosyal yaşam deneyimlerinin ataerkil ve kapitalist ilişkiler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmış, çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır.

Kapitalist Ataerki Bağlamında Kadın İşçilerin İş ve Ev Yaşamı

Kamusal alanla özel alanının birbirinden iyice ayrışması, ev içi emeğin karşılıksızlığı, bu emeğin değersiz addedilmesi ve daha az masraflı oluşu; kadınları ev işini ücretsiz yapmaya itmiştir (Çakır, 2008). “Ev kadını” olarak konumlandırılan kadının ulusal istatistiklere dahil edilmemesi ve üretken kabul edilmemesi nedeniyle kapitalizm, cinsiyetçiliği kurumsallaştırarak, cinsiyetçiliğin çerçevesini belirlemiştir (Wallerstein, 2015). Ataerkilliğin; kapitalizmden etkilenmemiş bir tanımını yapmak mümkündür. Ancak kapitalizmin maddi temeliyle birleşmiş ve dönüşmüş haliyle ataerkillik, kapitalizmden tamamen ayrılamaz (Acar Savran, 2013). Dolayısıyla; kadın emeğinin kontrol edilebilir olmasının iki temel nedeninin; özel-kamusal alan ayrımı ve ekonomik sistemin geliştirdiği geniş çaplı üretim şekilleri olduğunu söylemek olanaklıdır (Hartmann, 1976). Kadın emeğinin kontrol edilebilirliği özellikle Sanayi Devrimi'nin ardından üretim sistemleri üzerinden dolayısıyla ücretli bir işte çalışan kadınlar üzerinden de genişlemiştir.

Üretim sistemleri ve toplumsal yapı değişimleriyle, kadını özel alana hapseden ataerkil tahakküm, kamusal alana da yansımıştır. Kadının üretim sistemindeki yeri de ataerkil sistemin belirlediği ölçüde çerçevelenmiştir (Yaman Öztürk, & Dedeoğlu,

2010). Kapitalizm; geleneksel cinsiyet rol kalıplarını da kullanarak, kadınları iş yaşamına erkeklere göre daha dezavantajlı olarak dâhil etmiştir (Dedeoğlu, 2010). Dolayısıyla ataerki ve kapitalizm etkileşimi, özellikle kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çalışma yaşamına aktarılmasına neden olmuştur (Etiler, 2018). Bu eşitsizlik, ücretli bir işte çalışan kadının özel alandaki konumunun ve sorumluluklarının sürekliliği ile ataerki tarafından çerçevesizleştirilirken (Öztürk, 2010a); ataerki kapitalist sistem, kadın işgücünü geçici ve ikincil olarak görmüştür (Çitçi, 1982; Yaman Öztürk, & Dedeoğlu, 2010; Hız & Karataş, 2016; Özer, 2017). Kapitalizm ve ataerkinin, kadının konumunun ikincilliği ortak zemininde yükselmesiyle (Hartman, 1992); kadın emeğini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına da olanak tanımıştır. Savaş dönemleri gibi kadın emeğinin zorunlu olduğu zamanlarda, kadınların ücretli üretimde yer alması desteklenirken, ekonomik kriz gibi nedenlerden ötürü işten çıkarılmalar olduğunda kadın “sıcak yuva”sına döner. Kadını sıcak ve korunaklı yuvasına döndüren bakım emeği ve ev içi emek, özel alana ilişkin gibi görünse de aslında sosyoekonomik politikaların sonucudur. “Bir zamanlar kişisel mahremiyet içinde gizlenen şeyler en az uluslar arasındaki görüşmeler kadar politiktir. Çünkü tüm bu konular iktidar ilişkileri tarafından şekillendirilmekte ve artık mutfak ve yatak odaları da politik değişime ihtiyaç duymaktadır” (Phillips, 1995).

Ayrıca ataerki kapitalist sistem, kadınları ayrıca özel alan sorumluluklarını devam ettirmeleri noktasında da yönlendirmiştir (Öztürk, 2010a). Kadınların işgücü piyasasındaki ikincil konumları güçlendirilirken, ataerki ve kapitalizm arasında da uzlaşma sağlanmıştır (Toksöz, 2015). Ataerki ve kapitalizm arasındaki uzlaşmada kadının; yeniden üretim emeği, ev içi emek ve bakım vermeye yönelik ataerki sistemin kadına yüklediği sorumluluklar işlevsel bir noktada durmaktadır.

Kadın işçiler özelinde ise ataerki kapitalizm kısıtacısı; ataerkinin kadını ikincil bir konumda tutması nedeniyle cinsiyetleri, kapitalist bir sistem içinde çalışmalarını nedeniyle kapitalizm tarafından şekillendirilen bir sistem içinde yer almalarından kaynaklanır. Bu noktada ataerki kapitalizmin kadın işçilerin emek verme biçimini kamusal ve özel alanda nasıl belirlediği noktası, araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Bu yüzden kadın işçilerin çalışma ve ev içi emek verme deneyimlerinin nasıllığının anlaşılabilmesi için özel ve kamusal alan sorumluluklarına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Fabrikaların diğer işyerinden farklı özellikleri vardır: Çalışma koşullarının üretim odaklı oluşu, zorlu fiziksel koşullar, işin tehlikeli yapısı, ücret politikaları, çalışma saatleri vb. Kadın işçilerin fabrikalarda yaşadıkları sorunlar, erkek işçilerin sorunlarından ya da farklı işlerde çalışan kadınlarınkinden çok da farklı değildir. Ancak bu deneyimlerle birlikte kadın olma deneyimi fabrikada çalışma koşulları ile birleşince

ataerkil kapitalizmin neden olduğu sorunları da deneyimlemek demektir. Yani kadın işçiler en özelden kapitalizmin ataerkil özellikleri ile baş etmek durumundadır.

İşçi kadınlar için çalışmak, genellikle para kazanma amacı taşır. İşçilik, kadınlara daha fazlasını vermediği gibi ev içinde veya dışında işin rutinliği de getirir. Dolayısıyla fabrikalar, iktidar, ücret politikaları ve barındırdığı eşitsizliklerle kendine özgü toplumsal cinsiyet rejimi olan bir yerdir (Connell, 1998). Kötü çalışma koşulları, niteliksiz işler, düşük ücret, işten çıkarılma, geleneksel cinsiyet rolleri kapsamında “kadın işi” olarak görülen işlerde istihdam edilmeleri, kadın işçiler için toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirmektedir (Öztürk, 2010). Fabrika ve atölyelerde çalışan kadınların uysal ve eli çabuk olması beklentisi ve evli kadınların bakım yükleri nedeniyle işe alımda tercih edilmemeleri yine bu eşitsizliği güçlendiren uygulamalardandır (Öztürk, 2010).

Kadın işçiler, iş piyasasına girdiklerinde ise ataerkinin kendisine yüklediği “doğal” sorumluluklardan sıyrılmazlar. Ev içi emek ve bakım emeği kadınlar için devam ettirilmesi gereken sorumluluklar olarak kalır. Öyle ki; Hochschild ve Machung’un “The Second Shift” adlı kitabında kadınların ev içi sorumluluklarını çalışma hayatları ile birlikte incelemiştir. Ev yaşamına neden ikinci vardiya dediklerini ise araştırmasında bir kadının evdeki sorumluluklarını vardiya olarak nitelendirilmesine karşı çıktığı halde; “işte görev başındasın, evde görev başındasın. Evde işlerin bitip işe gittiğinde yine görev başındasın” ifadesinden etkilenerek, sanayi hayatından ödünç aldığını ifade etmiştir (Hochschild & Machung, 2003). Bakım ve ev içi emeğin kadının doğal görevi olarak kabul edilmesi, iş yaşamında da mevcut düzene itaatini ve ataerkil düzenin devamlılığı sağlanmaktadır (Başterzi, 2015). Dolayısıyla kadın işçiler, bir yandan fabrikada çalışırken diğer yandan ataerkinin kendisine yüklediği bakım emeği ve ev içi emeği vermeye devam etmektedir. Bu bağlamda kadın işçilerin ataerkil kapitalizmin şekillendirdiği iş ve aile yaşamlarını feminist sosyal hizmetin eleştirel bakışıyla çözümlemek; kadın işçilerin emeğine, görünenin ötesinde bir analiz fırsatı vermektedir.

Kadın İşçilerin Deneyimlerini Endüstriyel Sosyal Hizmet Alanında Feminist Sosyal Hizmet Uygulamalarıyla Anlamak

Endüstriyel sosyal hizmet (ESH), işyerine, çalışanlara/işçilere, ailelerine ve topluma hizmet veren geniş kapsamlı bir uygulama alanıdır (Sehgal, 2010). İşçilerin gereksinimlerini karşılamada ve sorunlarını çözmede sosyal hizmet mesleğinin kullanılmasını ifade eder (Akabas, Kurzman, & Kolben, 1979; Straussner, 1990). ESH çalışma sistemi ve çalışma sisteminden kaynaklanan sorun ve gereksinimlerine yanıt veren bir alandır. Dolayısıyla ESH, “çalışanları, çalışanların ailelerini ve toplumu

kapsayan, çalışanların psiko-sosyal sağlığını artırarak hem çalışanlara hem de işyerlerine doğrudan ve dolaylı olarak yarar sağlamayı hedefleyen sosyal hizmet müdahalesinin işyeri ve çalışan temelinde uygulanmasıdır” (Googins & Godfrey, 1985).

Endüstriyel sosyal hizmet alanında karşılaşılan sorunlar, geleneksel müracaatçı sorunlarından farklı olmasa da bu sorunların çalışma ortamı ile kesişimi bakımından değişiklik gösterebilir (Malone & Reid, 1982). Genellikle işyerinden ve işyeri dışından kaynaklanan bu karmaşık sorunlar (Malone & Reid, 1983), sosyal hizmetin geniş tabanlı bilgi birikimi ile çözülebilir (Straussner, 1990). Kadın işçilere yönelik ESH uygulamaları işçi refahını sağlamaya yönelik sosyal hizmet uygulamalarından farklı olmasa da ataerkil iş dünyasında kadın işçilerin refahının artırılması ve yaşadığı sorunların çözülmesinde eşitsiz cinsiyet ilişkilerini de dikkate alarak tasarlanan ve uygulanan müdahaleler önemli bir yer tutar. Feminist sosyal hizmet uygulaması da bu alanda kadın işçilere özgü sorunların çözülmesinde işlevsel bir temel sağlar.

Feminist sosyal hizmet, kadınların deneyimlerinin çözümlenmesini temel alan, toplumdaki bağlantılara odaklanarak kadınlara özgü gereksinimlerin karşılanmasında sosyal hizmet mesleğinin kullanılmasıdır (Dominelli, 2002). Kadınların yaşadıkları sorunların temelinde yatan yapısal nedenlere odaklanır (Buz, 2009). Kadınların özel gereksinimlerine bütünsel bir yanıt vermek ve kadınlara yönelik farklı baskı biçimlerinin ortadan kaldırılması, bu uygulamanın ayrılmaz bir parçasıdır (Dominelli, 2002). Feminist sosyal hizmet, kadınlara özgü sorunlara yönelik bir müdahale planlarken, kadını “politik bir birey” olarak tanımlar ve mikro, mezzo, makro düzeyde müdahaleler sunar (Acar, 2001). Bu müdahaleler yoluyla cinsiyetçiliğin neden olduğu baskının etkilerini araştırmayı, ortadan kaldırmayı, dolayısıyla kadınların yaşamları, kişisel gelişimleri, büyüme kapasiteleri üzerinde daha fazla özgürlük ve öz kontrol sağlamayı amaçlar. Uzun erimde cinsiyetçiliğe bağlı baskıyı ortadan kaldırmayı hedefler (Dominelli, 2002; Payne, 1991).

Endüstriyel alanda feminist sosyal hizmet uygulaması, kadın işçiler özelinde iş-aile yaşam çatışmasını engelleyerek ve ortadan kaldırarak daha verimli olmalarını sağlar. Erkek işçilerle eşit ücret almaları konusunda hak savunuculuğu yapar. Fabrika yönetimi ile işçiler arasında bağlantı kurucu rolü üstlenerek, yaşanan sorunlara kalıcı çözümler üretilmesini destekler. Yaşanması olası sorunlara yönelik koruyucu-önleyici çalışmalar yapar. Kadın işçilerin farklı dezavantajlarının bir araya gelmesinin önüne geçerek kadın işçiler üzerindeki ataerkil tahakkümün ortadan kaldırılmasına yönelik mikro, mezzo, makro düzeyde uygulamalar planlar. Emeklilik, yeni işe başlama süreçlerinde kadın işçilere yönelik bilgilendirme ve hak savunuculuğu görevi üstlenirken, kadınlara özgü sağlık ve iş güvenliği sorunlarının önlenmesinde ve

çözülmesinde kilit rol oynar. Özel alan sorumluluklarının çalışma yaşamını etkilememesinde, ev içi emek ve bakım emeğinin eşit verilmesinde, işyerinde cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasında kadın - erkek işçiler ve fabrika yönetimi ile iş birliği içinde çalışmalar yapılmasını planlar ve uygular.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden (desenlerinden) fenomenoloji modeli kullanılmıştır. Kadınların ve kadın işçilerin çalışma yaşamlarına dair birçok araştırma olsa da “kadın işçiler” özelinde sosyal hizmet alanında yeterli araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, araştırmada, kadın deneyimi açısından fabrikada çalışmanın betimlemesinin daha iyi yapılabileceği düşünülmüştür. Fenomenoloji, birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamıdır (Creswell, 2015). Araştırmada, evli kadınların fabrikada çalışma deneyimi ve iş yaşamı ile özel alan etkileşimi fenomen olarak belirlenmiştir. Kadın işçilerin fabrikada çalışma ve sosyal yaşam deneyimlerinin ortak anlamını kavramak amacıyla fenomenolojik araştırma tasarımı kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı, evli işçi kadınların iş ve sosyal yaşam deneyimlerini ortaya koymak, bu deneyimlerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden nasıl etkilendiğine ilişkin daha derin bir anlayış kazanılmasını sağlamak ve kadın işçilerin endüstriyel sosyal hizmet gereksinimlerini feminist bakış açısıyla çözümlenektir. Araştırma, 18-65 yaş aralığındaki evli, Manisa Organize Sanayi Bölgesi’ndeki bir fabrikada halen çalışan işçi kadınlar ile yürütülmüştür. Araştırmada, araştırmanın amacına yönelik öznelerin örneklemeye dâhil edilmesine dayanan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler araştırmacı tarafından oluşturulmuş yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yüz yüze yapılmıştır. Görüşmeler, görüşmecilerin istekleri doğrultusunda görüşmecilerin evleri (kendilerini daha rahat hissettiklerini ifade etmişlerdir) veya hem Covid-19 pandemisi hem de bakım vermeleri gereken çocuklarına bakacak kimse olmaması sebebi ile çay bahçesi gibi açık alanlarda yapılmıştır. Görüşmelere üçüncü bir kişi dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla bazı görüşmeler, katılımcıların çocukları parkta oynarken yapılmıştır. Bu durumun kadın işçilerin bakım yükünü ve bakım emeği vermenin sürekliliğini ortaya koymasından dolayı önemli olduğu düşünülmektedir. Yapılan en kısa görüşme 1 saat 5 dakika, en uzun görüşme ise 2 saat 29 dakikadır. Yaklaşık 40 saatlik ses kaydı deşifre edilmiş; Times New Roman 1,5 satır aralığı ile 1.097 sayfalık yazılı veri elde edilmiştir.

Araştırmada tümevarımsal tematik çözümlenme tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesine, Strauss ve Corbin’in açık kodlama olarak tanımladığı süreç ile başlanarak katılımcı ifadeleri kodlanmıştır. Kategorilerin kendi alt

kategorileriyle (kod) ilişkilendirme süreci olarak tanımlanan kategorileri özellikler ve boyutlar düzeyinde birbirine bağlayan seçici kodlama aşamasına geçilmiştir. Daha sonra oluşturulan kategorilere göre veriler yeniden çözümlenmiştir. Veriler eksenele kodlamaya tabi tutularak üç ana tema elde edilmiştir. Çözümlemesi MAXQDA Plus 2020 paket programı ile yapılmıştır. Araştırmanın katılımcıları, çiçek ismi, katılımcının yaşı ve fabrikadaki çalışma yılı üzerinden betimlenerek kodlanmıştır. Örneğin bir katılımcıya rastgele Orkide ismi verilmiştir. 31 yaşındadır, 7 yıldır fabrikada çalışmaktadır. Katılımcı (Orkide, 31 yaş, 7 yıl) olarak kodlanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma verileri Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun alınan yazılı iznin (06.05.2021 tarih ve E-35853172-300-00001567099 sayılı yazı) ardından toplanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Sosyo-demografik Bulgular

Araştırmanın katılımcıları, 26-64 yaş aralığındaki evli kadınlardan oluşmaktadır. Fabrikada çalışma süreleri 1,5-25 yıl aralığında değişmektedir. Çocuk sayısı 0-3'tür. Katılımcılardan 7'si ilkokul, 2'si ortaokul, 13'ü lise, 2'si ön lisans mezunudur.

Tablo 1: Araştırmanın Katılımcıları

Katılımcılar	Yaş	Çocuk Sayısı	Eğitim Durumu	Gelir Durumunu Nasıl Değerlendiriyor	Evlenme Yaşı	Çalışılan Sektör	Fabrikada Çalışma Süresi	
1	Gül	40	2	İlkokul Mezunu	Dengeli	20	Beyaz eşya	23 yıl
2	Lale	45		İlkokul Mezunu	Dengeli	20	Plastik	3 yıl
3	Karanfil	43	2	Lise Mezunu	Dengeli	19	Metal	14 yıl
4	Zambak	42	2	İlkokul Mezunu	Gelirim giderimden az	20	Beyaz eşya	7 yıl
5	Kasımpatı	42	2	İlkokul Mezunu	Gelirim giderimden fazla	17	Beyaz Eşya	9 yıl
6	Nergis	40	2	Lise Mezunu	Dengeli	20	Beyaz eşya	18 yıl
7	Sümbül	64	0	İlkokul Mezunu	Gelirim giderimden fazla	23	Plastik enjeksiyon	25 yıl

Tablo 1 (Devamı): Araştırmanın Katılımcıları

Katılımcılar		Yaş	Çocuk Sayısı	Eğitim Durumu	Gelir Durumunu Nasıl Değerlendiriyor	Evlenme Yaşı	Çalışılan Sektör	Fabrikada Çalışma Süresi
8	Nilüfer	44	2	Lise Mezunu	Dengeli	29	Otomotiv	21 yıl
9	Menekşe	41	1	Lise Mezunu	Dengeli	20	Plastik üretimi	13 yıl
10	Leylak	27	1	Lise Mezunu	Dengeli	23	Beyaz eşya	7 Yıl
11	Papatya	40	1	Lise Mezunu	Dengeli	20	Otomotiv	16 yıl
12	Şebboy	32	1	Lise Mezunu	Dengeli	21	Otomotiv	9 yıl
13	Açelya	26	1	Lise Mezunu	Dengeli	22	Otomotiv	8 Yıl
14	Akasya	38	3	İlkokul Mezunu	Dengeli	17	Tekstil	2 yıl
15	Begonvil	45	2	İlkokul Mezunu	Gelirim giderimden az	20	Sünger Üretimi	1 yıl
16	Fesleğen	38	2	Lise Mezunu	Dengeli	26	Otomotiv	21 yıl
17	Kaktüs	34	2	Lise Mezunu	Dengeli	20	Elektrik/elektronik	1, 5 yıl
18	Orkide	31	1	Ortaokul Mezunu	Dengeli	23	Otomotiv	7 yıl
19	Gelincik	45	1	Lise Mezunu	Dengeli	40	Otomotiv	10 yıl
20	Hanımeli	34	2	Lise Mezunu	Dengeli	20	Otomotiv	13 yıl
21	Mimoza	29	1	Ön Lisans Mezunu	Dengeli	25	Otomotiv	7 yıl
22	Reyhan	46	2	Lise Mezunu	Gelirim giderimden fazla	20	Otomotiv	11 yıl
23	Sardunya	31	2	Ön Lisans Mezunu	Dengeli	23	Otomotiv	9, 5 yıl
24	Yasemin	40	2	Ortaokul Mezunu	Dengeli	18	Otomotiv	15 yıl

Bulgular ve Tartışma

Verilerin çözümlenmesi araştırmacı tarafından ses kayıtlarının deşifre edilmesi ile başlamıştır. Elde edilen veriler kodlanmıştır. Kodlar yeniden düzenlenerek birbiri ile iç içe geçen kodlar birleştirilmiş; birbiri ile ilişkili kodlar kategoriler altında toplanmıştır. Kategorilere göre veriler yeniden çözümlenmiş, kategoriler üç tema altında düzenlenmiştir. Tümevarımsal tematik çözümlenmenin sonucunda üç ana tema ve sekiz kategori oluşturulmuştur.

Araştırmada üç ana tema belirlenmiştir: “Özel Alanda Kadın İşçi Deneyimleri” teması altında kadın işçilerin gündelik yaşam pratiklerinin nasıl olduğuna değinilmiştir. “Üretim İlişkileri Temelinde Çalışma Yaşamı” teması altında kadın işçilerin fabrikada çalışma deneyimlerine yer verilmiştir. “Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Eşitsizliklere Çözüm: Endüstriyel Sosyal Hizmet” teması altında işçilerin, bir disiplin ve meslek olarak sosyal hizmet gereksinimlerine ver verilmiştir. Bu tema altında kadın işçilerin endüstriyel sosyal hizmete ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Özel Alanda Kadın İşçi Deneyimleri: “Fabrikada bi işin oluyo”

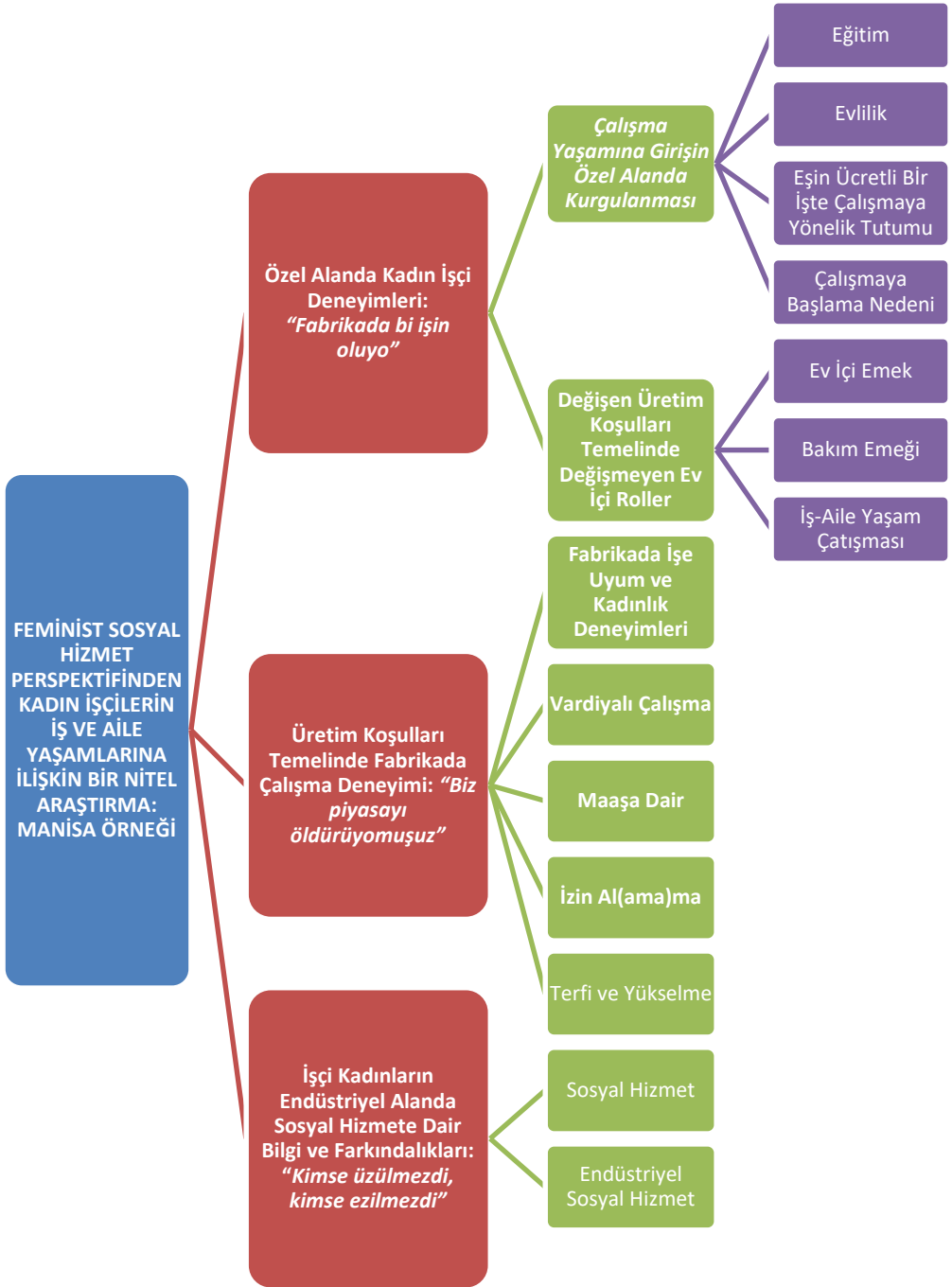
Özel Alanda Kadın İşçi Deneyimleri teması “Değişen Üretim Koşulları Temelinde Değişmeyen Ev İçi Roller” ve “Çalışma Yaşamına Girişin Özel Alanda Kurgulanması” olmak üzere iki kategori altında incelenmiştir: Bu tema altında kadın işçilerin özel alan deneyimleri, bu deneyimlerin iş yaşamını nasıl etkilediği, iş yaşamının bu deneyime nasıl etki ettiği, çalışma deneyiminin toplumsal cinsiyet rolleri ile etkileşiminin nasıl olduğu incelenmiştir.

Kadın işçilerin kamusal alanda yer alarak ücretli bir işte çalışmaları önce özel alanda kurgulanmaktadır. Kadın işçiler, kamusal alanda yer almak istediğinde ya da ücretli bir işte çalışmak zorunda olduğunda, kadının çalışmaya karar verme süreci, çalışacağı yer, yapacağı iş, gibi konular özel alanda tasarlanmaktadır. Çalışma yaşamına girişte yaş, eğitim durumu, çocuk sayısı ve bakım gereksinimi, ekonomik gelir, ekonomik özgürlük isteği, çalışmaya başlama nedeni, evlilikte eşin kadının çalışmasına yönelik tutumu önemli duraklardır.

Kadın işçilerden bir kısmı ailelerinin izin vermemesi nedeniyle eğitim yaşamına devam edememiş ve nitelikli iş kollarında yer alamamışlardır. Profesyonel meslek edinme şansı bulamayan bu kadınların ücretli bir işte çalışabilmesi erkeğin onayı ile olanaklı olmuştur. Halihazırda ücretli bir işte çalışan ama bu onayı evliliğin ilk yıllarında alamayan bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"(..) Evlenmeden önce girmiştim o ilk çalıştığım yere. Eşim orayı istemiyodu hani orda çalışmamı istemiyodu. Sonra evlilik dolayısıyla çıkışımı aldım" (Sardunya, 31 yaş, 9, 5 yıl).

Şekil 1: Araştırmanın Temaları ve Kategorileri

Yapılan bir çalışmada kadınların çalışmak için babalarından veya kocalarından izin almasını gerekli görenlerin oranı erkek katılımcılarda %51 oranındadır (Dedeoğlu, 2016). Ataerkil baskı kadının kamusal yaşamdaki varlığını erkeğin iznine tabi kılar (Baydur & Uçan, 2016), kadının çalışma yaşamına katılımı, bir erkeğin vereceği karar doğrultusunda şekillenir (Karadeniz & Yılmaz, 2007). Ayrıca 1971 yılından itibaren yürürlükte olan İş Kanunu'nun 14. maddesinde 11 kadına evlendiği tarihten itibaren bir yıl içinde kıdem tazminatını alarak işten çıkış hakkı tanınmıştır. Bu "hak" ataerkil sistemin manipülasyonu ile kadının çalışma yaşamından kop(arıl)masına kapı açmaktadır. Bir katılımcı, evlilik sürecinde, şu anki eşi istemediği için, iş yaşamından kopmuştur. Eşinin bir ay cezaevine girmesi nedeniyle çalışmaya başladığını ifade etmiştir; çünkü Reyhan için çalışmak kocasının yokluğunda var olmanın tek yolu anlamına gelmektedir:

"Özgürlük, dik durma çalışmak bence bunlar yani. (...) Güven, kendine güven, özgüven her şey ya bence çalışmak. Ya ben şu an diyorum ya ben o olaydan sonra (eşinin cezaevine girmesi) baktım ki hiçiz yani. Bende hiçim yani ama çalışırsam ben de olurum çocuklarım da olur. Çalışmazsak hiçiz yani öyle. Başım önde pısrık bir şeydim, çalışmadığımız zaman bence başımız önde pısrık bir şey yani" (Reyhan, 46 yaş, 11 yıl).

Ayrıca kadınlar, benlik kazanma arzularının yanı sıra ekonomik sebepler ve çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlama isteği ile çalışma yaşamına girdiklerini ifade etmişlerdir. Kadın işçiler için, eşlerini kendi çalışmalarına ikna etmenin yolu, özel alanda kadından beklenen toplumsal cinsiyet rollerini aksatmayacağı ve hiyerarşik ilişkiyi devam ettireceği güvencesini vermesidir:

"Kadın çalışırsa ayaklarının üstünde durursa işte bana eyvallah etmez. Benim eşimde şöyle bir şey var, benim param derim diye çok korkuyomuş mesela. (...) İşte birazcık erkeklik duygusu, evde işte ben geçindiriyom, ben erkeğim havası birazcık" (Şebboy, 32 yaş, 9 yıl).

Bir katılımcı ise ev işlerinin değersizliğini "evde yaptığın, yediğin hani çocuğuna bakıyosun mesela çamaşırını yıkıyosun, temizliğini yapıyosun onlar hiç sayılmıyo yani çalışmaktan..." (Begonvil, 45 yaş, 1 yıl). sözleriyle ifade etmiştir. Yine aynı katılımcı:

¹¹ 1475 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesi: "Kadının evlendiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde kendi arzusu ile sona erdirmesi veya işçinin ölümü sebebiyle son bulması hallerinde işçinin işe başladığı tarihten itibaren hizmet aktinin devamı süresince her geçen tam yıl için işverence işçiye 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenir" (İş Kanunu, 2022).

“Hani evin işi daha çok yoruyo, çalışsam bu kadar yorulmazdım diyon, fabrikada bi işin oluyo çünkü” (Begonvil, 45 yaş, 1 yıl).

sözleriyle de kadın işçilerin özel ve kamusal alanda verdikleri çifte emeğin yoğunluğunu göstermektedir. Kadın işçiler çalışma yaşamına girişle birlikte erkeğin gelir getirici rolünü paylaşırsa da erkek ev içi emek rolünü paylaşmaya yanaşmamaktadır:

“(…) Bazen diyorum ki çok yorgunum valla kusura bakma yapamadım. (Arş: Eşinize mi diyosunuz?) Eşime diyorum o da çok anlayışlı çünkü gerçekten orda farklı bir tempoda şey yapıyoruz yani yoruluyoruz ister istemez. (...) Hepsi bi kişinin eline bakıyo. Eşim de yardımcı oluyo Allah razı olsun” (Mimoza, 29 yaş, 7 yıl).

Hukuken, dışarda çalışma hakkına sahip olan kadınlar, fiilen bu hakka erişimde hala sorunlar yaşamaktadır. Kadın işçilerin, çalışabilmek için eşlerini ikna etmeleri gerekmektedir. Bu ikna edişin en önemli dayanağı ise ev içi rolleri yerine getirme sürekliliğidir. Bu noktada ev işlerinin karşılıksızlık ve görünmezliğine, sürekliliğini eklemek gerekmektedir (Bora, 2010). Kadın işçilerin, çalışan kadınlardan ev içi rollerini eksiksiz yerine getirmesi beklentisinde olan eşleri tarafından denetlendiği ortaya konulmuştur (Delphy, 1992). Bu denetleme en belirgin şekilde, çalıştığı için ev içi işleri yetiştiremeyen katılımcının eşinden özür dilediğini ifade etmesinde görülmüştür. Durumdan şikayetçi olmayan eşini “anlayışlı”, denetleyici; birlikte yaşadıkları evin temizliğini yaptığıda ise “yardımcı” olarak ifade etmiştir. Ayrıca kadın işçilerin ev işlerini yine başka kadınlarla paylaştığı görülmüştür.

“Ben yapıyorum bir de kızım beraber yapıyoz. (Arş. Kızınızla beraber yapıyosunuz.) Vardiya yapıyoz, ben evde yoksam o yapıyo, o evde yoksa ben yapıyom, öyle beraber yapıyoz” (Gül, 40 yaş, 23 yıl).

Bu durum özel alandaki kadın kimliğinin sorumluluklarının aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Fabrikada iş arkadaşları ile vardiyalı çalışan Gül, özel alanda da kızı ile vardiya yaparak ev işlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Bu alıntı; Hocschild ve Machung’un ev yaşamını “İkinci Vardiya” olarak ifade etmesine paralellik göstermektedir. Ev işlerinin eşlerle paylaşılmasına dair ifadeler ise şu şekildedir:

“E tabii şimdi mesela şöyle söyleyim, bizim ülkemizde şöyle bir şey var erkek balkona çıkıp çamaşır asamaz. (...) Gülerler yani insanlar hani bizim mahallemizde öyledir yani ben hiç bu zamana kadar bir erkeğin çıkıp çamaşır serdiğini veya çamaşır topladığını görmedim. (...) Kadın işi, kadınların yapması gereken bir iş olarak görülüyö” (Açelya, 26 yaş, 8 yıl).

Özel alanda kadının emek verici erkeğin ise denetleyici olması, özel alan emeğini kadınlaştırır. İfadelerden anlaşılıyor ki; kadın işçilerin eşleri, toplumdan dışlanmamak, dalga geçilmemek için ataerkilliğin inşa ettiği erkekliğin dışına çıkmamaktadır. Kadın işçiler, “normal zamanda” ev işlerini yapmayan eşlerinin, “olağanüstü” ya da zorunda kalınan zamanlarda yaptığını dile getirmişlerdir: erkeğin ücretli bir işte çalışmaması, kadının erkeğe göre daha uzun saatler çalışması, kadının iş yapamayacak kadar hasta olması gibi... Bu olağanüstü zamanlar, normale döndüğünde ise kadınlar ev içi sorumlulukları yine kendilerinin yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca hem kadın işçilerin hem de eşlerinin eşitsiz cinsiyet ilişkilerini normal kabul ettiği görülmüştür.

Değişmeyen rollerden bir diğeri ise bakım verme rolüdür. Verilen bakım emeğinin ise yine eril denetime tabi olduğunu bir katılımcı şöyle ifade etmiştir:

“Belki benim hissetmediğim, çocuğumun hissettiği, başka eksilerim var. Eşime sorarsanız o da der yani şunu eksik yapıyosun, bunu eksik yapıyosun. Muhtemelen vardır memnun olmadıkları noktalar ama hayat şartları mecburuz çalışmak zorundayız” (Gelincik, 45 yaş, 10 yıl).

Bu role ilişkin destek alan kadın işçiler, toplumun annelik kurgusunun dışında kaldığını hissetmektedir:

“Eksiklik demek yani her anlamda eksiklik demek” (Papatya, 40 yaş, 16 yıl).

“İşte bazen kendimi yetersiz hissediyorum acaba ben anne değil miyim? Ya vallahi! Gerçekten yetersiz hissediyorum.” (Leylak, 27 yaş, 7 yıl).

Annelik ve çocuk bakımına dair konuşmalarda; anneliğin fedakârlık ile betimlendiği ve birçok katılımcının bu sırada ağladığı görülmüştür.

“Hiç unutmuyom bi keresinde şey olmuş anahtar içerde unutmuşla, kapıyı kapatmışla iki kardeş. İkisi de sokakta galmışla, akşam ben gelesiye gadaa dışarlarda yağmur yağmış o gün. Islanmış oğlan onun üstleni, hani üşümesin diye benim kız üzerindeki çıkamış ondan sonra oğlana giydirmiş, kendi çıplak kalmış. (...) Üstünde bir şey yok kızın, çocuk kardeşim üşümesin diye ona giydirmiş Komşulaa akşam geldiler, böyle dediler. Sona bu çocukla niye bu gadar şey yapıyon sen dedile. Birkaç gün öyle işe gitmedim ben ona taktığımdan. (...) Arkada buldum çocukları (ağlıyor). İşi bıraksam hani tek maaş yetmiyor. (Kasımpatı, 42 yaş, 9 yıl).

Kadın işçilerin annelik rolünü yerine getiremediklerini düşünmelerinde, bakım yükünün sadece kadının sorumluluğu olduğuna dair öğreti ve inançların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte komşulardan gelen baskının varlığı da görülmektedir. Bakım emeğin piyasadan satın alınması noktasında bakım veren kurumların işçi

anneler için pahalı olması yani iş piyasasının erkeğe göre kurgulanmış olması ve kadın işçilerin vardiyalı çalışma düzenine göre 7/24 hizmet veren bakım kurumlarının olmaması toplumsal cinsiyet rollerinin kadına yüklediği bakım rolünün üzerine katmerlenen bir alan daha yaratmaktadır.

Toplumun anneliğe yüklediği sorumlulukların baskısı ile birçok katılımcının, çocukları belli bir yaşa gelene kadar, ücretli bir işte çalışmadığı ya da mevcut işinden ayrıldığı görülmüştür. Bakım emeği başka biri tarafından verildiğinde ya da çocuklar ebeveynsiz zaman geçirebilecek yaşa geldiğinde çalışma yaşamına girmişlerdir:

"Evlendikten sora hiç çalışmadım 14 sene. Çocuklar ufaktı, çalışmadım. Bakan yoktu. Kayınvalidem kendisi çalışıyolardı, annem de uzak kim götürüp geticek çocuğu. Çocuklar büyüdükten sona kızım işte 3. sınıfa gidiyodu, oğlan 7. sınıfa gidiyodu, işe girdim" (Begonvil, 45 yaş, 1 yıl).

Kapitalist ekonomik sistem, kadın işçilerin ücretli bir işte çalışma ve bakım emeği verme noktasında çatışma yaşamaması durumunda önceliği ekonomik sisteme vermekte, kadın emeğini özel-kamusal alanda kendi lehine kullanmaktadır:

"Hiç unutmuyom bi keresinde şey olmuş anahtar içerde unutmuşla, kapıyı kapatmışla iki kardeş. İkisi de sokakta galmışla, akşam ben gelesiyeye gadaa dışarlarda yağmur yağmış o gün. Islanmış oğlan onun üstleni, hani üşümesin diye benim kız üzerindeki çıkamış ondan sonra oğlana giydirmiş, kendi çıplak kalmış. (...) Üstünde bir şey yok kızın, çocuk kardeşim üşümesin diye ona giydirmiş Komşulaa akşam geldiler, böyle dediler. Sona bu çocukla niye bu gadar şey yapıyon sen dedile. Birkaç gün öyle işe gitmedim ben ona taktığımdan. (...) Arkada buldum çocukları (ağlıyor). İşi bıraksam hani tek maaş yetmiyor (Kasımpatı, 42 yaş, 9 yıl).

TÜİK Türkiye Aile Yapısı Araştırmasına göre bakım emeğinin %96,7'si hane üyesi tarafından verilirken; bunların %94,4'ü "kadın"dır (TÜİK Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021). Fabrikanın kreş hizmetinin bulunması; çocuğun bakım yükünün piyasa, devlet ve aile arasında paylaşımı anlamına gelmektedir. Bakım emeğinin piyasadan satın alınması, bakım veren kurumların pahalı olması nedeniyle kadın işçiler için olanaklı olmamaktadır. Kadın işçilerin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte bir kreş hizmetinin bulunuyor oluşuyla, bakım emeği vermenin genelliklere kadın işçilere yüklendiği görülmüştür. Fabrikaların, kadınların çocukları ile zaman geçirmelerine izin vermeyen katı tutumu ve vardiyalı çalışma usulleri de kadın işçilerin ev ve iş yaşamı arasında sıkışmasına neden olmaktadır.

İşçi kadınların kapitalist üretim sistemi içinde her gün yetiştirmesi gereken ürün sayısı, evde bitmeyen özel alan sorumlulukları, kadının her günü aynı özveri ile devam ettirmek zorunda olması sonucunda iş-aile yaşamında çatışma yaşamaması kaçınılmaz

hale gelmektedir:

Bazen atıyorum eşimle bir problem yaşadığımda ya da çocukla ilgili bir şey olduğunda kafam dolu oluyo haliyle işe adapte olamıyosun, sürekli bi stres hâli. Karşındaki insana ters tavır bile vermiş olabiliyosun, e bu sefer kimse seni çekmek zorunda değil orda kimse kimseyi çekmek zorunda değil. Sen ona ters tepki verdiğin zaman karşılık olarak o da sana ters tepki veriyö bu sefer ortalık karışıyo. Yani anlayacağınız o yüzden ev de işi etkiliyo işte evi etkiliyo” (Leylak, 27 yaş, 7 yıl).

Katılımcıların birçoğu iş-aile yaşamı çatışması yaşadığını ifade ederken, bazı katılımcılar evi evde işi işte bıraktıklarını, dolayısıyla iş-aile yaşamı çatışması yaşamadıklarını ifade etmiştir. Evli olmak (Bayramoğlu, 2018), işten/meslekten maddi anlamda tatmin olmamak (Topgül, 2016; Bayramoğlu, 2018) ve kadın olmak (Cinamon & Rich, 2002) iş-aile yaşamı çatışmasını arttıran etkenlerdir. Yöneticiler ile yaşanan iş-aile yaşamı çalışmalarında erkekler ile kadınlar arasında farklılık bulunmamıştır (Cerrato & Cifre, 2018; Çarıkcı, Çiftçi, & Derya, 2010). Farklılık olmayışı ise erkeklerin ev içi sorumlulukları kadınlara aktarmasından, kadınların ise ücretli ev içi emekle bu sorumlulukları yerine getirmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir (Çarıkcı, Çiftçi, & Derya, 2010).

Kadın işçilerin özel alanda yaşadığı cinsiyet eşitsizliği temelindeki sorunların belirleyicilerinden biri de erkekler/eşlerdir. Bu konuda endüstriyel alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları, feminist sosyal hizmetin bilinç yükseltme çalışmalarına erkeklerin de dahil olmasını sağlayabilir. Bu noktada; ev içi emek, bakım emeğinin eşit paylaşımı, annelik ve babalık, ücretin kontrolü, iş-aile çatışmasına yönelik verilecek eğitimler olumlu sonuçlar doğurabilir. Bu noktada; Dominelli (2002)'nin feminist sosyal hizmet teorisi ve uygulamasının ilkelerinin bazılarının kadın işçilere yönelik uygulamalara uyarlanması yerinde olacaktır:

- Kadın işçilerin farklılıklarının tanımlanması ve uygulamaların bu farklı kadın görünümüne yönelik yapılması,
- Kadın işçilerin güçlü yönlerinin ortaya konması,
- Kadın işçileri yaşamlarının her alanında kendi kararlarını verebilecek aktif ajanlar olarak değerlendirerek ücretli bir işte çalışma, maaşı harcama vb. konularda karar verici güçte olmalarını desteklemek

Üretim Koşulları Temelinde Fabrikada Çalışma Deneyimi: “Biz piyasayı öldürüyomuz”

Üretim Koşulları Temelinde Fabrikada Çalışma Deneyimi teması altında kadın işçilerin fabrikada çalışma deneyimlerine ve çalışma koşullarına değinilmiştir.

Fabrikaların kendine özgü çalışma koşulları ve ortamı, kadınlar için zorlayıcı olabilmektedir. Yapılacak işi öğrenmenin, uyum sağlanması gereken diğer konulara göre daha kolay olduğu belirtilmiştir. Fabrikada erkek sayısının fazla olduğu bölümlerde, uyum sürecinde kadınlar, kendilerini rahat ve güvende hissetmediklerini ifade etmişlerdir:

"Benim bölümüm tel kesimi diye geçiyö ve sırf erkek çalışıyo, tek ben bayan olarak. Beni oraya aldılar zaten fabrikaya ilk defa giriyorum, onun bir şaşkınlığı var bir de hani benle birlikte 15-16 kişiyiz, erkeklerin içinde çalışıyom. Bir vardiyada 5-6 erkek var hani, sırf erkeklerin içinde çalışmak da beni çok zorladı. Bizim büyük üretim makinalarımız var hani sıra makinaların arasında ağıladığım çok oldu, ben yapamayacam bu işi bir sürü erkeğin içinde. (...) Hani çok konuştular arkamdan, kimisini duydum, kimisini gördüm, kimisini görmedim ama hani istemediler beni. Hani kadının ne işi var burda, kadının yapacağı iş bu değil falan. Hani yardım istediğim zaman hani 'yapamıyosan çek git'. Bunlara maruz kaldım buna rağmen başardım, kendimi de kabul ettirdim, başardım yani" (Zambak, 42 yaş 7 yıl).

Yalnızca erkek işçilerin çalıştığı bir bölüme kadın işçinin gelmesi, işin artık "erkek işi" olarak görülmemesi ve erkek otoritesinin sarsılması ile sonuçlanmakta ve bu durum da kadınlar için yeni bir çatışma alanı ortaya çıkarmaktadır:

" (...) Bi de şu bakış açısı var; siz sanayiye girmeseydiniz, siz erkek işine elinizi atmasaydınız biz bugün daha yüksek ücretlerde çalışıyoduk. Sizin yüzünüzden ücretlerimiz de düşük çünkü biz bu işi yapabiliyoruz diyemiyoruz, diretemiyoruz. 'Kadın da yapıyo' diyolar bize. Patronların bu şekilde yaklaştıklarını düşünüyolarmış. Kadının yaptığı işi erkekte yapıyosa yani çok para vermeye ne gerek var. Biz piyasayı öldürüyoruzuz." (Gelincik, 45 yaş, 10 yıl).

Sayısal olarak daha az kadının çalıştığı sektör ve işyerlerinde, kadınların daha çok şiddet görme olasılığında daha önce söz edilmişti. Bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin toplumdaki örgüte aktarılması ile de ilişkilidir. Bu noktada kadının maruz kaldığı şiddet, kadın üzerinde ekonomik, sosyal, politik gücünü koruyan ve devamını sağlayan bir mekanizma haline gelmektedir (Simpson & Cohen, 2004). Fabrikaların ataerkil yapısı nedeniyle, kadın işçiler cinsiyet temelli bir ayrımcılığa ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. İşin kadın işçiler tarafından da yapabiliyor oluşu, erkek işçilerin ve işverenlerin gözünde işin değersizleşmesine neden olmaktadır. Toplumdaki eşitsiz cinsiyet ilişkileri düşünüldüğünde, bu durumun toplumdaki eşitsizliğin bir uzantısı olduğunu söylemek olanaklıdır. Dolayısıyla fabrikalar mal ve ürünle birlikte insan ilişkilerini de üretir ve/veya devam ettirirler. Evde ve toplumda eşitlik aramadan işyerinde eşitlik aramanın doğru değildir (Loutfi, 2001). Ancak Gelincik'in ifadesinin aksine fabrikada çalışmanın zaten kadına uygun olmadığını söyleyen katılımcılar da

bulunmaktadır. Bu ifadelerin altında yatanın ise kadın işçilerin toplumsal eşitsizliğini benimseyen bilgi ve tutumlarının olduğunu söylemek mümkündür:

"Yani kadının doğasına aykırı bir şey aslında fabrikada çalışmak. Kadın daha naif daha zarif daha böyle sakin işlerde çalışması gerekir. (...) Mesela erkek orda demir işlerine makinalarla haşır neşir olurken kadın temizliğini yapmalı veya da ona malzeme hazırlamalı veya hazırladığı malzemeyi paketlemeli veyahut onun yemek işleri oluyo fabrikalarda bu işlerle uğraşmalı. Erkek ana şeyi yapmalı (...) Ana işi erkek yapcak işte ona malzemesini kadın hazırlayacak hazır olan malzemeyi kadın tamamlayacak, kadın tamamlayıcı unsur olacak veya da hazırlayıcı unsur olacak orda olsa daha mantıklı olur" (Zambak, 42 yaş 7 yıl).

Katılımcılar ayrıca vardiyalı çalışmanın, uyku düzenlerini bozduğundan ve gündüz uyumanın zorluklarından söz etmiştir. Vardiyalı çalışma, kadın işçiler için kamu kurumu, banka vb. kurumlarda işleri olduğunda işlevseldir, izin almaya gerek kalmamaktadır. İşlevsel olan bir diğer nokta da çocuk bakımı için eşlerin ters vardiyada sırasıyla bakım sağlamalarıdır.

Kadın işçilerin çalışma saatlerine ve günlerine bakıldığında, genellikle 8 ya da 12 saat çalıştıkları, pazar günlerinin haftalık izin günleri olduğu görülmüştür. 8 saat çalışan işçiler, fabrikaların daha yoğun üretim yaptığı dönemlerde mesaili çalıştıklarını ifade etmişlerdir:

"Bizim yaz sezonunda çok yoğun oluyo, buzdolap bölümü olduğu için hani mesaili çalışıyoduk. 12 saat; sabah 8'de bi başlıyoduk akşam 8'e gada. Çok zor oluyodu. (...) Bitmişin yorulmuşun hani artık yataktan başka bi şey gözü görmüyo insanın. Bazen goltuklarda böyle uyuyup galıyodum ben. Bitiyo insan akşama gadar yoruluyor. Zor, çok zor!" (Kasımpatı, 42 yaş, 9 yıl).

Fabrikada işin tekrarlanan yapısı, dikkat gerektirmesi ve genellikle ayakta yapılıyor oluşunun üzerine haftalık 72 saatlik çalışma kadın işçiler açısından fiziksel yorgunluğa sebep olmaktadır. İfadelerden; fabrikaların dönemlik olarak daha çok üretim yaptığı zamanlarda işçilerin mesai kararının fabrikalar tarafından, onun dışındaki dönemlerde bu kararın işçiler tarafından verildiği anlaşılmıştır. Fabrikaların kendine has çalışma koşullarından bir diğeri de terfi ve yükselme koşullarıdır. Vasıfsız işgücü olarak işçilerin, yükselme ve terfi imkanları kısıtlıdır. Bu durum kadınlar için daha da kısıtlayıcı bir süreç olabilmektedir:

"Ne bileyim tercih etmiyolar heralde bir tane kadın var posta başı o da ben girdikten sonra oldu işte başka da tanıdığım bir kadın yok yani." (Nergis, 40 yaş, 18 yıl).

Yapılan bir çalışmada kadınların erkeklere göre terfi ve yükselme imkânlarının daha kısıtlı olduğu bulunmuştur (Özkan & Karaaslan, 2009). Katılımcılar ayrıca terfi ve yükselmede; amirlere olan yakınlığın etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bir katılımcı kadın işçilerin terfi alamamasının nedenini kadın işçilerin birbirlerini kıskanması olarak ifade etmiştir. Bu noktada; feminist sosyal hizmet bakış açısıyla grup çalışmaları yapılması kadınların farklılıklarını ve deneyimlerinin birbirleriyle paylaşmalarını ve güçlenmelerini sağlamak açısından önemlidir. Böylece deneyimlerin farklılıkları ve ortak paydası belirlenerek daha eşit bir çalışma ortamı oluşturmaya yönelik uygulamalar için bilgi edinilebilir.

Fabrikada çalışmanın kendine has çalışma koşullarından biri vardiyalı çalışmadır. Kadın işçiler özellikle gece vardiyasında, gündüz ev işleri yapmak, bakım emeği vermek gibi nedenlerden dolayı uyuyamadıkları için verimli çalışmama ve iş kazaları riskinin arttığını ifade etmişlerdir. Papatya hem çocuğu ile ilgilenilemek hem de dinlenebilmek için çocuğu ile nasıl oynadığını anlatmıştır:

“Uyumaya çalışıyorum, çocuğu nasıl oyalarsınız? Küçük zaten altyodum yanıma, oturtuyodum, ‘annecim bak, tokalarımı koyuyodum, sen benim saçımı yap kuaför ol sen’ diyodum. Küçüktü zaten o saçıma bir şeyler takmaya çalışıyodu, ben o ara hani ne kadar uyursam. Bölük pörçük yani. Sonra kalkıyosun; çocuğun yemeğidir, odur budur falan yani çok eziyetli dönemler geçirdim gerçekten. Eminim bunu birçok kişi yaşıyodur birçok kadın bunu yaşıyodur yani. Bu ayrıntı bunlar, bunun benzeri bir sürü şey yaşadım.” (Papatya, 40 yaş, 16 yıl).

Kadın işçilerin vardiyalı çalışmasının ev düzenini bozduğu, çocuk bakımında sorunlara neden olduğu, kadın işçilerin eşleri ve çocukları ile yeterince ilgilenemedikleri, uykusuzluk ve yorgunluğa neden olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır (Demirbilek, 2004). Ancak bu sorunların yaşanmasının temelinde özel alan sorumluluklarının yalnızca kadına yüklenmesinin yattığı göz ardı edilmemelidir.

Ücretli bir işte çalışmanın kadın işçiler için ekonomik yönden özgürleştirici olup olmadığı noktasındaki en önemli göstergelerden biri maaş harcamalarını kimin yönettiğidir. Maaşlarını harcama kararını kendilerinin verdiğini söyleyen kadın işçilerin aile içi toplam gelirlerinin diğer kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Ailedeki toplam gelirin düşük olması, ailenin geçiminin sağlanması için ailedeki tüm çalışanların maaşlarını, gerektiği durumlarda ise kadının gelirini, harcama noktasında ortak karar alındığı veya kadının maaş harcamasının eşinin kontrolünde olduğu görülmüştür.

“Benim maaş kartım eşimde duruyo. İşte borçları falan her şeyi o bildiği için. Yani ben zaten ona diyemem paranın hepsini ver de ben yöneteyim evi falan yapamam yani” (Kaktüs, 34 yaş, 1, 5 yıl).

Eşlerin her ikisinin de ücretli bir işte çalıştığı ailelerde, gelir yönetiminin erkekte olması, kamusal alanda yer almaya ilişkin eşitliğin özel alan deneyimlerine yansımadağını göstermektedir. Yerleşmiş eşitsiz rol, davranış ve düşünce kalıpları kadın işçileri, parayı kazanabilme yetisine sahip ancak onu yönetme yetisine sahip olmayan kişiler noktasında tuttuğunu, ataerkil baskının şekil değiştirdiğini, baskı alanının genişlediğini söylemek olanaklıdır. Bir diğer katılımcı ise eşinden gördüğü duygusal ve ekonomik şiddete karşı cinselliği ödül ve/veya ceza olarak kullandığını ifade etmiştir:

"Benim de psikolojim bozuldu. Bak dedim sen böyle yapıyon, ayıptır söylemesi kendimi teslim etmem (cinsel birliktelik yaşamam) dedim. (...) (Eşi) 'E ben yapmıyom, etmiyom, dışarı mı gidem, onu mu istiyon?' İstedığın yere git ya, banane dedim, istediğin yere git dedim, sinirlendim maaş kartını aldım elinden. (...) Şimdi maaş kartını da tekrar gine verdik eline" (Sümbül, 64 yaş, 25 yıl).

Bu şiddete karşılık olarak eşi de başkaları ile cinsel ilişki yaşayabileceğine dair bir tehditle yani bu şiddete şiddet ile karşılık vermiştir. Tüm bu çekişme ve şiddetin sonunda Sümbül'ün maaş kartı tekrar eşine geçmiştir. Ataerkil aile düzeni değişirse de bu düzenin neden olduğu şiddet değişmekte farklı şiddet türlerini doğurmaktadır. Kadın işçiler kendi maaşlarını harcama kontrollerini kazanabilmek için daha çok çaba göstermek zorunda kalmışlardır. Bu noktada Dominelli(2002)'nin feminist sosyal hizmet uygulamasının ilkelerinden olarak ifade ettiği "kadınlara kendi ihtiyaçları ve sorunlarına buldukları çözümleri dile getirebilmeleri için alan sağlamak" ve "kadınları yaşamlarının her alanında kendi kararlarını verebilecek aktif ajanlar olarak değerlendirmek" ilkeleri; kadın işçilerin maaşlarının kendilerinin kontrolünde olmamasının ekonomik ve psikolojik şiddet olduğuna dair bilgi edinmelerinin sağlanması ve bu şiddeti ortadan kaldırmaya dair istek duymaları ve güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması endüstriyel alanda yapılabilecek çalışmalardandır.

İzin hakkının kullanımı konusunda ise fabrikaların farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bu durumun aynı fabrikadaki bölümler arasında da farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Kadın işçilerin çalışma yılının izin alma deneyimlerine etki ettiği görülmüştür. Fabrikaların genellikle Aralık-Ocak aylarına rastlayan dönemlerde fabrikadaki makinelerin bakımlarının yapılması ve temizlenmesi amacıyla üretimi durdurdıkları ve işçilerin isteyip istemediğine bakılmaksızın bu dönemde işçileri yıllık izine çıkardıkları görülmüştür. Kadın işçiler istedikleri zaman izin alamadıklarında geçici iş göremezlik raporu aldıklarını ifade etmiştir:

"Mesela büyük bir temizlik yapcam, dipten temizlik yapcam, rapor aldığım zamanlar bile oldu. İzin vermiyolar, rapor alıyodum evimi temizliyodum. (Arş: Evi temizlemek için (gülüşmeler)) Valla öyle bile yaptım yani. Senede bir sefer iki

sefer falan öyle yaptığım oldu. (...) Yani hiç sana vakit yok. Bir de pazarları da var, mecbur ediyorlardı. E pazarları da gidince evde ne zaman iş olacak, işte o insanı çok strese sokuyodu” (Begonvil, 45 yaş, 1 yıl).

Kadın işçiler için temizlik yapmanın yani ev içi sorumlulukları yerine getirmenin, dinlenmekten öncelikli olduğu görülmüştür. Feminist sosyal hizmetin, kadınların deneyimledikleri sorunları etkileyen yapısal nedenlere odaklanması (Buz, 2009) çerçevesinde kadın işçileri bu davranışa iten nedenlerin işçiye istediği zaman izin kullandırmayan, tatile gidecek kadar kazandırmayan kapitalist sistem ve ev işlerini kadınlaştıran ataerkil sistemin birleşimi olduğunu söylemek mümkündür.

İşçi Kadınların Endüstriyel Alanda Sosyal hizmete Dair Bilgi ve Farkındalıkları: “Kimse üzülmezdi, kimse ezilmezdi”

İşçi kadınların sosyal hizmet gereksinimlerinin karşılanması, bu gereksinimin farkında olmak ve sosyal hizmet mesleğini ve hizmetlerini bilmekten geçer. Katılımcıların genel olarak sosyal hizmet mesleğini bilmediği görülmüştür. Sosyal hizmet mesleğini bildiğini ifade eden katılımcıların ise genellikle sosyal çevrelerindeki sosyal hizmet kurumlarından hizmet almış kişilerden duyduğu görülmüştür. Sosyal hizmet mesleği ve endüstriyel sosyal hizmet alanı anlatılarak fabrikada bir sosyal hizmet uzmanı çalışsaydı hangi konularda destek almak isteyecekleri sorulmuştur. Verilen cevapları, “özel alana dair olanlar” ve “fabrikada çalışmaya dair olanlar” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Özel alana dair destek almak isteyecekleri konular çocuklara yönelik olan hizmetler noktasında yoğunlaşmıştır:

“Çocuk konusunda destek almak istedim çünkü fazla yeterli olamıyorum, özellikle büyük kızıma. O da şu an ergenlik döneminde olduğu için anlayamıyoruz yani o konuda destek almak isterdim çocukla alakalı. (...) Yani en azından kendimiz de diyebilirdik, bir sıkıntımızı anlatacak bir yerimiz var derdik, yani danışacağımız bir yer var diyebilirdik” (Hanımeli, 34 yaş, 13 yıl).

Ergenlik dönemi gibi gelişimsel krizlerin öngörülebilir oluşu muhtemel krizlerin önlenmesinde sosyal hizmetin koruyucu ve önleyici fonksiyonunu yerine getirebilmesi açısından kıymetlidir (Yıldırım, 2016). Endüstriyel alanda çalışan sosyal hizmet uzmanının krize müdahale yaklaşımını kullanması ile hem kadın işçilerin kriz odaklı sorunlarını çözmeye hem de koruyucu-önleyici bir müdahale olarak farklı sorunlar yaşamalarının önüne geçmeye etkili olacaktır.

Kadın işçilerin fabrikada çalışmaya yönelik destek almak istedikleri konulardan bir tanesini “işyerinde kadına yönelik taciz” olarak ifade etmişlerdir:

“Kadınlar için bence çok güzel bir şey olurdu özellikle kadınlar için yani. Erkeklerden çok aşığılanma, küçük görülme, tacizler macizler bu durumlar oldu.

*İş konusunda hani sıkıştırılıyo şey oluyo hani bu konuda çok güzel olur”
(Zambak, 42 yaş 7 yıl).*

Kadın işçilerin, tacize uğradıklarında bunu ifade etme konusunda zorlandıkları hatta çoğu zaman ifade etmedikleri görülmüştür. Bunun en önemli sebebi ise fabrikada ve sosyal yaşamda “yaftalanma” olarak ifade edilmiştir. Taciz edenden çok taciz edilenin yaftalanma korkusu yaşamasının altında ise eşitsiz cinsiyet ilişkileri, güç ve cinselliğin denetleyicisinin erkek olmasının yattığı düşünülmektedir. İfade edenlerin ise genellikle başka bir kadın işçi üzerinde ifade ettikleri ortaya konmuştur. Bu durum özelinde; feminist sosyal hizmetin eşitsiz güç ve cinsiyet ilişkilerine odaklanarak kadını koruma güçlendirmesi noktasında çalışmalar yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalar; tacizin “ne”liği ve tacizi ifade etme konusunda fabrikalarda eğitim verme, taciz edilene yönelik psiko-sosyal destek, kadının aile içinde de yaftalanmasının önüne geçebilmek amacıyla aile ile çalışma olarak sıralanabilir. Katılımcılar, ifade edildiği durumlarda, taciz konusunda fabrikaların katı bir tutum sergilediğini ve taciz edenin işten çıkarıldığını da ifade etmişlerdir.

Yapılan tartışmalar neticesinde kadın işçilerin yaşadığı sorunlara ESHU’nın özellikle feminist sosyal hizmet uygulamaları ile cevap verebileceği görülmüştür. Bu noktada kadın işçilere ESHU’nun fabrikalarda çalışmasına yönelik görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların birçoğu, endüstriyel sosyal hizmet uzmanının fabrika bünyesinde çalışmasına yönelik olumlu görüş bildirmiştir. Bir katılımcı; "Her şey çok güzel olurdu yani kimse üzülmezdi, kimse ezilmezdi" (Sümbül, 64 yaş, 25 yıl) diyerek işçilerin ezilmişliğine çare arayışında olmuştur. Bir diğer katılımcı, "güzel olur valla bence çok güzel olur. Tamamen işçinin arkasında, işçi kendini güvende hissetmiş olur açık ve net" (Gül, 40 yaş, 23 yıl) diyerek görüş bildirmiştir. Ancak, zorunlu olmadığı takdirde, işverenlerin sosyal hizmet uzmanı istihdam etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Sebep olarak da ödeyecekleri ücret ve ESHU’nun işçileri bilgilendirmesidir. Fabrikaların hakları konusunda bilinçli işçi istemeyeceklerine vurgu yapmışlardır:

"Ama fabrika istemez. (Neden?) Çünkü bu sefer işçi bilinçlencek, bu sefer hakkını arayacak. O yüzden istemez ama işine gelmez o zaman. (...) Ekip lideri izin vermez zaten bir gün gider ertesi gün fırçayı yer. İşten çıkmakla tehdit edilir" (Şebboy, 32 yaş, 9 yıl).

Endüstriyel sosyal hizmet, işçilerin yasal haklarına yönelik bilgi edinmeleri noktasında önemli bir uygulama alanıdır. Ancak Şebboy, fabrikaların bilinçli, hakkını arayan işçiler olmasını istemeyeceğine vurgu yapmıştır. Hak ve özgürlüklerin toplumun her kesimi için ulaşılabilir olmasını sağlayan bir meslek olarak sosyal hizmet (Karataş, 2002) kadın işçilerin bilinçlenmesini ve hakları konusunda bilgi edinmelerini destekleyen bir konumdadır. Katılımcılar ayrıca işgücünün ve üretimin sürekliliğini

önemseyen fabrika yönetiminin, işçilerin sosyal hizmet uzmanı ile görüşecekleri zamanı iş kaybı olarak göreceklarını ifade etmişlerdir. Sosyal hizmet uzmanı ile görüşen bir işçinin bölüm amirinden azar yiyeceğini ve bir daha gitmemesi için işten çıkarılmakla tehdit edileceği ifade edilmiştir. İşçinin psikososyal sağlığının arttırılmasına yönelik uygulamalar yapan, dolayısıyla insana yatırımın temel bir bileşeni olarak endüstriyel sosyal hizmet, işçilerin işteki ve sosyal yaşamdaki sorunlarını çözerek onların daha verimli çalışmalarını sağlayacak uygulamalar bütünüdür.

Sonuç ve Öneriler

Kapitalizmin cinsiyetçiliğın çerçevesini belirleyerek, kadın emeğinin hem iş piyasasında hem de özel alanda, sömürölme biçimini değıştirdiğı görölmüştür (Wallerstein, 2015). Kapitalizm, ataerki ile birleşerek, kadının ev içi ve iş yerindeki davranış kalıplarının “görev” olduğı inancına dayanmıştır. Bu inanç kadının ücretli bir işte çalışması ile de değışmemektedir. Katılımcılardan birçoğı, ücretli bir işte çalışsa da ev içi emek ve bakım verme sorumluluğunu eşleri ile “eşit” bir biçimde paylaş(a)mamaktadır. Çalışma hakkına hukuken sahip olan kadınların fiilen bu hakka erişimde hala sorunlar yaşadığı görölmüştür. Kadın işçilerin çalışabilmek için eşlerini ikna etmeleri gerekmektedir ve bu ikna edişin en önemli dayanağı ise ev içi rolleri yerine getirme sürekliliğidir. Kadın işçilerin ev içi emek verme sorumluluğunu genellikle aile içindeki başka bir kadınla paylaştığı, eşlerinin sadece olağanüstü durumlarda ev içi emek verdiğı ortaya konmuştur. Eşlerin ev işi yapmamasının nedeni olarak da eşitsiz cinsiyet ilişkilerine yönelik toplumsal baskı ve öğretiler gösterilmiştir. Birçok katılımcının, maaşını istediğı gibi harcamadığı dolayısıyla ekonomik şiddete maruz kaldığı görölmüştür. İşçi kadınlar için ücretli bir işte çalışmak, kısmen özgürlük getirirse de maaşlarının kontrolünün eşlerinde olması, eril tahakkümün şeklini değıştiren ve genişleten bir basamak olarak işlev görmüştür. Kadınların maaşının kim tarafından ve nasıl harcanacağına ilişkin en önemli etkenlerden birisi, ailenin toplam geliridir. Aile geliri, özellikle erkeğın geliri hem kadına göre daha yüksek hem de ailenin gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde olduğunda, erkeklerin, kadının maaşın kontrolünü kadınlara “verdiğı” görölmüştür.

İşçi kadınların, para kazanma zorunluluğı olmadığında, ücretli bir işte çalışmak yerine anneliğı “tam” olarak yapmak istemesinin, Badinter’in “huzurlu bir kazanç kaynağı olarak annelik” betimlemesi ile örtüştüğü görölmüştür. Bu kimlik o kadar kanıksanmıştır ki kadın işçiler kamusal alanda yer aldıklarında anneliklerini eksik/yetersiz olarak ifade etmektedirler. Bu noktada kadın işçilerin doğum izinlerinin iki ay ile sınırlı olması, 50’den fazla kadın çalışanı olan işyerlerinin kreş hizmeti vermesinin zorunlu olmasına rağmen pratikte uygulanmaması, bakım emeğı vermenin

kadın işçilere “görev” olarak yüklenmesinde etkili olmaktadır. Kreş hizmetinin kurumlar tarafından karşılanmaması durumunda, çocuğun bakımını aile üyeleri üstlenmekte, bu durum da farklı sorunlara neden olmaktadır (Karataş, 2001). Sosyal politikaların toplumsal cinsiyete duyarlı olmaması, feminist sosyal hizmetin “kişisel olan politiktir” ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadın işçilerin içinde bulunduğu bakım verme çıkmazında sosyal politikadaki yetersizliklerin etkili olduğunu söylemek olanaklıdır.

Toplumsal cinsiyete dayalı bir ekonomik tasarımın ve daha geniş bir toplumsal örüntünün bir parçası olan fabrikalardaki cinsiyet eşitsizliği (Connell, 1998) nedeniyle kadın işçilerin ayrımcılığa ve baskıya maruz kaldıkları görülmüştür. Erkek işçilerle aynı işi yapabiliyor oluşları, kendilerini hiyerarşik güç bakımından kadından üstte konumlandıran erkek işçiler tarafında yapılan iş, “aşağılayıcı” bir iş olarak görülmüştür. Fabrika yönetimleri ise ağır sanayi kolunda faaliyet gösteren bölümlere kadın işçi istihdam ederek mevcut bölümleri ağır çalışma kollarından çıkarmıştır. Dolayısıyla kadın emeğini ve bu emeğin değersizliğini, ataerkil kapitalizmin şekillendirdiği haliyle bir araç olarak kullanmıştır. Fabrikaların vardiyalı çalışma düzeninin ise uykusuzluk, bakım emeği verme, sosyalleşme ve ev içi emek vermede katılımcılar açısından sorunlara neden olduğu ifade edilmiştir. Ancak vardiyalı çalışma, kamu kurumunda ya da banka vb. kurumlarda işleri olduğunda işten izin almalarına gerek kalmadığı için, katılımcılar için işlevseldir. Terfi ve yükselme noktasında ise kadın işçilerin cinsiyetleri nedeniyle dezavantajlı olduğu görülmüştür.

Katılımcıların, işe uyum, aile ilişkileri, çocuklarla iletişim, işyerinde iletişim, iş-aile yaşamı çatışması, fabrikaların çalışma düzenine ilişkin iyileştirmeler, psiko-sosyal destek ve cinsiyet eşitliğine yönelik uygulamalar konularında endüstriyel sosyal hizmet uygulamalarına gereksinimleri olduğu görülmüştür. İşçilerin günlük yaşam sorunlarının iş yaşamına yansımaları, iş yaşamına özgü sorunlar ve bu sorunların günlük yaşama etkileri cinsiyet temelli değerlendirildiğinde, mesleki refah sistemi bağlamında profesyonel bir uygulama (Newman, 2005) alanı olarak endüstriyel sosyal hizmet, işletmelerin ve çalışanların gereksinim duydukları bütüncül çözüme yanıt verebilecek bir konumdadır. Feminist sosyal hizmet bakış açısıyla uygulama yapacak bir sosyal hizmet uzmanı, kadın işçilerin içinde bulunduğu biyo-psiko-sosyal etmenlerin tamamını bütüncül bir bakış ile değerlendirmelidir. Aşağıda sıralanan uygulamaların bu noktada önemli olduğu düşünülmektedir:

- Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin kadının aile ve sosyal yaşamlarında neden olduğu sorunlara çözümler üreterek iş yaşamına etki etmesinin önüne geçmek,

- Kadın işçilerin, eşlerinin, fabrikada çalışan tüm personelin farkındalık ve bilinç düzeylerini yükseltecek çalışmalarla cinsiyet eşsizliklerin önüne geçmek,
- Kadın işçilere sahip oldukları hak ve özgürlükleri konusunda bilgi vermek ve bu haklara erişim sağlamalarını desteklemek,
- Kadınların kendisi ve diğer kadınların farklılıklarını tanınmasını sağlamak, grup çalışmaları ile deneyimlerini paylaşmalarını ve güçlenmelerini sağlamak,
- Kadınların bedenleri üzerindeki kararları kendisinin vermesini sağlayarak pozitif bir benlik saygısı inşa etmek,
- Güçlendirme ve baskı karşıtı temelli bu uygulamalar ile kadın işçilerin kendi güçlerini fark etmelerini sağlamak.
- Kadın işçiler için daha eşitlikçi bir piyasa ve ekonomik yapılanma için politika oluşturulmasını desteklemek.

Kadın işçilerin ücretli bir işte çalışmasının onlara bir kısım özgürlükler sağladığı bir gerçektir. Ancak, eşsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin fabrikalara da yansımış olmasının, iş-ev yaşamındaki eşsiz rol ve sorumlulukların; kadınların ikincil konularını buldukları yerler üzerinden genişlettiği ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G. (2013). *Beden emek tarih: diyalektik bir feminizm için*. İstanbul: Deniz Ofset Matbaacılık.
- Acar, H. (2001). Tek ebeveynli ailelere yönelik feminist sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 1(3), 13-25.
- Akabas, S. H., Kurzman, P. A., & Kolben, N. S. (1979). *Labor and industrial settings: Sites for social work practice*. New York: Columbia University, Hunter College and CSWE.
- Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı? Annelik mi?* (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başterzi, A. D. (2015). Çalışma yaşamında eril şiddet. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15(56), 44-48.
- Baydur, H., & Uçan, G. (2016). Kadınların güçlendirilmesi ölçeği'nin türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Manisa örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(2), 7-28.
- Bayramoğlu, G. (2018). İş/aile sınırı teorisi bağlamında kadın akademisyenlerin iş/yaşam dengesinin sağlanmasına yönelik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1722-1744.
- Bora, A. (2010). Hatırlananlar ve unutilanlar: İslam coğrafyasında modernleşme ve kadın hareketleri. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 51-66.
- Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 53-66.
- Cerrato, J., & Cifre, E. (2018). Gender inequality in household chores and work-family conflict. *Frontiers in psychology*, 1664-1078.
- Cinamon, R. G., & Rich, Y. (2002). Gender differences in the importance of work and family roles: Implications for work-family conflict. *Sex roles*, 47(11), 531-541.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2015). *Araştırma deseni (Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları)*. (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve patriyarkaya karşı: sosyalist feminizm. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(4), 185-196.
- Çarıkçı, İ. H., Çiftçi, M., & Derya, S. (2010). İş- aile yaşam çatışması: Türkiye'deki kadın yöneticiler üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 53-65.
- Çitçi, O. (1982). *Kadın sorunu ve Türkiye'de kamu görevlisi kadınlar*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No:200.
- Dedeoğlu, S. (2010). Endüstriyel üretimde kadın ve göçmen emeği: ataerkillik ve enformel emek. M. Yaman Öztürk, & S. Dedeoğlu (Dü) içinde, *Kapitalizm ataerkillik ve kadın emeği Türkiye örneği* (s. 249-276). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

- Dedeoğlu, S. (2016). Türkiye'de "Yeni Kapitalizm" ve Kadın İstihdamı Malatya, Şanlıurfa ve Adıyaman Örneğinde Talep Yönlü Bir Analiz. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Neoliberal ve Muhfazakar Dönem* (s. 47-81). içinde İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Delphy, C. (1992). Baş düşman. *Kadının Görünmeyen Emeği* (G. Acar-Savran, & N. T. Demiryontan, Çev., s. 89-115). içinde İstanbul: Yordam Kitap.
- Demirbilek, T. (2004). Vardiyalı çalışmanın kadının aile ve sosyal yaşamına etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 77-98.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. New York: Macmillan International Higher Education.
- Etiler, N. (2018). Kesişmeyen kümeler: kadın, emeği ve ücret. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 17(66), 19-27.
- Googins, B., & Godfrey, J. (1985). The evolution of occupational social work. *Social work*, 30(5), 396-402.
- Hartman, H. (1992). Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği: Daha İleri Bir Birlikteliğe Doğru. *Kadının Görünmeyen Emeği*. içinde İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Hartmann, H. (1976). Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex. *Signs*, 1(3), 137-169.
- Hız, G., & Karataş, A. (2016). Kadın emeğinin istihdamı ve sendikalar: İstanbul bankacılık sektörü örneği. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 5(1), 22-35.
- Hochschild, A., & Machung, A. (2003). *The second shift: Working families and the revolution at home*. New York: Penguin Books.
- İş Kanunu. (2022). T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1475.pdf> adresinden alındı
- Karadeniz, O., & Yılmaz, H. (2007). Kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörler. *İş Dünyasında Kadın* (s. 23-40). İstanbul: TÜRKONFED Yayını.
- Karataş, K. (2001). Belediyelerin sosyal görevleri: Belediyeler ve sosyal hizmet. *İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet: Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan* (s. 214-226). içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No: 009.
- Karataş, K. (2002). İnsan hakları ve sosyal hizmet. *Değişen Türkiye'de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler* (s. 150-156). içinde Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını.
- Loutfi, M. F. (2001). Women, gender and work: an overview. . *Women, gender and work* (s. 3-20). içinde Geneva: International Labour Organization Publication.
- Malone, P., & Reid, M. (1982). Industrial social work: Is there a case for the development of an in-house Social Work Service? *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 20(4), 11-18.
- Malone, P., & Reid, M. (1983). Industrial social work: Part II: A model for practice. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 21(1), 36-43.

- Newman, P. (2005). Industrial social work. F. J. Turner içinde, *Canadian encyclopedia of social work* (s. 192-195). Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
- Özer, M. M. (2017). Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları. *Çalışma ve Toplum*, 54(3), 1397-1415.
- Özkan, G. S., & Karaaslan, A. (2009). Kadın işçilerin terfi ettirilmelerinde etkili olan faktörler ve işgücü piyasalarında terfi ayrıcalığı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 111-121.
- Öztürk. (2010). Kapitalist gelişme ve kriz sürecinde kadın emeği: Asya deneyiminden çıkarılacak dersler. *Çalışma ve Toplum*, 1, 105-132.
- Öztürk. (2010a). Ücretli iş ve ücretsiz bakım hizmeti ekseninde kadın emeği. M. Y. Der. Saniye Dedeoğlu içinde, *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği* (s. 25-78). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Payne, M. (1991). *Modern social work theory. A critical introduction*. London: Macmillan Education LTD.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin cinsiyeti*. (A. Türker, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Sehgal, R. (2010). Social work in industrial sector. *Social Work Intervention with Individuals and Groups*, 66-96.
- Simpson, R., & Cohen, C. (2004). Dangerous work: The gendered nature of bullying in the context of higher education gender. *Work and Organization*, 11(2), 163-186.
- Straussner, S. (1990). Occupational social work today: An overview. *Employee assistance quarterly*, 5(1), 1-17.
- Toksöz, G. (2015). Kadınlar işgücü piyasasının neden dışında? Kapitalizm ve patriyarka temelinde bir analiz. Y. Tar (Dü.) içinde, *Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele* (s. 37-56). İstanbul: Kaos GL Yayınları.
- Topgöl, S. (2016). İş ve aile yaşamı dengesi (zliği) nin kadın çalışanlar üzerindeki etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 217-231.
- (2021). *TÜİK Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Wallerstein, I. (2015). *Tarihsel kapitalizm*. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaman Öztürk., M., & Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve ataerki ilişkisi çerçevesinde kadın emeği. D. S.-M. Öztürk içinde, *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği: Türkiye örneği* (s. 9-25). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Yıldırım, Ş. (2016). Sosyal hizmette krize müdahale yaklaşımının kullanımı krize müdahale. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 481-486.